

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ	1
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ.....	2
ՀԱՅ ԿԻՆԸ ՈՐՊԷՍ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ*	2
ՀԱՐՅԱԶՐՈՅՑ.....	5
ԱՐԱ ԽԶՄԱԼԵԱՆ.- «ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՇԱՏ ՈՒԺԵՂ ՀԻՄՔ Է ՍՏԵՂԾՈՒՄ «ՃԱՆԱԶՈՒՄ ՅԱՆՈՒՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ» ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ».....	5
ԿԻՊՐԱՀԱՅ	8
«ՍՓԻՒՌԻ ՏԱՐԻ»Ի ԾԻՐԷՆ ՆԵՐՍ	8
ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԱՐԱՄ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀՈՎՈՒԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՅՑԸ ԿԻՊՐՈՍ	8
Նոյն օրը, կէսօրուան ժամը 1:00-ին, տեղի ունեցաւ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՃԱՇԿԵՐՈՅԹ ՎԵԽԱՓԽՈ Հայրապետին ներկայութեամբ, «Մեմելի» պանդոկին մէջ:	8
ԲՈՒՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ ԱՌԺՈՎ ՀԱՆԴԻՍԱՌՈՐ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ ԼԻՄԱՍՈԼԻ ՄԷՋ ԵՒ ՆՈՐԱԿԱՌՈՅՑ ՄՐԱՀԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ԲԱՅՈՒՄ	10
ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ.....	11
ԻՍՐԱՅԷԼ ՀՄԿԱՅԱԿԱՆ ՔԱՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԶԷՆՔԵՐ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐԱԾ Է ԱՏՐՊԵՅՃԱՆԻ	11
ԱՂԷՏ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.....	14
ԱԶԳԱՅԻՆ ՑԱԻՈՏ ՀԱՐՅԻ ՍԸ ՈՒ ԱՆՈՐ ԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ.....	17
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵՆԷՆ... ..	19
ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ.....	19
ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՆ ԱՌԺԱԾ ՄՂԶԱԻԱՆԶԸ.....	22
ՏԵՍԱԿԷՏ	24
ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ. ԵՐԲ՝	24
ՀԱԿԱՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՈՒՆԵՏԻԿՆԵՐԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԻ ՎՐԱՅ ԵՆ.....	24
ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳԻ ԱՆՏԵՂԻՈՒԹԻՒՆԸ.....	26
ՍՓԻՒՌՔ, ՍԹԱՓԻՐ	30
ԹՄԲՈՒԿԻՆ ԶԱՅՆԸ ՀԵՌՈՒԷՆ ԱՆՈՒՇ ԿԸ ԼՍՈՒԻ.....	31
«ԶՕՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԸ ԽՕՄԻ»	33
Է.	35
ԳՐԱԿԱՆ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ.....	37
ՓՈՒՆՋ ՍԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆԷՆ.....	37
ՊՈԼԻՍ ԵՆ ՊՈՍԹԸՆ.....	42

ԴԱՐԸ՝ ՀԱՏՏԷՃԵԱՆԻ ՈՒՍԻՆ	45
ԹՈՒՂԹԵՐՈՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ	47
ԵՐԱՆՏԱԳԻՆ ԱՅՑ՝ ՎԱՀԷ ՎԱՀԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ	49
ԱԿՆԹԱՐԹՆԵՐ	52
ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ	55

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԿԻՆԸ ՈՐՊԷՍ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ*

Մեր մեծ վիպասան Ռաֆֆին յատկանշականօրէն կ'արձանագրէ. «Ոչինչ վերանորոգութիւն մեր ժողովուրդի կեանքին մէջ չի կարելի կատարել առանց կնոջ մասնակցութեան»:

Իրաւամբ ալ, եթէ կը միտինք էապէս վերանորոգել հայ կեանքը, ազգային նոր վերածնունդի մը հիմքերը ստեղծել, կենսական անհրաժեշտութիւնը ունինք հայ կնոջ ընդհանրապէս եւ մտաւորական հայ կնոջ մասնաւորապէս: Այսինքն՝ մտաւորական այն հայուհիի տեսակին, որ յանձնառու է արթնցնելու մեր ժողովուրդը անտարբերութեան, եւ

կրաւորականութեան իր թմբիրէն, քննարկելու եւ ցոյց տալու անոր հայ ժողովուրդի լինելութեան հիմնախնդիրները, սերմանելու անոր մէջ ազգային ու մարդկային վեհ սկզբունքներ ու իտեալներ, ուղիներ որոնելու բարեփոխելու համար տիրող իրավիճակը:

Մտաւորական կինը ա՛ն չէ որ պարզապէս տիրացած է ուսման բարձր վկայականներու, ունի մասնագիտութիւն եւ բարձր դիրք ու պաշտօն...: Այլ՝ ա՛ն, որ բարձր իմացականութեան եւ մտաւորական պաշարին առընթեր, ունի ճշմարիտ գիտակցութիւնը իր կոչումին եւ առաքելութեան: Ունի քաղաքացիական քաջութիւն, վճռակամութիւն, անշահախնդրութիւն, յստակատեսութիւն եւ, ի մասնաւորի, անտեղիտալի յանձնառութիւն դառնալու իր ժողովուրդին գիտակցութեան եւ խղճմտանքի ձայնը, անոր լուսաւորութեան, ազատագրութեան, արդարութեան եւ յարատեւութեան համար մարտնչող յառաջապահ մարտիկը...

Առանց երբեք նսեմացնելու հայ կնոջ անուրանալի դերակատարութիւնը՝ հայ արուեստի, մշակոյթի եւ քաղաքակրթութեան յառաջդիմութեան վսեմ գործին մէջ՝ հնագոյն դարերէն մինչեւ այսօր, պիտի ուզէի մեր ուշադրութիւնը սեւեռել յատկապէս վերջին շուրջ 150 տարիներու ժամանակաշրջանին վրայ, եւ քանի մը վառ օրինակներ առանձնացնել մտաւորական հայուհիներու, որոնք ցարդ կը մնան ներշնչարան ազգային ոգիի, գիտակցութեան եւ ապագայի տեսլականի:

Այսպէս, տարակոյսէ վեր է որ 19րդ դարու հայ ոգիի, ազգային ինքնագիտակցութեան զարթօնքին մէջ՝ հայուհին ունեցաւ իր պատուաբեր բաժինը: Արդարեւ, 1880-ական թուականները կը յատկանշուին մասնաւորաբար հայ կանանց մտաւորական գործունէութեամբ:

Հայկական գաւառները կը հեծէին օսմանեան դաժան լուծին տակ, ուր հայ գեղջկուհին կ'ապրէր ստրուկի կեանքով: Պոլսոյ մտաւորական գրագիտուիները կը ստանձնէին հայրենի գաւառներ երթալու, հայ գեղջուկը լուսաւորելու վսեմ պարտականութիւնը: Այսպէս, 1879 թուականի Մայիս 1-ին, տաղանդաւոր վիպասանուհի Սրբուհի Տիւսաբի հովանաւորութեամբ կը հիմնուէր Դպրոցասէր Տիկնանց Ընկերութիւնը, որ կը բանար օրիորդաց իր վարժարանը՝ գաւառներուն համար ուսուցիչներ պատրաստելու դիտաւորութեամբ: Նոյն թուականի Ապրիլ 11-ին՝ յայտնի գրող Զապէլ Ասատուր կը հիմնադրէր «Ազգանուէր Հայուհեաց Միութիւնը», առաջադրելով դպրոցներ բանալ հայկական գաւառներու մէջ աղջկանց համար: Ան իրաւացիօրէն կը դաւանէր որ «Ազգի մը սիրտը կ'ինն է», եւ որքան առողջ կշռոյթով բաբախէր այդ սիրտը, այնքան կը բարձրանար հայ ժողովուրդի հոգեկան-իմացական մակարդակը, անոր ազգային ինքնագիտակցութիւնը: Ազգին, ժողովուրդին հանդէպ պարտականութեան բարձր գիտակցութեամբ առաջնորդուած, բազմաթիւ պոլսաբնակ հայուհիներ, թողած իրենց հանգիստ կեանքը, կը հասնէին հայկական գաւառներ՝ Մուշ, Զեյթուն, Սասուն, Ատանա, Մերսին եւ այլուր՝ օրիորդաց դպրոցներ բանալու, գաւառները լուսաւորելու առաքելութեամբ: Հայրենանուէր ու ազգակերտ այս առաքելութեան կը զինուորագրուէին ի շարս այլոց՝ Արշակուհի Թեոդիկ եւ Զապէլ Եսայեան:

1909-ին տեղի կ'ունենան Կիլիկիայի կոտորածները...: Ազգանուէր Հայուհեաց Միութիւնը Կիլիկիա կ'ուղարկէր իր ներկայացուցիչը՝ Արշակուհի Թեոդիկը, որ արհամարհելով ամէն վտանգ ու դժուարութիւն ընդառաջ կ'երթար օրուան կոչին՝ օգնել Կիլիկիոյ աղէտեալ հայութեան, որպէսզի ան վերանորոգէր իր աներակուած բոյները: Արշակուհի Թեոդիկ կ'անցնէր Մերսին, Ատանա, Տարսոն եւ այլ վայրեր, ուսումնասիրելով դպրոց բանալու հնարաւորութիւնները: Անոր «Ամիս մը ի Կիլիկիա» գիրքը ուղեւորութիւն մըն է կարծես՝ դէպի հայ ժողովուրդի ոգիին ու պատմութեան խորքը: Ան կոչ կ'ընէր Կիլիկիոյ հայութեան՝ սրբելու արցունքը, լծուելու շինարար աշխատանքի, վերանորոգելու քանդուած օճախները, քրտինքով ձեռքբերուած արդար վաստակէն բաժին հանելու կարօտեալներուն: Զուգահեռաբար, նոյն այդ սեւ օրերուն, Կիլիկիոյ կարօտեալներուն օգնութեան փութալու պատուիրակութեան մաս կ'առնէր Զապէլ Եսայեան: Մարտնչող մտաւորականը ականատես կ'ըլլար Կիլիկիոյ աղէտի գեհենային տեսարաններուն, ականջալուր կ'ըլլար աղէտեալներու հառաչանքին, անոնց անպատմելի ցաւերուն: Իր «Աւերակներուն մէջ» գլուխ գործոց գիրքը կը բերէ վառ վկայութիւնը ոչ միայն աղէտեալներու կոտորածով վերքին ու անհուն տառապանքին, այլեւ անոնց «վերածնունդի անշէջ ու անբռնադատելի բոց»ին: Իր տողերը կը ներշնչեն լինելութեան լոյսի անմար յոյսը.- «Բմ...արիւնոտած ցեղիս ձայնը կ'երգէր երակներուս մէջ գոռ եղանակներով, թշնամիին դիտաւորութիւնները անգամ մըն ալ ապարդիւն եղեր էին ու կը զգայի...թէ ցեղին հանճարը խուսափած էր ոճրագործներու տապարներէն, դանակներէն, հրացաններէն ու անոնց վառած խարոյկներէն: Բուն

թշնամին, խաւարի ոգին,...դատապարտուած էր անկարող դառնալու մեր յարաբողբոջ կենսունակութեան դէմ: Ու այս զգացումը կը սաւառնէր բոլոր աւերակներուն վրայ...: Ու ասիկա ցեղին վրէժն էր»:

Հայ մտաւորական կնոջ բախտորոշ մասնակցութիւնը Զարթօնքի շրջանի ազգային վերականգնումի վսեմ շարժումին՝ պիտի շարունակուէր Եղեռնէն ետք ալ, տարագիր կեանքի քառուղիներուն վրայ, առաւել կամ նուազ թափով...: Յայտնի թէ անյայտ մտաւորական հայուհիներ որպէս գրող ու հրապարակախօս, ուսուցիչ ու խմբագիր, ազգային-հասարակական ու մշակութային գործիչ՝ պիտի առաջնորդէին եւ ոգեշնչէին տարագիր բեկորները հայրենագուրկ մեր ժողովուրդին, վառ պահելով անոնց մէջ սէրը հայոց լեզուին ու հայ մշակոյթին, սէրը առ հայրենին, նուիրումը ազգային արժէքներուն ու գաղափարականին, Հայ Դատի պահանջատիրութեան պայքարին:

Հայաստանի մէջ, մարտնչող, յանձնառու մտաւորական հայուհիի տիպար էր գերազանցօրէն մեծ բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկեան, որ մինչեւ իր մահը մնաց պատնէշի վրայ, պայքարելով յանուն հայոց լեզուի եւ ազգային արժէքներու անաղարտ պահպանման, Հայաստան-Սփիւռք ոգեղէն կամուրջի ամրապնդման եւ ազգային իրաւունքներու պաշտպանութեան: Իր սրտացաւ, այլեւ համարձակ քննադատութեանց սլաքը ուղղեց ան Հայաստանի խորհրդային թէ անկախ վարչակարգի յոռի երեւոյթներուն դէմ, անսալով իր խղճմտանքի ձայնին:

Այսպէս, ան պիտի ըլլար յառաջապահը՝ Եղեռնի 50-ամեակին «Մեր Հողերը» աղաղակող հայրենի բազմութեան պահանջատիրական երթին, ինչպէս նաեւ 1988 թուականի Արցախեան ազատագրական պայքարին:

Նմանապէս, ան խիզախօրէն քննադատեց անկախացած Հայաստանի իշխանաւորներուն ձախաւեր գործունէութիւնը, կողոպուտի վարքագիծը, Հոկտ. 27-ի եղեռնագործութիւնը, ընտրական կեղծիքները, ազգային արժէքներու եղծանումը, Հայաստան-Արցախ-Սփիւռք միասնութեան ոգեղէն ճախրանքի անէացումը...

Ներկայիս, համաշխարհայնացման համահարթեցնող սպառնալիքին տակ ապրող հայութեան համար ի Հայաստան եւ ի սփիւռ աշխարհի, որքան հրամայական կարիքը կայ նման յանձնառու, պայքարող մտաւորական հայուհիներու, որոնք կարենան մաքառիլ յանուն ազգային արժէքներու կենսաւորման, ազգային գիտակցութեան արթնացման, համահայկական իրաւունքներու հետապնդումին, Հայ Դատի պահանջատիրութեան: Նախանձախնդիր ըլլան ազգային կառոյցներու ուժականացման, Սփիւռքի վերակազմակերպման, հայ Բառ ու Բանի, հայ մշակոյթի տարածման: Հետամուտ ըլլան մեր ժողովուրդի միասնականութեան եւ քաղաքականացումին ընդդէմ զայն պառակտող ու ջլատող հատուածամտութեան, գաւառամտութեան ու ազգային անտարբերութեան:

Դժուար ու փշոտ պիտի ըլլայ, անտարակոյս, նման յանձնառու մտաւորական հայուհիին ճամբան: Ան իր առաքելութեան կենսագործումի ճամբուն վրայ, հարկադրուած պիտի ըլլայ խռովելու զանգուածներու կրաւորական հանգիստը, իշխանաւորներու եւ ջոջականութեան անդորրը եւ նոյնիսկ «գէշ» մարդ դառնալ...

Ճշմարիտ մտաւորական հայուհին եւ իր նմաններն են, սակայն, հայոց հայրենիքի եւ մեր ժողովուրդի փրկութեան յոյսն ու լոյսը: Յառաջդիմութեան խթանն ու ազդակը: Անոնք են որ անշահախնդրօրէն պիտի մտատանջուին ազգային-հաւաքական կեանքին մէջ յայտնուող յոռի, ապազգային երեւոյթներով, հայութեան լինելութեան հիմնահարցերով, դարման պիտի փնտռեն ազգային-հայրենական մեր վերքերուն եւ նոր ուղիներ պիտի փնտռեն բարեփոխելու համար քարացած ու ոսկրացած մտայնութիւններն ու իրավիճակները, ազգային նոր վերածնունդի մը հեռանկարով տեսլավառ...

Յետ-Եղեռնեան մեծ բանաստեղծ Վահէ-Վահեանի տողերը այնքան իմաստալից կը հնչեն՝ նման հայուհիներու մաքառման տենդը բնորոշելու համար.-

«Պիտի դուն ու ես, ուրիշներ նոյնպէս,

Տաղտապինք անքուն,

Այրինք, մոխրանանք, եթէ ըլլայ հարկ,

Որ չմոլորի մեր հօտն անպաշտպան

Ու մեր կրակէն ծագած լոյսին տակ՝

Գտնէ իր ճամբան...»:

Ահա այդ լոյսով ճառագայթող ուղեցոյց փարոս, ոգիի ասպետ ու առաքեալ պարտի ըլլալ մտաւորական հայուհին, ներկայի միգամածութեան, հոգեզրկութեան, բարոյազրկութեան, ազգային այլասերման մեր ժամանակներուն:

ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

*(Այս խօսքը՝ յապաւումներով, ներկայացուած է «ՀԱՅ ԿՆՈՋ ՏԱՐԻ» շրջագիծէն ներս, Նիկոսիոյ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մէջ, Հսկումի ժամերգութեան աւարտին, 2010 թուականի Մարտին)

ՀԱՐՑԱԶՐՈՅՑ

ԱՐԱ ԽԶՄԱԼԵԱՆ.- «ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹԵԱՆ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ՈՐՈՇՈՒՄԸ ՇԱՏ ՈՒԺԵՂ ՀԻՄՔ Է ՍՏԵՂԾՈՒՄ «ՃԱՆԱԶՈՒՄ ՅԱՆՈՒՆ ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ» ՄԿԶԲՈՒՆՔԻ ԿԻՐԱՌՄԱՆ».

«Մեղիալարի» հարցերին պատասխանում է միջազգային իրաւունքի մասնագէտ Արա Խզմալեանը

– Պարո՛ն Խզմալեան, ՄԱԿ-ի Արդարադատութեան դատարանը, զիտե՛ք՝ Հայաստանի հայցի հիման վրայ որոշում է կայացրել: Խնդրում եմ ներկայացրե՛ք՝ ի՞նչ յաղթաթուղթ է դա Հայաստանի համար:

– Նախ՝ պետք է նշել, որ Հայաստանը պահանջել էր կիրառել միջանկեալ միջոցներ: Միջանկեալ միջոցը, եթէ փորձեմ համեմատել ներպետական ինստիտուտների հետ, ապա դա կը լինի հայցի ապահովման միջոց կիրառելը: Երբ կայ անմիջական վտանգ, որ այն իրաւունքները, շահերը, որոնց պաշտպանութեան համար հայցը ներկայացուել է, կարող են անդառնալի վնաս կրել, դատարանը հարկադրում է քայլեր ձեռնարկել կամ գերծ մնալ քայլերի կիրառումից՝ այդ իրաւունքներն ու շահերը սպառնացող վտանգից պաշտպանելու համար:

Հայաստանը պնդում էր, որ այսօր Ադրբեջանի կողմից ճանապարհի արգելափակումը, գազամատակարարման դադարեցումը, ինչպէս նաև այսպէս կոչուած «Էկոակտիվիստներին» սատարելը սկսել են յանգեցնել մարդկանց իրաւունքների ու շահերի վտանգի: Դատարանը ընդունեց Հայաստանի փաստարկը և դրա հիման վրայ մի քիչ վերաձեւակերպումներով բաւարարեց Հայաստանի հիմնական պահանջը, այն է՝ անել ամէն հնարաւորը ապահովելու Լաչինի միջանցքով մարդկանց, տրանսպորտային միջոցների ու բեռների երկկողմանի ազատ տեղաշարժը:

Դատարանը չբաւարարեց գազատարի հետ կապուած պահանջը, ինչը ցաւալի է, քանի որ ներկայացուած ապացոյցները, թէ Ադրբեջանն է գազամատակարարման խափանումների հեղինակը, բաւարար չհամարեց: Բայց ոչինչ, դեռ առաջին փուլն է, և Հայաստանը բազմաթիւ հնարաւորութիւններ ունի նոր ապացոյցներ ներկայացնելու ուշ դատաւարութեան շրջանակներում: Այս պահի դրութեամբ հիմնական պահանջը ներկայացուած է, և դա շատ կարեւոր է:

Ինչ վերաբերում է Ադրբեջանի հայցին, շատ սպասելի էր, որ դա մերժուեց:

– Նկատի ունե՞ք ականների՞ հարցը...

– Այո, ես դա յաղթանակ էլ չէի համարի, քանի որ լսումներից ակնյայտ էր, որ այդ պահանջը մերժուելու է, դա շատ սպասելի էր: Ինչ վերաբերում է Արդարադատութեան միջազգային դատարանի որոշման նշանակութեանը, դա այն է, որ այսօր Հայաստանն ունի դատարանի

կողմից արձանագրուած փաստ, որ փաստացի Ռասայական խտրականութեան բոլոր ձեւերի վերացման մասին միջազգային կոնվենցիայով երաշխաւորուած իրաւունքները վտանգուել են Ադրբեջանի կողմից, և Ադրբեջանին պարտաւորեցուել է բացել Լաչինի միջանցքը: Դա չանել նշանակում է, որ Ադրբեջանը խախտում է միջազգային ամենաբարձր դատական ատեանի որոշումը:

Ցաւօք, հարկադրանքի միջոցներ կարող է կիրառել միայն ՄԱԿ-ի Անվտանգութեան խորհուրդը: Դա, ցաւօք, քիչ հաւանական է...: Բայց առնուազն կայ շատ ուժեղ իրաւական փաստարկ, որը պէտք է Հայաստանի դիւանագիտութիւնը լայնօրէն իրագործի: Այդ որոշումը նաև շատ ուժեղ հիմք է ստեղծում «ճանաչում յանուն փրկութեան» սկզբունքի կիրառման համար:

– **Դուք նկատի ունե՞ք՝ արդէն ժամանակն է, որ այդ սկզբունքը դառնայ բանակցութեան թեմա՞:**

– Ես կը տարանջատէի Ադրբեջանի հետ բանակցութիւնները ընդհանուր դիւանագիտական աշխատանքից: Բնական է՝ Ադրբեջանի հետ անիմաստ է այդ հարցով բանակցելը: Բայց սա կարող է միւս միջազգային գործընկերների հետ թեմա դառնալ, ինչպէս նաև՝ Ադրբեջանի վրայ ճնշման միջոց:

– Իսկ «ճանաչում կամ անջատում յանուն փրկութեան» սկզբունքը պէտք է առաջ մղի հայկական կո՞ղմը, ինչպէ՞ս պէտք է լինի այդ սկզբունքի առաջմղումը:

– Դիւանագիտական աշխատանքի միջոցով: Դա առաջին հերթին պէտք է անի արտգործնախարարութիւնը, բայց ոչինչ չի խանգարում այլ գործող անձանց՝ Արցախի իշխանութիւններին, հասարակական կազմակերպութիւններին, յատկապէս՝ համահայկական, արտերկրում գործող հայկական կուսակցութիւններին, հայկական լոբբիստներին և այլ խաղացողների: Կարծում եմ՝ շատ լաւ կը լինէր, որ դա լինէր համակարգուած, յամենայնդէպս, բաւական ակնյայտ է, որ եթէ որեւէ խաղացող ջանքեր գործադրի, վնաս չի տայ:

– Դատարանի որոշումից փաստացի արդէն երկրորդ օրն է՝ Ադրբեջանը չի կատարում պահանջը, պաշտօնապէս էլ կարծես ասել են, որ չեն պատրաստուում: Ասացիք նաև, որ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ն հարկադրանքի միջոց, ... չի կիրառի: Այդ պարագայում ի՞նչ պէտք է անել, ինչպէ՞ս պահանջել, ընդհանրապէս՝ ի՞նչ կարող լինել դրանից յետոյ:

– Դժուար է յստակ ասել՝ ինչ կարող է լինել՝ հաշուի առնելով, որ քաղաքական քարտեզը անընդհատ փոխում է: Տեսականորեն հարկադրանքի միջոց Ադրբեջանի նկատմամբ ՄԱԿ-ի ԱԽ-ի կողմից չենք կարող բացառել, բայց այս պահին դա շատ քիչ հաւանական է: Պետք է պարբերաբար դիւանագիտական ճնշում գործադրել՝ առանձին պետութիւնների հետ աշխատելով ու սանկցիաներ կիրառելով:

Եթէ ուղիղ պարտադրանք ու հարկադրանք չեն կարող գործել, ապա պետք է առանձին պետութիւնների հետ պատժամիջոցներ կիրառելու մասին խօսակցութիւններ սկսել:

Յասմիկ Համբարձումեան

MediaLab.am 24/2/2023

ԿԻՊՐԱՀԱՅ

«ՍՓԻԻՌԻ ՏԱՐԻ»Ի ԾԻՐԷՆ ՆԵՐՍ

ՄԵԾԻ ՏԱՆՆ ԿԻԼԻԿԻՈՅ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. ԱՐԱՄ Ա. ՎԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՀՈՎՈՒԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱՅՑԸ ԿԻՊՐՈՍ

Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա. Վեհափառ Հայրապետը հովուապետական այցելութիւն մը տուաւ Կիպրոսի թեմին, «Սփիւռքի տարի»ի ծիրէն ներս՝ 17-20 Մարտ 2023-ին:

Կիրակի, 19 Մարտին, Վեհափառ Հայրապետը հանդիսապետեց Նիկոսիոյ Ս. Աստուածածին Մայր Եկեղեցւոյ մէջ մատուցուած Ս. Պատարագին եւ Իր ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏԳԱՍը փոխանցեց Կիպրոսի Թեմի զաւակներուն:

Այնուհետեւ, տեղի ունեցաւ ԱԶԱՀԱՄԲՈՅՐ Ազգային Առաջնորդարանի Դահլիճին մէջ:

Նոյն օրը, կէսօրուան ժամը 1:00-ին, տեղի ունեցաւ ԺՈՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՃԱՇԿԵՐՈՅԹ Վեհափառ Հայրապետին ներկայութեամբ, «Սեմելի» պանդոկին մէջ:

Վեհափառ Հայրապետի այցելութիւնը ընդգրկեց նաեւ պաշտօնական այցելութիւններ

Հանրապետութեան նորընտիր Նախագահ՝ Ն.Վ. Տիար Նիկոս Խրիստոտուլիտիսի եւ Կիպրոսի Յոյն Օրթոտոքս Եկեղեցւոյ նորընտիր Պետ՝ Ն.Ա.Տ. Եորդիոս Գ.ի հետ, Երկուշաբթի, 20 Մարտին:

Իսկ Շաբաթ, 18 Մարտ, երեկոյեան ժամը 6:00ին, Ազգ. Առաջնորդարանի «Իրթիճեան» սրահին մէջ, կայացաւ Կիպրահայ կազմակերպութիւններու վարչական կազմերու համատեղ հանդիպումը Վեհափառին հետ: Նախքան հարցում-պատասխանի բաժինը, Վեհափառ Հայրապետը շեշտեց անհրաժեշտութիւնը սփիւռքի կազմակերպութիւններու, գաղութներու եւ համայն սփիւռքի վերակազմակերպման, ընդգծելով որ այս ուղղութեամբ անհրաժեշտ է որ իւրաքանչիւր կառոյց, իւրաքանչիւր գաղութ նախ ճանչնայ ինքզինք՝ իր թերութիւններով ու բացթողումներով, ինքզինք վերանորոգէ, որպէսզի կարելի ըլլայ քայլ մը յառաջ երթալ, քանզի «մենք տեղքայլի մէջ ենք» ըսաւ Հայրապետը, մինչ աշխարհ արագընթաց յառաջ կ'երթայ մեծ թափով: Արամ Ա. անհրաժեշտ համարեց որ սփիւռքահայ կառոյցներ ու գաղութներ պարտին դուրս գալ իրենց ինքնակեդրոն ու ինքնանպատակ մտածողութենէն եւ ներդաշնակօրէն համախմբուին ազգային-հոգեւոր-բարոյական միեւնոյն արժէքներու, նպատակներու շուրջ: Հայաստան-Արցախ-Սփիւռք եռամիասնութիւնը, նշեց Վեհափառ Հայրապետը, պէտք չէ դառնայ միայն անբովանդակ լոգունգ, այլ գործող իրականութիւն, յստակացնելով իւրաքանչիւրին տեղն ու դերը հայ կեանքին մէջ: Ան յատկապէս ըսաւ. «Երբ գաղութի մը բոլոր կառոյցները, մտածողութիւնները, տարբերութիւնները, մէկ ամբողջութեան ծիրէն ներս, քով-քովի կու գան ու ներդաշնակ գործունէութիւն կը ծաւալեն՝ կազմակերպուած գաղութի մը խօսուն պատկերը կուրուագծուի մեր դիմաց: Միակողմանի, միատեսակ ու միապաղաղ մտածողութենէ պէտք է դուրս գանք եւ միախմբուինք հիմնական արժէքներու, մտահոգութիւններու եւ նպատակներու շուրջ, ըսաւ Նորին Սրբութիւնը»: Շարունակելով իր խօսքը՝ ան շեշտեց միասնական գործունէութիւն ծաւալելու անհրաժեշտութիւնը: Հայրապետը ըսաւ. «Հայութիւնը ճակատագրական ժամանակներէ կ'անցնի: Հետեւաբար, այսօր, առաւել քան երբեք, կարիքը ունինք միասնաբար աշխատելու»: Ան կարեւորութեամբ շեշտեց, թէ Սփիւռքի վերակազմակերպումը մեծապէս պիտի նպաստէ Հայաստանի ու Արցախի հզօրացման: Այս ծիրէն ներս Վեհափառ Հայրապետը ընդգծեց, որ Հայաստան-Արցախ-Սփիւռք եռամիութիւնը սոսկ լոգունգ ըլլալէ անդին պէտք է մեր մտածողութեան ուղեցոյց դառնայ: Ան Իր խօսքը կեդրոնացնելով Սփիւռքի վերակազմակերպման վրայ՝ ըսաւ, որ Սփիւռքը իր ներկայ վիճակէն դուրս պէտք է բերել: Սփիւռքը տարադնուած է. ան կարիքը ունի համախմբուելու. կարիքը ունի հաւաքական արժէքներու, կեցուածքներու եւ ուղղութիւններու ներդաշնակման: Մեր զանազանութիւնները պահելով հանդերձ՝ պէտք է ներդաշնակենք մեր աշխատանքները: Հետեւաբար, Սփիւռքի վերակազմակերպումը մեզի համար դարձած է անյետաձգելի հրամայական, ըսաւ Նորին Ս. Օծութիւնը:

Շատ շինիչ մթնոլորտի մը մէջ եղան հարցումներ, որոնց համբերութեամբ եւ լայնամտութեամբ պատասխանեց Հայրապետը, միշտ կարելորդելով սփիւռքեան կառոյցներու եւ կազմակերպութեանց մտածողութեան ներդաշնակութիւնը եւ համախմբումը ազգային հասարակաց արժէքներու եւ նպատակներու շուրջ: Ինչ կը վերաբերի Լիբանանի եւ Սուրիոյ (Հալէպը յատկապէս) գաղութներուն ի մասնաւորի, Վեհափառը ընդգծեց անոնց աշխոյժ պահպանման կարելորդութիւնը որքան որ կարելի կ'ըլլայ ատիկա իրականացնել: Իսկ արտագաղթի պարագային, ըսաւ ան, անոր հասցէն միայն Հայաստանը պէտք է ըլլայ, անկախ այնտեղ տիրող բոլոր իշխանութիւններէն, քանզի «մնայունը Հայաստանն է», ըսաւ ան:

Յայտնենք, որ Վեհափառ Հայրապետը կիպրահայ կազմակերպութեանց հետ ունեցած իր հանդիպումէն առաջ ունկնդրեց Նիկոսիոյ Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ մանկապատանեկան երգչախումբը: Շուրջ 70 մանուկներէ եւ պատանիներէ բաղկացած երգչախումբը, խմբավարութեամբ Տիկ. Վիքի Գույումճեանի, Նորին Սրբութեան հովուապետական այցելութեան առիթով, հրամցուց հայ հոգեւոր եւ ազգային երգերէն փունջ մը:

Հանդիսութեան աւարտին, Վեհափառ Հայրապետը իր հայրական օրհնութիւնը փոխանցեց մանկապատանեկան երգչախումբի անդամներուն, խմբավարին եւ բոլոր կազմակերպիչներուն:

Եզրակացնելով, Արամ Ա Վեհափառ Հայրապետի հովուապետական այցը Կիպրոսի թեմին դարձաւ ազգային-հոգեւոր արժէքներու եւ համերաշխ միասնականութեան նոր լիցքեր փոխանցող կարելորագոյն գործօն: Ե.Գ.

ԲՈՒՆ ԲԱՐԵԿԵՆԴԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ ՀԱՆԴԻՍԱԻՈՐ Ս. ՊԱՏԱՐԱԳ ԼԻՄԱՍՈՒՄԻ ՄԷՋ ԵՒ ՆՈՐԱԿԱՌՈՅՑ ՄՐԱՀԻ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ ՈՒ ԲԱՑՈՒՄ

Ուրախութեամբ կը յայտնենք մեր սիրեցեալ ժողովուրդի գաւակներուն, թէ Կիրակի, 19 Փետրուար 2023-ին, Բուն Բարեկենդանի առիթով տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր Ս. Պատարագ Լիմասոլի Ս. Գեորգ Եկեղեցւոյ մէջ եւ ապա նորակառոյց սրահի պաշտօնական օրհնութիւնն ու բացումը: Պատարագէց ու քարոզէց Կիպրոսի Թեմի Կաթողիկոսական Փոխանորդ Գերշ. Տ. Խորէն Արք. Տողրամաճեանը, առընթերակայութեամբ Լառնագա-Լիմասոլի Հոգեւոր Հովիւ՝ Արժ. Տ. Մաշտոց Աւ. Քինյ.

Աշգարեանի: Պատարագի երգեցողութիւնը կատարեց Նիկոսիոյ Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ քառաձայն երկչախումբը խմբավարութեամբ՝ Տիկին Նառա Սարտաբեանի եւ երգեհոնահարութեամբ՝ Տիկին Զարա Պարխուտարեանի:

Պատարագէն անմիջապէս ետք «Ուրախ Լեր» շարականի երգեցողութեամբ թափօրով բոլորը դուրս եկան եկեղեցիէն դէպի նորակառոյց սրահը, ուր տեղի ունեցաւ պաշտօնական օրհնութիւնը, բացման արարողութիւնն ու ժապաւենի կտրումը ձեռամբ Կաթողիկոսական Փոխանորդ Սրբազան Հօր:

Ներկայ էին Հայ համայնքի պետական ներկայացուցիչը, Երեսփոխանական եւ Ազգային ժողովներու ատենապետներն ու անդամներ, բարերարներն ու նուիրատուները, շրջանի

հոգաբարձութեան ու տիկնաց միութեան անդամները, կառոյցներու եւ միութիւններու ներկայացուցիչներ ու անդամներ, պատասխանատուներ, հրաւիրեալներ, շինարարական աշխատանքը ստանձնած ընկերութեան պատասխանատուներն ու աշխատանքներուն հսկող ճարտարապետը, հաւատացեալներ եւ տարբեր քաղաքներէ ժամանած հայորդիներ: Բացման արարողութենէն ետք խօսք առին Սրբազան Հայրն ու Լիմասոլի հոգաբարձութեան ատենապետ՝ Պրն. Մարտիրոս Մինասեանը: Գործադրուեցաւ պատշաճ գեղարուեստական յայտագիր մը Նիկոսիոյ Ս. Աստուածածին Եկեղեցւոյ երգչախումբին կողմէ: Աւարտին, բոլորը միասնաբար երգեցին «Կիլիկիա»ն ու «Մեր Հայրենիք»ը, որմէ ետք տեղի ունենցաւ Հոգաբարձութեան կողմէ ընդունելութիւն - հիւրասիրութիւն:

Վարձքը կատար եւ շնորհակալութիւն բոլորին:

21 Փետրուար 2023 Դիւան Ազգային Առաջնորդարանի

ՅՕՂՈՒԱԾՆԵՐ

ԻՍՐԱՅԷԼ ՀՍԿԱՅԱԿԱՆ ՔԱՆԱԿՈՒԹԵԱՄԲ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԶԷՆՔԵՐ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐԱԾ Է ԱՏՐՊԵՅՃԱՆԻ

Յարութ Սասունեան

«Քալիֆորնիա Բուրիըր» թերթի հրատարակիչ

www.TheCaliforniaCourier.com

Իսրայէլեան «Հաարեց» (Haaretz) թերթը 5 Մարտին ապշեցուցիչ յօդուած մը հրապարակած է՝ «Իսրայէլեան ռազմակեդրոնէն 92 թոնիչքներ կը բացայայտեն զինամթերքի արտահանումը Ատրպէյճան» վերնագրով:

Յօդուածին մէջ կը նշուի, որ 2 Մարտին ատրպէյճանական Silk Way Airlines-ի բեռնատար օդանաւը վայրէջք կատարած է Իսրայէլի Օվտա ռազմական օդակայան, իսկ երկու ժամ անց՝ Թուրքիոյ եւ Վրաստանի Հանրապետութեան տարածքով վերադարձած է Պաքու: Վերջին եօթը տարիներուն, այս 92-րդ բեռնատար թոնիչքն է Պաքուէն դէպի Օվտա՝ Իսրայէլի միակ օդակայանը, ուրկէ կը թույլատրուի պայթուցիկ նիւթերու արտահանումը: Ռազմական այս մատակարարումները զգալիօրէն աւելցած են 2016, 2020, 2021 եւ 2022-ին, Հայաստանի եւ Արցախի վրայ Ատրպէյճանի յարձակումներու ընթացքին:

Ատրպէյճանի նախագահ Իլիամ Ալիեւ բնութագրած է Իսրայէլի գաղտնի յարաբերութիւնները Ատրպէյճանի հետ՝ իբրեւ սառնոցի կտոր, որուն տասէն ինն կը գտնուի մակերեւոյթէն վար:

Իսրայէլ կը մատակարարէ Ատրպէյճանի սպառազինութեան զրեթէ 70 տոկոսը եւ ասոր դիմաց կը ստանայ ներկրուող նաւթին մօտաւորապէս կէսը: «Հաարեց» կը մէջբերէ արտասահմանեան լրատուական միջոցներու աղբիւրները, որոնք բացայայտած են, որ

«Ատրպէյճան թոյլ տուած է Մոսատին (Բւրայէլի հետախուզական գործակալութիւն) ստեղծել առաջնային մասնաճիւղ (Ատրպէյճանի մէջ)՝ վերահսկելու, թէ ի՞նչ կը կատարուի Ատրպէյճանի հարաւը գտնուող դրացի Իրանի մէջ եւ նոյնիսկ նախապատրաստած է օդակայան, զոր նախատեսուած է Բւրայէլին օգնելու համար, եթէ վերջինս որոշէ յարձակիլ Իրանի միջուկային կառոյցներուն վրայ: Երկու տարի առաջուան հաղորդագրութիւններուն մէջ ըսուած էր, որ Մոսատի գործակալները, որոնք գողցած են Իրանի միջուկային արխիւը, զայն մաքսանենգ ճանապարհով Բւրայէլ տեղափոխած են Ատրպէյճանի տարածքով: Ատրպէյճանի պաշտօնական հաղորդագրութիւններուն համաձայն՝ տարիներու ընթացքին Բւրայէլ անոր ծախած է ամենէն յառաջադէմ սպառազինութեան համակարգերը՝ պալիսթիք հրթիռներ, հակաօդային պաշտպանութեան եւ ելեկտրոնային պատերազմի համակարգեր, քամիքաձէ անօդաչու թռչող սարքեր եւ այլն»:

«Հաարեց» բացայայտած է, որ ատրպէյճանական Silk Way Airlines օդանաւային ընկերութիւնը «շաբաթական երեք թռիչք կ'իրականացնէ Պաքուի եւ (Բւրայէլի) Պեն Կուրիոն միջազգային օդակայանի միջեւ Boeing 747 բեռնատար օդանաւներով»: Ասկէ զատ, Արեւելեան Եւրոպայի որոշ երկիրներ շրջանցած են Ատրպէյճանի զինամթերք ծախելու արգելքը՝ զայն առաքելով Բւրայէլի վրայով:

Եւրոպայի եւ ԱՄՆ-ի կողմէ Հայաստանի եւ Ատրպէյճանի զինամթերք ծախելու սահմանափակումը կարելիութիւն ստեղծած է Բւրայէլի՝ միլիտարտոր տոլարներ շահելու Ատրպէյճանին զենք ծախելով:

«Հաարեց» կը հաղորդէ, որ «Բւրայէլ դէպի երկիր (Ատրպէյճան) արտահանած է սպառազինութիւններու շատ լայն տեսականի՝ սկսած Tavor ինքնագործներէն մինչեւ ամենաբարդ համակարգերը, ինչպիսիք են ռատարը, հակաօդային պաշտպանութիւնը, հակահրասայլային հրթիռները, պալիսթիք հրթիռները, նաւերը եւ անօդաչուներու լայն տեսականին, ինչպէս հետախուզական, այնպէս ալ յարձակման նպատակով: Բւրայէլեան ընկերութիւնները նաեւ մատակարարած են յառաջադէմ լրտեսական արհեստագիտութիւններ, ինչպիսիք են Verint-ի հաղորդակցութեան վերահսկողութեան համակարգերը եւ NSO Group-ի Pegasus լրտեսող ծրագիրները, գործիքներ, որոնք օգտագործուած են Ատրպէյճանի մէջ լրագրողներու, միասեռականներու համայնքի եւ իրաւապաշտպաններու դէմ:

Մթոքհոլմի Խաղաղութեան միջազգային հիմնարկը գրած է. «Բւրայէլի զինամթերքի արտահանումը դէպի Ատրպէյճան սկսած է 2005ին՝ Բւրայէլի ռազմական արդիւնաբերութեան (IMI Systems) կողմէ, 150 քմ. հեռահարութեամբ Lynx բազմակի հրթիռային համակարգերու վաճառքով: IMI, որ 2018ին ձեռք բերած է Elbit Systems-ը, նաեւ մատակարարած է LAR-160 թէթեւ հրետանային հրթիռներ՝ 45 քմ. հեռահարութեամբ. ըստ Human Rights Watch-ի զեկոյցին, Ատրպէյճան զանոնք օգտագործած է Լեռնային Ղարաբաղի բնակելի թաղամասերուն մէջ արգիլուած քասեթային զինամթերք կրակելու համար», թէեւ Բւրայէլի եւ 123 այլ երկիրներու արգիլուած է քասեթային ռումբերու օգտագործումը:

«Հաարեց» կը հաղորդէ, որ «2007ին Ատրպէյճան պայմանագիր ստորագրած է Aeronautics Defense Systems-էն չորս հետախուզական անօդաչու թռչող սարք գնելու մասին: Ասիկա բազմաթիւ գործարքներէն առաջինն էր: 2008ին ան գնած է տասը Hermes 450 անօդաչու թռչող սարք Elbit Systems-էն եւ 100 Spike հակահրասայլային հրթիռներ, որոնք արտադրուած են Rafael Advanced Defense Systems-ի կողմէ, իսկ 2010ին գնած է եւս 10 հետախուզական անօդաչու թռչող սարքեր: Elbit-ի պատկանող Soltam Systems անոր

վաճառած է ATMOS ինքնագնաց հրանոթներ եւ 120 մմ.ոնց Cardom ականանետեր, իսկ 2017ին Ատրպեյճանի զինանոցը ամբողջացած է աւելի յառաջադէմ Hanit ականանետերով: Wikileaks-ի մէջ գաղտնագերծուած հեռագիրի մը համաձայն՝ յառաջադէմ կապի սարքաւորումներու վաճառքը Tadiran-էն, նոյնպէս ստորագրուած է 2008ին»:

Ըստ «Հաարեց»ի՝ «2011ին Իսրայէլ եւ Ատրպեյճան ամրապնդած են իրենց յարաբերութիւնները 1.6 միլիառ տոլար արժողութեամբ հսկայական գործարքով, որ կը ներառէր Barak հրթիռներու մարտկոց՝ օդանւաներ եւ հրթիռներ որսալու համար, ինչպէս նաեւ Իսրայէլի օդատիեզերական արդիւնաբերութեան (IAI) արտադրած Searcher եւ Heron անօդաչու թռչող սարքերը: Հաղորդուած է, որ 2020ին, Լեռնային Ղարաբաղի երկրորդ պատերազմի գրեթէ աւարտին, Barak մարտկոցը խոցած է Հայաստանի կողմէ արձակուած «Իսքանտեր» պալիսթիք հրթիռը: Աւելին, Aeronautics Defense Systems սկսաւ համագործակցիլ նաեւ Ատրպեյճանի տեղական սպառազինութեան արդիւնաբերութեան հետ, ուր արտադրուած են Orbiter քամիքաձէ (թափառող զինամթերք) 100 անօդաչու թռչող սարքերը, զորս Ատրպեյճանի պաշտպանութեան նախարարը կոչած էր «մղձաւանջ հայկական բանակի համար»:

2021ին, «(Իսրայէլի) Aeronautics Defense Systems-ի դէմ մեղադրանք ներկայացուած է՝ իր ամէնէն յայտնի յաճախորդներէն մէկուն հետ կապուելու պահուն զէնքի արտահանումը կարգաւորող օրէնքը խախտելու համար: Դատարանի կողմէ կիրարկուած արգելքի որոշումը կը խոչընդոտէ յաւելեալ մանրամասներու հրապարակումը: Ատրպեյճանական բանակի հրասայլերու արդիականացման նախագիծը սկսած է 2010ականներու սկիզբը: Elbit Systems արդիականացուցած է համալրած է հին խորհրդային T-72 մոտելները նոր պաշտպանիչ հանդերձանքով՝ հրասայլերու եւ անոնց անձնակազմի գոյատեւման համար, ինչպէս նաեւ արագ եւ ճշգրիտ թիրախներու յայտնաբերման ու կրակի կառավարման համակարգերով: Արդիականացուած հրասայլերը, որոնք յայտնի են «Ասլան» (Առիւծ) անունով, նկարահանուած են 2013ի ռազմական շքերթի ընթացքին: 2013ին, Ատրպեյճանի ռազմածովային ուժերը ամբողջացած են վեց պարեկային նաւերով՝ Իսրայէլի ռազմածովային ուժերու Sa'ar 4.5 դասի հրթիռային նաւերու հիման վրայ, որոնք արտադրուած են Իսրայէլի նաւաշինական գործարաններու կողմէ եւ կը կրեն Spike հրթիռներու ռազմածովային տարբերակը, ինչպէս նաեւ վեց Shaldag MK V պարեկային նաւեր՝ Rafael's Typhoon-ի հրետանային ամրակներով եւ Spike հրթիռային համակարգերով: Ատրպեյճանի ռազմածովային ուժերը նաեւ գնած են 100 «Լահաթ» հակահրասայլային կառավարուող հրթիռներ»:

2014ին, «Ատրպեյճան IAI-էն պատուիրեց առաջին 100 Harop քամիքաձէ անօդաչու թռչող սարքերը, որոնք կարելոր գործիք էին հետագայ մարտերուն մէջ: Նոյն տարի, Ատրպեյճան նաեւ օդային նախագգուշացման եւ պաշտպանութեան երկու յառաջադէմ ռատիո-տեղորոշիչ համակարգեր ձեռք բերաւ IAI դուստր ձեռնարկութենէն...: Երկու տարի անց, Ատրպեյճան Elbit Systems-էն գնած է եւս 250 SkyStriker քամիքաձէ անօդաչու թռչող սարքեր: Մարտական շրջաններէն բազմաթիւ տեսանիւթեր ցոյց տուած են, թէ ինչպէ՞ս իսրայէլեան անօդաչու թռչող սարքերը կը յարձակին հայկական ուժերու վրայ...: 2016ին, վարչապետ Բենիամին Նեթանեահուի Պաքու կատարած այցելութեան ընթացքին Ալիեւ բացայայտեց, որ երկու երկիրներու միջեւ արդէն կնքուած են պայմանագիրներ մօտաւորապէս 5 միլիառ տոլարի «պաշտպանական սարքաւորումներ» գնելու համար: 2017ին, Ատրպեյճան Elbit Systems-էն եւ Hermes 900 յառաջադէմ անօդաչու սարքեր եւ LORA պալիսթիք հրթիռներ գնած է IAI-էն՝ 430 քմ. հեռահարութեամբ: 2018ին, Ալիեւ հանդիսաւոր կերպով բացած է

ռազմակերպողն, ուր տեղակայուած են LORA հրթիռները՝ Հայաստանի մայրաքաղաք Երեւանէն մօտաւորապէս 430 քմ. հեռաւորութեան վրայ: 2020ի պատերազմին, առնուազն մէկ LORA հրթիռ արձակուած է եւ ըստ տեղեկութիւններու՝ անիկա հարուածած է կամուրջ մը, որով Հայաստանը զենք եւ արհեստագիտութիւն կը մատակարարէր Լեռնային Ղարաբաղի մէջ գտնուող իր ուժերուն: Աւելի յառաջադէմ Spike հրթիռներ ուղարկուած են 2019 եւ 2020 թուականներուն»:

Սոսկալի է, որ Հոլոքոսթի ժառանգները նման զանգուածային մահացու զենք կը մատակարարեն Ատրպէյճանի՝ Հայոց Ցեղասպանութեան ժառանգները սպաննելու համար:

Արեւելահայերէնի թարգմանեց՝ Ռուզաննա Աւագեան

Արեւմտահայերէնի վերածեց՝ Սեդա Գրիգորեան

ԱՂԵՏ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԱԻՑ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Երկրագունդի գոյութեան սկիզբէն ի վեր, բնական աղէտները հարուածած են զայն. այդ աղէտներէն ամէնէն զարհուրելին երկրաշարժերն են, որոնց պատճառով երբեմն կղզիներ ջրամոյն եղած եւ կորսուած են, ծովը ներխուժած է ցամաք, եւ ըստ գիտնականներու, նոյնիսկ երկրամասեր ճեղքուած

են եւ իրարմէ հեռացած, ինչպէս ափրիկեան եւ հարաւային ամերիկայի ցամաքամասերը: Անոնցմէ վերջինը, ահա՛, Թուրքիան հարուածած երկրաշարժն է:

Արդէն գիտենք, թէ ինչ աւերներ գործած է Թուրքիան ցնցած այդ երկրաշարժը: Մարդկային բազմահազար զոհեր եւ վիրաւորներ, անթիւ ենթակառոյցներու եւ բնակարաններու կործանում եւ փլուզում: Կողմնակի եւ հետազային ի յայտ գալիք ազդեցութիւնները վստահաբար տակաւին չենք կրնար նախատեսել, սակայն, ուսումնասիրելով տարբեր տեղեր, օրինակ՝ 1976ին՝ Կուաթեմալայի, 1960ին՝ Մարոքի, 2011ին՝ Նիւ Օրլիւնզի մէջ պատահած աղէտներուն յաջորդած դէպքերը՝ կրնանք վստահօրէն ըսել, որ անոնք քաղաքական ներգործութիւն կ'ունենան թէ՛ երկրաշարժը հարուածած երկիրին եւ թէ՛ անոր դրացի երկիրներուն վրայ ու նոյնիսկ անկէ շատ աւելի հեռուներ: Թուրքիոյ պարագային, հաւանական դէպքեր, գործընթացներ եւ ներքաղաքական իրավիճակներ կրնան երեւան գալ:

Ա. Թուրքիոյ Մէջ

1. Թուրքիոյ դիմագրաւած արդէն իսկ դժուարութիւնները, ՀՆԱի նուազումը եւ միայն 2022ի ընթացքին արձանագրուած առաւել քան 60 տոկոսի գնաճը այս երկրաշարժին պատճառով կրնայ աւելի վատթարանալ, մանաւանդ աղէտի գօտիի նահանգներուն մէջ, որոնք կը հաշուեն առաւել քան 15 միլիոն բնակչութիւն, եւ ուր կենսամակարդակը համեմատաբար աւելի ցած է քան երկրի արեւմտեան շրջաններուն մէջ:
2. Աղէտի գօտիէն դէպի Թուրքիոյ արեւմուտքը եւ մեծ քաղաքներ տեղաշարժի հաւանականութիւն. այդ քաղաքներուն եւ մանաւանդ Պոլսոյ գերխճողուածութիւնը եւ աղքատ արուարձաններու մեծացումը յառաջ կրնայ բերել ոճիրներու աճ, անապահովութիւն եւ աշխատավարձերու նուազում, առաջարկ-պահանջարկի հաւասարակշռութեան խախտման պատճառով, որ կրնայ պատճառ հանդիսանալ ընկերային լարուածութեան եւ դժգոհութեան:
3. Աղէտի ենթարկուած շրջաններու բնակչութեան մեծամասնութիւնը ազգութեամբ քիւրտ, զազա եւ ալեւի է, առ այդ, հաւանական է հակաթուրք զգացումներու բորբոքումը եւ փոքրամասնութիւններու մէջ ազգային պատկանելիութեան բարձրացումը, ամբողջ երկրի տարածքին:
4. Երկրաշարժին պատճառով նախագահական ընտրութիւններու հաւանական յետաձգում՝ որուն մասին արդէն կը խօսուի, ինչ որ կրնայ իր կարգին խռովութիւններու առիթ տալ երկրին մէջ:
5. Որեւէ բնական աղէտի պարագային, մարդիկ միշտ կը միտին մեղադրելու օրուան իշխանութիւնները, մանաւանդ որ նոյն երկրաշարժի գօտիին մէջ, իշխանութեան ընդդիմադիր քաղաքներ եւ գիւղեր աւելիով վնասուած են եւ 2000էն ետք կառուցուած շէնքերը մեծ մասով քանդուած են: Հետեւաբար, յաջորդ ընտրութիւններուն իշխող կուսակցութեան պարտութիւնը հաւանականութիւն է, ինչպէս որ Էրտողանի իշխանութեան հասնելուն սատարած էր 1999ի Իզմիթի շրջանը հարուածած երկրաշարժը: Նոր իշխանութիւնը ենթադրաբար ծայրայեղական հոսանքի ներկայացուցիչ չըլլալու պարագային, ինչ որ հաւանականութիւն է, երկրի արտաքին քաղաքականութիւնը չափաւորական կրնայ ըլլալ եւ դրացի երկիրներու հետ բարեկամական:
6. Յաջորդ ընտրութիւններուն պատրաստութեան համար նոր ներքաղաքական դաշինքներու կազմութիւն՝ ընդդէմ իշխող կուսակցութեան:

7. Դրացի Սուրիոյ քաղաքացիական պատերազմին պատճառով, Թուրքիոյ մէջ ապաստանած գաղթականութեան վրանաքաղաքները մեծ մասով տեղակայուած են նոյն երկրաշարժի գօտիին մէջ, հետեւաբար անոնց կրնան վերագրուիլ փլատակներուն մէջ թափառող եւ թալանող խումբերը, որոնք կրնան առաջնորդել տեղացիներուն եւ եկուորներուն միջեւ լարուածութեան եւ հակադրութեան: Այս հակադրութիւնը կրնայ մղել նոյն այդ եկուորները՝ հեռանալու Թուրքիայէն եւ թափանցելու Եւրոպա:

8. Աղէտներէն ետք, ինչպէս բոլոր բռնատիրական երկիրներուն մէջ, նոյնպէս Թուրքիոյ մէջ, կրնան յառաջանալ նոր այլախոհական շարժումներ:

Բ. Տարածաշրջանին Մէջ

1. Երկրաշարժին թողած աւերիչ հետեւանքները Սուրիան պատուհասած շրջաններուն մէջ, իրաւամբ ողբերգական են, որովհետեւ անոնք սուրիական իշխանութեան վերահսկողութենէն դուրս ըլլալով, առաւել ինքնին պետութիւնը Արեւմուտքի կողմէ տնտեսական պատժամիջոցներու ենթակայ ըլլալով՝ օգնութեան ձեռք զլացուեցաւ անոնց, եւ տասնամեակէ մը աւելի քաղաքացիական պատերազմի գեհէնին մէջ գտնուելուն պատճառով, շատ ողբերգական վիճակի մէջ կը գտնուին: Այս իրավիճակը կրնայ թեժացնել քաղաքացիական պատերազմը:

2. Սուրիոյ պատուհասուած յուսահատ զանգուածէն մաս մը կրնայ դարձեալ գաղթի դիմել, այս անգամ ոչ դէպի Թուրքիա, հասկնալի պատճառներով, այլ մաս մը դէպի սուրիական այլ քաղաքներ, ծանրաբեռնելով զանոնք, ուրիշներ հաւանաբար դէպի Լիբանան եւ շատեր, ծովամոյն ըլլալու գնով դէպի Եւրոպա, աւելցնելով առաջին երկուքին մէջ գոյութիւն ունեցող տնտեսական եւ քաղաքական տագնապը, իսկ երկրորդին պարագային, արագացնելով ազգայնական զգացումներու զարթոնքը:

3. Քաղաքական գետնի վրայ ձիւնհալ մը կրնայ տեղի ունենալ Թուրքիա-Յունաստան լարուած յարաբերութեան մէջ, որուն նախանշանները արդէն երեւցան աղէտեալ շրջաններուն Յունաստանէն հասած օգնութիւններուն առիթով:

4. Ձիւնհալ մը նաեւ տեսանելի է արաբական երկիրներ-Թուրքիա յարաբերութիւններուն մէջ, որ հաւանաբար զարգանայ, մանաւանդ Թուրքիոյ նախագահական ընտրութիւններուն նախատեսուած Էրտողանի պարտութեան պարագային:

5. Երկրաշարժը ի յայտ բերաւ Թուրքիոյ ժամանակակից, զարգացած եւ ուժեղ պետութիւն մը ըլլալուն մասին ունեցած հոչակին չափազանցուած պատկերը: «Պայրաքթար»ներ

արտադրող երկիրը կարողութիւն չունէր աղէտին հետեւանքները վերացնելու, առանց մեծածաւալ արտաքին օգնութեան: Այս իրողութեան բացայատումը արեւմուտքի կշիռը պիտի աւելցնէ Թուրքիա-Եւրոպական Միութիւն յարաբերութեան նժարին վրայ:

6. Ուքրանիա-Ռուսիա պատերազմին Թուրքիոյ չէզոք եւ միջնորդական դերակատարութեան վրայ ազդեցութեան որոշ թուլացում մը կրնայ արձանագրուիլ:

Վերը յիշուած Եւրոպական Միութեան Թուրքիոյ նկատմամբ ազդեցութեան աւելացումը կրնայ արտացոլալ Եւրոպական Միութեան Հայաստանի սահմաններուն վրայ դիտորդական առաքելութեան նկատմամբ Թուրքիոյ հակադրութեան առնուազն թուլացման, որ իր հերթին մեզի առիթ կու տայ իրականացնելու բազմաբեւեռ քաղաքականութիւն, փոխանակ պարտադրաբար կախեալ ըլլալու մէկ բեւեռ՝ գերպետութենէ մը: Միաբեւեռութիւնը միշտ առաջնորդած է սանձարձակ գերիշխանութեան (hegemony) եւ նուաստացուցիչ գաղութարարութեան (colonialism):

Աղէտեալ երկիրին օգնութեան փութալը մարդկայնութեան եւ բարոյականութեան դրսեւորում է, իսկ աղէտի մը ձգած ազդեցութիւնը կրնայ տասնամեակներու վրայ երկարիլ եւ ժամանակի ընթացքին շատ բան կրնայ փոխուիլ:

Անհրաժեշտ է ցուցաբերել այդ ժամանակէն օգտուելու տաղանդը:

2/3/2023

«Ասպարէզ»

ԱԶԳԱՅԻՆ ՑԱՒՈՏ ՀԱՐՑԻ ՄԸ ՌԻ ԱՆՈՐ ԼՈՒԾՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Գէորգ Եազըճեան, Երեւան, 6 մարտ 2023

Ռուս-ուքրաինական պատերազմի բռնկումէն, մասնաւորաբար Ռուսիոյ մէջ 300 հազար հոգիի զօրահաւաքի յայտարարութենէն ետք, Ռուսիոյ հարիւր հազարաւոր քաղաքացիներ եւ ոչ-քաղաքացիներ դուրս եկան այդ երկրի սահմաններէն՝ առաւելաբար ուղղուելով Ղազախստան, Վրաստան եւ Հայաստանի Հանրապետութիւն: Ըստ ոչ-պաշտօնական տուեալներու, ՀՀ ժամանաձներուն քանակը շուրջ 80 հազար հոգի եղած է անցեալ տարի: Թէեւ անոնցմէ շատեր հետագայ ամիսներուն վերադարձան ու կը շարունակեն վերադառնալ իրենց

երկիրը կամ այլապէս դուրս եկան ՀՀ-ի սահմաններէն, քանի մը տասնեակ հազար ռուսեր մնացին ՀՀ-ի մէջ, հայոց հայրենիքի այդ վերջին պատառին մէջ հիմնաւորուեցան կամ հիմնաւորումի աշխատանքներու մէջ են:

Ռուսիոյ հետ ՀՀ-ի յարաբերութիւնները վատացնելու ամբաստանութեամբ մեղադրուող ՀՀ-ի իշխանութիւնները տեղի ու անտեղի կը շեփորեն մարդկային այս ներհոսքին միայն դրական հետեւանքները, յատկապէս հարիւրաւոր միլիոն օտար դրամանիշերու մուտքը ՀՀ-ի ֆինանսական համակարգ ու անոնց շրջանառութիւնը երկրին մէջ: Պետական մտածողութեան տեսակէտէ, հակութիւնն է թերեւտլիկ վերաբերմունք է ամէն ինչ նիւթական չափորոշիչներով գնահատելու ՀՀ-ի իշխանաւորներուն եւ անոնց համակիր շրջանակներուն վարմունքը: Տասնեակ հազարաւոր ռուսերու մուտքը եւ հաստատումը երկրի անվտանգութեան համար ունի նաեւ սպառնալիքներ, որոնց գիտակցումը չենք նկատեր իշխանութեանց քով: Օրինակ՝ հայոց լեզուի՝ արդէն թոյլ դիրքերուն աւելի տկարացումը՝ պետական սանձող-պատժող քայլերու բացարձակ չգոյութեամբ:

Այս գրութեամբ կ'ուզեմ անդրադառնալ այս ներհոսքին՝ միջինարեւելեան երկիրներէն վերջին տարիներուն հայրենադարձած հայոց վրայ ունեցած յոյժ բացասական ազդեցութեան:

Բոլորս գիտենք, որ ռուս-ուքրաինական պատերազմն ու Ռուսիոյ նկատմամբ արեւմտեան պատժամիջոցները սղութեան հսկայական ալիք յառաջացուցին աշխարհի գրեթէ բոլոր, ներառեալ պատժամիջոցները սահմանած երկիրներուն մէջ: Բնականաբար, երեւան եկան դժգոհութեան եւ ընդվզումի զգացումներ մանր ու միջին քաղքենիութեան, առաւել եւս՝ օրը օրին ապրող խաւերուն մէջ: Նոյնը կատարուեցաւ ՀՀ-ի մէջ: Սղութեան յորձանքը իր համայնակուլ երախին մէջ առաւ նաեւ բնակարաններու վարձքերը, որոնք ՀՀ-ի մէջ «թռան» տիեզերական արագութեամբ՝ 25-էն մինչեւ 100 եւ աւելի տոկոս:

Տասնամեակներ առաջ Երեւան հաստատուածիս տարիներու դիտարկումներով, Միջին Արեւելքի հայրենադարձ ընտանիքներուն մեծամասնութիւնը – 75 տոկոսէ աւելին – կ'ապրի վարձու բնակարաններու մէջ, իսկ վարձքերը, մինչեւ ռուսական վերջին «ներխուծումը», կը կազմէին ընտանիքի անդամներու գումարալին եկամուտին գրեթէ կէսը՝ միջինը շուրջ 300 տոլար կամ անոր համարժէք ՀՀ-ի դրամ: Նուագագոյնը 100 տոլարի չափ գումար ալ կը ծախսուի զանազան կենցաղային ծառայութիւններու դիմաց՝ կազ, էլեկտրականութիւն, հեռաձայն, համացանց եւ այլն (ձմռան ամիսներուն այս գումարը կ'աճի): Հայրենադարձ ընտանիքներուն մեծագոյն մասը մուտք կ'ունենայ 700-800 տոլար, հետեւաբար սնունդի եւ այլ ծախսերու համար կը մնար շուրջ 400 տոլար, որով հազիւ «կը տապկուէին»: Անշուշտ, պէտք է աղօթէին որ յանկարծ չհիւանդանան, առաւել եւս՝ հիւանդանոց չհասնին, այլապէս օրերու ընթացքին կը հալի անոնց՝ տասնամեակներու ընթացքին կուտակած գումարը (եթէ այդպիսիք ունին...):

Վերջին ամիսներուն բնակարաններու վարձքերու աներեւակայելի բարձրացման զուգահեռ, միջինարեւելեան երկիրներէն հայրենադարձած հարիւրաւոր ընտանիքներ բռնած են վերադարձի կամ Արեւմուտք տեղափոխուելու ուղղութիւնը՝ այլ ելք չունենալով շարունակելու իրենց կեցութիւնը Հայրենիքին մէջ: Մեծագոյն մասը այդ կը կատարէ ԽՈՒՐ

ՅԱԻՈՎ, պարզապէս անճրկած ըլլալով ելք գտնել վարձքերու խօլ աճին դիմաց: Անցեալ տարուան հոկտեմբեր ամիսէն սկսեալ ընկերներու եւ բարեկամներու «Զուարթնոց» օդանաւակայան ուղեկցած եմ եւ նկատած, որ օդանաւերը Պէյրութ կը վերադառնան 100 տոկոս լեցուած: Վերադարձողներու հետ զրոյցներս յայտնաբերեցին, որ զանոնք այս քայլին մոռոլ հիմնական պատճառը վարձքերու բարձրացումն է: Պատահած են դէպքեր, երբ սեփականատիրոջ ու վարձակալին միջեւ առկայ օրինաւոր պայմանագրի գոյութեամբ իսկ, սեփականատէրը դիմած է հոգեբանական ճնշումներու՝ պարտադրելու իր կամքը՝ 50-100 տոկոսով բարձրացնել վարձքը կամ ազատել բնակարանը անյապաղ: Զիմացողներուն համար յայտնեմ, որ ՀՀ-ի մէջ, ի տարբերութիւն միջինարեւելեան շատ երկիրներու, գոյութիւն չունի վարձքերու օրէնք, որով վարձակալը ինքզինք քիչ-շատ պաշտպանուած կը զգայ պետութեան կողմէ: Պետական մարմիններուն համար վաւերական են միայն օրինական կարգով կնքուած սեփականատէր-վարձակալ պայմանագիրները: Սակայն ՀՀ-ի մէջ վարձակալման օրինական պայմանագիրները, ըստ փաստաբաններու, կը կազմեն ընդհանուրի հազիւ 10 տոկոսը՝ պետական բարձր տուրքերէ խուսափելու նպատակով:

Ազգային տեսակէտէ այս բացասական փաստին դիմաց՝ պետական եւ հասարակական, այդ թուին համահայկական կառոյցները որդեգրած են կապիկի երեք դիրքերը՝ չեմ տեսներ, չեմ լսեր, չեմ խօսիր: Այս ընթացքին՝ ազգային արինահոսումը՝ հայրենադարձներու հայրենալքումը կը շարունակուի: Նոյնիսկ արձանագրուած են պարագաներ, երբ Հայրենիքը լքելով Հալէպ վերադարձած ընտանիքներ այս անգամ հարուածուած են երկրաշարժի վերջին ալիքներէն... Ի՞նչ ըսենք՝ հայու դժիւեմ ճակատագիր... Աւելի ճիշդ պիտի չըլլա՞ր մենք մեզ այսպանել՝ ազգային անծրագիր ու ապիկար գոյութեան շարունակման համար:

Մեր համոզումով, այս վիճակէն լաւագոյն ելքն է համահայկական ֆինանսական մեծ կառոյցի մը շատ արագ ստեղծումը՝ քանի մը հարիւր միլիոն տոլար դրամագլուխով, ուր իրենց աւանդը ներդնէին բոլոր կամեցողները՝ հայ թէ օտար, անհատներ թէ կազմակերպութիւններ, եւ այդ կառոյցը տրամաբանական տոկոսներով բնակարանային վարկեր (հիփոթեք) տրամադրէր Միջին Արեւելքի երկիրներէն Հայրենիք հաստատուածներուն: Վերջիններս ոչ այնքան տհաճութեամբ կը վճարէին իրենց տրամադրուած պարտքերը՝ տարիներ, գուցէ 2-3 տասնամեակ ետք իրենց զբաղցուցած բնակարանին՝ սեփականատիրոջ իրաւունքով վկայական ստանալու հաճելի հեռանկարին դիմաց:

Ամիսներ առաջ կարդացինք, որ գուիցերիահայ գործարար Վ. Ս.ը պատրաստ է 100 միլիոն տոլար տրամադրելու հայրենադարձութեան ծրագիրներու:

Ով որ քաջ է, ի՞նչ կը սպասէ...

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵՆԷՆ...

ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Պարոյր Յ. Աղապաշեան

Հայաստանէն կատարուած մրցանակաբաշխութիւնները, շքանշանակրօթիւնները, գնահատագրութիւնները, վկայագրութիւնները եւ որեւէ այլ կարգի արժեգրութիւնները, իրօք, եղած են մեծ նշանակութիւն ու գոհունակութիւն պատճառող գրաւականներ:

Պարգապէս անոր համար, որ անոնք կու գան ու կը նուիրուին հայրենի համապատասխան հեղինակաւոր կազմակերպութիւններէ, հիմնարկներէ կամ աղբիւրներէ, որոնք գիտեն, թէ իրենց հաստատութիւնը ինչպէ՞ս, ե՞րբ եւ ինչո՞ւ կը կատարէ նման արժեւորումներ, հուսկ, կը մեծարէ իր ընտրեալները կամ արժանիները:

Գեղեցիկ աւանդութիւն, գնահատելի սովորութիւն, արդար վարձատրութիւն ու նպատակաշաւն ուշադրութիւն, որ ոչ միայն պատիւ կը բերէ նախաձեռնող կողմին, այլեւ հպարտութիւն՝ պարգեւ ստացող կամ արժանացող ենթակային:

Վստահաբար, այս եւ նման նախաձեռնութիւնները ունեցած են (եւ ունին) իրենց դրական ու շէնշող ազդեցութիւնները բոլոր անոնց մօտ, որոնք կը գիտակցին իրենց կոչումին հաւատարմագրութեան,

հետեւաբար, անոնք աւելիով կը կառչին իրենց մտաւորական աշխարհին ծառայութեան ու նուիրածութեան, այնքան ատեն որ՝ իրենք եւ իրենց վաստակը նոր յոյսեր կը ներշնչեն դէպի լաւագոյն եւ յաջողագոյն հորիզոններ:

Արդարացի եւ իրաւացի են ակնկալութիւնները կամ պահանջները բոլոր անոնց կողմէ, որոնք կը հաւատան իրենց ինքնութեան հզօրութեան, փարած կը մնան իրենց էութեան լուսաւորութեան եւ հաւատարիմ՝ իրենց տեսլապաշտութեան ոգիին:

Այո՛, հայ մտաւորականութիւնը, իր գաղափարական, ազգապաշտական, ստեղծագործական, դաստիարակչական, հրապարակագրական, արուեստաբանական, հրատարակչական եւ յարակից այլ բնագաւառներով, միշտ մնացած է երանելի բարձունքներու վրայ, պատուով ու փառքով գործելու, խանդով ու լիցքով պարուրուելու, որովհետեւ ազգային պատասխանատւութեան խոր գիտակցութեամբ, համամարդկային հզօր տեսիլքով եւ ամրակոտ անհատականութեան լիարժեքութեամբ, կրցած էր տէրն ու կրողը դառնալ անոնց, ամենայն բծախնդրութեամբ, հետեւողութեամբ, պատրաստակամութեամբ եւ յանձնառութեամբ, այդ բոլորը նկատելով ՍՐԲԱԳՈՅՆ չափանիշներն ու գործօնները իր բեղմնաւոր երթին:

***

Խորհրդային կարգերու ժամանակ, հայրենի գրողները, մտաւորականները, արուեստագէտները, հայագէտները, պատմաբանները, լեզուագէտները եւ ընդհանրապէս մտքի կերտիչները ի պատուի էին յատկապէս ստալինեան տիւրահոշակ բռնութիւններէն ետք, երբ Հայաստանը ապրեցաւ աննախընթաց զարգացում ու բարգաւաճում այդ մարզերէն ներս, դառնալով լուսաւոր ՓԱՐՈՍ մը նաեւ սփիւռքահայութեան համար:

Մտաւորական կամուրջները, Հայաստան-Սփիւռք եւ Սփիւռք-Հայաստան ոլորտներէն ներս, հետզհետէ այնքան թրծուեցան ու կոփուեցան, որ երկու կողմերը, կարելիութեան սահմաններուն մէջ, զիրար ոչ միայն ծանօթացան, այլեւ սփիւռքահայ մտաւորականները, իրենց զանազան դերակատարութիւններով, գործունէութիւններով ու պաշտօնակոչումներով, դարձան անմիջականներ ու սերտակիցներ:

Իսկ այս բոլորը աննախընթաց խթան հանդիսացան, խնդրոյ առարկայ կողմերը եւ հեղինակութիւնները յաւելեալ աւիւնով ու թռիչքով, լծուելու իրենց ասպարէզներու պարարտացման, նորանոր նուաճումներով եւ իրագործումներով: Իսկ անոնց մէջ բացայայտող ու բոցկլտացող դէմքերը միշտ ալ գնահատուեցան՝ արժանանալով համապատասխան խրախուսանքներու, պատիւ բերելով հայրենիքին ու հայ ժողովուրդին:

Պատահակա՞ն էին արդեօք, այդ շրջանին հայ մտաւորական, գիտական, մշակութային, արուեստագիտական, հասարակական, կրթական, ուսումնական եւ առ հասարակ տարբեր կալուածները, որոնք դարձան բեղմնալի եւ արդիւնաբեր, իրենց խոր գիտականութեամբ, փայլուն վարչականութեամբ ու հարուստ վաւերականութեամբ:

Բնականաբար, ո՛չ, որովհետեւ իւրաքանչիւր մասնագէտ կամ կոչումնակիր վեհագոյն գիտակցութիւնը ունէր իր որդեգրած ուղիին ոչ միայն հաւատարիմ մնալու, այլեւ՝ զայն ծաղկեցնելու, ճիւղաւորելու ու բազմացնելու թարմագոյն ներդրումներով:

Իսկ ատոնց բերքաւորութիւնը ու բերրիութիւնը, իրենց զանազան արձանագրութիւններով ու հրապարակումներով, աչքերէն չէր վրիպէր պատկան հանգամանաւոր շրջանակներուն, որոնք կը փութային իրենց վերաբերմունքներով եւ յայտարարութիւններով, վճիռներով եւ յատկացումներով, արժանին մատուցանելու անոնց:

Այս էր պատճառը, որ երկկողմանի համադրութեամբ ու համատեղութեամբ, հայ միտքը կ'ուռճանար, կը ճոխանար ու կը բարգաւաճէր, բազմագոյն ու բազմամակարդակ, ամրագոյն եւ ամրատեսակ հնչեղութիւններով, իր գոյութեան տալով կենդանութեան ու կենսունակութեան լաւագոյն ու բացառիկ նմոյշներ:

***

Մենք այս ուղին ընտրեցինք, մտորելու ու բարձրաձայնելու համար այս շրջագիծէն ներս նշմարուող երեւոյթի մը, որ խորթ է, թերեւս ալ՝ տարօրինակ, անբնական, միանգամա՛յն:

Առ այդ, հասնելու համար մեր միտք բանիին, կ'արժէ արագ խորհրդագծութիւն մը կատարել այն մասին, թէ Խորհրդային Հայաստանի մէջ կար ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐՈՂՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԻՒՆ, որ ամբողջական զօրակցութիւնը ու համակրանքը, ժողովրդականութիւնը ու հիացումը կը վայելէր ՀԱՄԱՅՆ հայ ժողովուրդին, որուն կ'անդամակցէին ԻՍԿԱԿԱՆ մեծութիւններ, նշանաւոր հեղինակութիւններ, ՏԱՂԱՆԴԱԻՈՐ գրչութիւններ, ԺՈՂՈՎՐԴԻԱԿԱՆ անուանիութիւններ, որոնց նկատմամբ հասարակութիւնը պաշտամունք ունէր, որովհետեւ համոզուած էր որ անոնք «կեանք եւ աւին» տուող սերունդներ էին, ապրելու, ապրեցնելու եւ վերապրեցնելու վճռակամութիւններով:

Խորհրդային Հայաստանը այդպիսի հոգեկան-բարոյական, ազգային-մշակութային աշխարհ մը ստեղծած էր հայութեան համար, հոգ չէ թէ գոյութեան ելեւեջները զանազան դժուարութիւններով պատած էին ընթացիկ կեանքը, բայց, ստեղծագործական միտքը ու կառուցողական ոգին երբեք տեղի տուած չէին, անձնատուր չէին եղած, ոչ ալ ընկրկած էին այդ բոլորին դիմաց:

Այդ ժամանակամիջոցին, Հայաստանի Գրողներու Միութիւնը կը փայլատակէր իր ճառագայթներով, կը շողշողար իր ցուքերով, կը ճանաչէր իր գունագեղութեամբ, որովհետեւ հայ ժողովուրդը հո՛ն կը տեսնէր իր լինելիութեան ու գոյութեան գրաւականը, հո՛ն կը դրոշմէր իր հայեացքն ու նայուածքը, միշտ այն հաւատքով, որ ճիշդ ուղին ան էր՝ իր ապրումի ու ներշնչումի աղբիւրներով:

Մինչեւ Գ. Հանրապետութեան անկախութեան հռչակումը, Հայաստանի Գրողներու Միութիւնը եղաւ ու մնաց «փրկութեան» այն լաստը, որ հայ մտաւորականութիւնը պահեց իր լուսարձակին տակ, հայաստանահայ ու սփիւռքահայ մտաւորականութիւնը պատուելով ու քաջալերելով, մեծարելով ու զօրակցելով անոնց խաղցած ու խաղալիք դերին եւ անոնց բերելիք ազգանպաստ դերին:

Իսկ այս բոլորէն, ինչպէս հայաստանահայ մտաւորականութիւնը, իր տարբեր շերտաւորումներով, օգտուեցաւ նաեւ սփիւռքահայ մտաւորականութիւնը, դարձեալ իր զանազան պատկանելիութիւններով, երբ ինք եւս վարձատրուեցաւ, գնահատուեցաւ ու մրցանակաշնորհուեցաւ, որովհետեւ իր մէջ ալ տեսնուեցան այն կոչումին ԱՌԱՔԵԱԼԸ, որ նուիրուած է գրողական արուեստի փթթումին, ակօսացումին կամ բողբոջումին:

***

Այս գրառումներէն ետք, ինչո՞ւ չխօսինք կամ չգրենք Հայաստանի Գրողներու եւ անոր գոյավիճակներուն մասին:

«Գոյավիճակ» ըսելով ի՞նչ հասկնանք:

Շա տ պարզ:

Կայ (եղէ ր) երկու տեսակ գրողներու կազմակերպութիւն. մէկը կը կոչուի Հայաստանի Գրողներու Միութիւն, միւսը՝ Համաշխարհային Համահայկական Գրողներու Միութիւն:

Ասկէ աւելի զաւելտախառն խայտառակութիւն կարելի՞ է պատկերացնել, երկու գրողներու միութիւն, մէկը, ի դէպ, պաշտօնական (կամ պետական), միւսը՝ ուրկէ-ուր բուսած մը, որ երկա ր անհետացումէ ետք, յանկարծ հրապարակ կ'իջնէ շոնդալից կարգուսարքով:

Ես պիտի չխօսիմ Հայաստանի Գրողներու Միութեան մասին, որ, դժբախտաբար, իր պանծալի նախորդներուն հազիւ նշոյլը կը պահէ, իր մոայլութեամբ ու ստուերայնութեամբ (այս ալ ուրիշ ողբերգութիւն մը), բայց, Համահայկական Գրողներու Միութիւնը ի՞նչ կը ներկայացնէ (թէկուզէ ունենայ պետական արտօնագիր, որ որքա՛ն դիրքին է Հայաստանի մէջ ներկայիս):

Որո՞ւն ծանօթ չէ անոր «նախագահ»ին ինքնութիւնը եւ անոր վարած հիմնարկին դերակատարութեան, առնուա՛նգ, թուլակազմութիւնը ու նոյնիսկ անգոյութիւնը, երբ յականէ-անուանէ հրապարակ ալ կ'իջնէ աջ ու ձախ մրցանակներ բաշխելով:

Վերջերս, այս տարօրինակաշէն միութիւնը, ամենուրեք ողողեց իր գնահատագիրները սփիւռքահայ մտաւորականներու, որոնց նկատմամբ մենք չունինք վերապահութիւն (գոնէ անոնց մէծ մասին), սակայն, պահ մը մտածել պէտք չէ՞ր, որ ո՞վ էր այս Համահայկական Գրողներու Միութիւնը:

Այս «համաշխարհայնութեան» յանկերգը մինչեւ ե՞րբ պիտի հանդուրժենք ու համակերպուինք անոր... այլափոխութեան:

Ի՞նչ ըսել է «համաշխարհային» եւ ո՞վ որուն իրաւունք տուած է այդ անունով բարբաջելու, երբ անիկա չկա՛յ ու չկայ:

Մեր պատմութիւնը վկայ, երէկ եւ այսօր, մենք կը գալարինք ԵՐԿՈՒԹԵԱՆՑ յորձանուտներուն մէջ: Ամէն ինչ մեր մօտ ԵՐԿՈՒՔ է, Պատմական Հայաստանէն մինչեւ հայոց լեզուն, պատմութիւնը, եկեղեցին, գրականութիւնը, մտայնութիւնը, գործելաձեւը, վերաբերմունքը եւ մի՛շտ անյարիւրթիւնները, բոլոր հարթակներու վրայ:

Ներկայիս, յանկա՛րծ, դէմ յանդիման կու գանք Համաշխարհային Գրողներու միութեան (մը) հրապարակային գրական մրցանակաբաշխութիւններուն, բայց ինչպէ՞ս բացատրել եւ արդարացնել այս հակոտնեայ կարգուսարքը կամ կարգաձեւը, ի՞նչ հիմունքով եւ ո՞ր արժեքակներով:

Ինչպէս կ'ըսեն, անկախ Հայաստանի մէջ ամէն ինչ ի գօրու է եւ ամէն ինչ գործադրելի, ընդհուպ, մտաւորական բեւեռներու վրայ, ինչպէս (ան)կրկնօրինակ Համահայկական Գրողներու Միութեան «հռչակագիր»ները:

Լա՛ւ, ի վերջոյ, ա՛յդ «պատիւ»ին արժանացնողներէն գէթ ոմանք, պահ մը հարց տուի՞ն, թէ ո՞վ է զիրենք պատուողը եւ զո՞վ կը ներկայացնէ: Իսկ միւս կողմէ, դասական Հայաստանի Գրողներու Միութիւնը ըսելիք ունի՞ (կամ չունի՞), ի տես այս աններելի անուղղայութեան:

(Պէյրութ)

ՀՐԱՏԱՊՈՒԹԵԱՆ ԿԱՐԳՈՎ

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺԻՆ ԱՌԹԱԾ ՄՂՁԱԻԱՆՁԸ...

6 Փետրուարէն ի վեր հիմնովին փոխուեցաւ մեր՝ հալէպահայերուս կեանքը: Այդ «կեանք»-ը արդէն իսկ շատո՛նց կորսնցուցած էր իր համն ու հաճոյքը՝ վեց տարի տեւած ներքին

պատերազմին ու անոր յաջորդած մարդկային կորուստներուն, հոգեկան ցնցումներուն, տնտեսական թաւազուր անկումներուն եւ ապագայի երազներու չքացումին հետեւանքով:

Ու հիմա՝ ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ կոչուած սարսափազդու ճիւղաղը, որ ահա՝ շուրջ քսան օրէ իվեր կ'աչած է մեր օձիքին, կառչած է մեր փէշերուն եւ իր մահաշունչ ստուերը կը պտտցնէ մեր գլխուն վերեւ՝ գիշեր-ցերեկ...:

Ապրեցանք 3 շատ զօրաւոր երկրաշարժի փորձութիւններ. երկու հատը՝ Փետրուար 6-ին, հատ մըն ալ՝ Փետրուար 20-ին: Ասոնցմէ ամենէն վախազդուն եւ աննկարագրելիօրէն ահարկուն առաջին երկարատեւ շարժն էր, լուսածագէն առաջ պատահածը, որ համաշխարհային տարողութեամբ ալ գրեթէ աննախընթաց էր: Կիլիկեան բազմաթիւ քաղաքներ քարտէսէ ջնջուեցան, իսկ Հալէպ ըմպեց ստոր առթած հոգեկան խորունկ ցնցումին ամբողջ

դառնութիւնը...:

Քանի որ առ այսօր, գրեթէ օրընդմէջ, մեր մորթին վրայ կը զգանք նաեւ հետընթաց շարժերը (որոնք դեռ պիտի շարունակուին եղեր...), ուրեմն՝ ոչ քուն ունինք, ոչ հանգիստ: ՏՈՒՆԸ, որ մարդ արարածին ամենէն ապահով բոյնն է, ամենէն վստահելի ապաստանարանը, այլեւս վերածուած է ՎՏԱՆԳԱԻՈՐ ԹԱԿԱՐԴԻ մը, մղձաւանջ պատճառող անցանկալի վայրի մը...: Ի՛նչ հակասութիւն՝ իրականութեան հետ: Յիշեցէ՛ք բանաստեղծ Մուշեղ Իշխանի «Տուներու երգը» հատորը. «Քա դցր է երդիք մ'ունենալ», երգած էր բանաստեղծը...:

Հիմա «անտուն» դարձեր ենք գրեթէ բոլորս:

Ես ու ընտանիքս, հարիւրաւորներու նման, երեք օրէ իվեր ապաստանած ենք Հ. Բ. Ը. Միութեան մանկապարտէզի սրահին մէջ: Ուրիշներ՝ այլ վայրեր, ինչպէս՝ Ս. Աստուածածին եկեղեցոյ ներքնասրահը, Մխիթարեան վարժարան, Բերէլ վարժարանի սրահ, Աղաճանեան սրահ, Հ.Ս. Ը.Մ.-ի ընտանեկան պարտէզ, բայց նաեւ՝ ոչ-հայկական հաստատութիւններ:

Այս հաստատութիւնները, մեր այս դժուար օրերուն, իսկապէս մեզի համար դարձան ՓՐԿՈՒԹԵԱՆ ԼԱՍՏ ՄԸ: Անոնք ոչ միայն բացած են իրենց դռները մեր առջեւ, այլեւ հոգածու են մեզի, որպէսզի գէթ կարելի չափով թօթափենք մեր մղձաւանջը, գոնէ որոշ ժպիտ մը ուրուագծուի մեր երեխաներուն դէմքերուն վրայ...:

Շնորհակալ ենք մեր միութենական պատասխանատուներուն՝ իրենց ցուցաբերած ծառայասիրութեան համար: Շնորհակալ ենք՝ մեզի ընծայուած ընկերային-մարդասիրական օժանդակութեանց ու բարոյական նեցուկին համար:

Շնորհակալ ենք մեր հոգեւոր պետերուն, որոնք քանիցս այցելեցին համախմբումի վայրերն ու սրահները ու զօրակցութիւն յայտնեցին մեզի: Առաջնորդ Մակար Սրբազանին անակնկալ այցը՝ Հ.Բ.Ը.Մ.-ի սրահ, առջի իրիկուն, ու իր գօտեպնդիչ խօսքերը ապաստանեալներու, բալասանի դեր խաղացին բոլորիս համար՝ մեծով-պզտիկով...:

Ճիշդ է, որ դեռ չենք փրկած մեր օձիքը ճիւղաղին թաթէն...: Գիտենք, որ անիկա տակաւին ատեն-ատեն իր վախազդու դէմքը ցոյց պիտի տայ մեզի: Պիտի կարենա՞նք դիմադրել անոր, պիտի կարենա՞նք մեր ջիղերը ամրացնել ու տոկալ այս աշխարհացունց հարուածներուն...:

Նախախնամութիւնը, որ միշտ ալ պահած-պահպանած է մեր սիրելի Հալէպն ու հալէպահայութիւնը, հաւանաբար իր աչքը պիտի չուզէ հեռացնել մեր վրայէն, պիտի չուզէ փոխել իր դարաւոր «քաղաքականութիւն»-ը, որ է՝ մեր խաղաղ ու անդորրաւետ գոյութիւնը այս հողերուն վրայ:

ԼԵԻՈՆ ՇԱՌՈՅԵԱՆ (Հալէպ)

ՏԵՍԱԿԷՏ

ԵՐԿՐԱՇԱՐԺ. ԵՐԲ՝

ՀԱԿԱՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄՈՒՆԵՏԻԿՆԵՐԸ ՀՐԱՊԱՐԱԿԻ ՎՐԱՅ ԵՆ

Պարոյր Յ. Աղապաշեան

Ահաւոր մահացունց ուրուականը դարձեալ ցցուեցաւ մեր առջեւ, այս անգամ՝ երկրաշարժային աղետով մը, կարծես աւելի շեշտելով, որ աշխարհը ու մարդկութիւնը դատապարտուած են նորանոր պատուհասներու, կործանարար հարուածներու եւ անմեղունակներու սպանդներուն:

Հարց կարելի՞ է տալ, թէ այդ չարիքները եւ աւերները ինչո՞ւ տեղի կ'ունենան, որո՞ւն պատժելու ու զո՞վ զգաստացնելու համար:

Բայց, կարիքը կա՞յ այս հարցադրումներուն կամ մտահոգութիւններուն, երբ հայելիի նման յստակ է, որ մեծապետական երկիրները ինչպիսի՞ ալլանդակութեամբ, սանձարձակութեամբ, ամբարտաւանութեամբ ու գարշելիութեամբ կը վերաբերին ՄԱՐԴկութեան հետ, իբր՝ «պատժելու» վարչաձեւեր ու հաշուեյարդարի ենթարկելու անոնց գոյութիւնը, միջնդեռ, գիտակցաբար թէ ոչ, անոնք մարդասպանութիւն ու ցեղասպանութիւն, ոճրագործութիւն եւ ազգառնչչութիւն կը սփռեն ու կը սերմանեն ամենուրեք:

Ոչ միայն կը շարունակուին, այլեւ՝ բազմակողմանօրէն կը կրկնուին հակամարդկային ռսնձգութիւններն ու խաղքութիւնները, ի սպաս գերապետական շահերուն եւ ի վնաս փոքրապետական գոյակեցութիւններուն:

Հաշի՞ւ պահանջող, ո՞ր կայ կամ կը գտնուի, երբ ռազմապետականները եւ իշխանասաղրիչները, բռնատերերը ու տիրապաշտները, իրենց անհպելի դիրքերէն մեկնելով, կը փորձեն իրենք զիրենք պարտադրել ու բռնանալ անոնց վրայ, որոնք իրենց չեն ենթարկուիր, չեն ստրկանար կամ չեն համակերպիր:

Չկա՞ն այս օրինակները կամ չե՞ն տեսնուիր զանազան հորիզոնականներու վրայ, սակայն, մարդ հաւկոյր ըլլալու է չզգալու այդ բոլոր ճամարտականութիւնները, քիչ մը ամէն տեղ եւ ամէն ճակատի վրայ:

Բացայայտ է, որ աշխարհատիրութիւնը, իր կարգուսաքրով ու բազմակառոյցով, հզօր ներկայութիւն մըն է, իսկ աշխարհայնացումը, իր հզօրութեամբ եւ ազդեցութեամբ, դարձած է անյաղթահարելի եւ անզսպելի գործօն:

Եթէ ա՛յս է դառն ու չոր իրականութիւնը, ապա, կը նշանակէ, թէ աշխարհը բոլորուած է անհաշտելի եւ անըմբռնելի խաչմերուկներով, ուր արդարութիւն փնտռելը, հաւասարութիւն ակնկալելը, ճշմարտութիւն խոստովանիլը կամ իրականութիւն ճշդելը, պարզապէս ցնորք են, այնքան ատեն որ առոնք ոչ մէկ ձեռով կրնան համոզիչ դառնալ:

***

Այս ընդգծելի ու խորհրդածելի ծիրէն անդին, մեր մտասեւեռումը կ'երթայ ու կը կեդրոնանայ այն տխուր իրադարձութեան վրայ, որ տեղի ունեցաւ Երկուշաբթի, 6 Փետրուար առաւօտուն, ժամը 3:20ին, երբ ամբողջ Միջին Արեւելքը ենթարկուեցաւ երկրաշարժային սոսկալի ցնցումներու, իր մարդկային կորուստներով եւ աւերիչ հետեւանքներով:

Ճիշդ է, «թիրախ»ը եղան Սուրիան ու Թուրքիան առաւելաբար, որոնք հայութեան համար դարձան դառն մղձաւանջային պահեր, երբ յայտնի դարձաւ, որ հայեր ենթարկուած են սրտաճմլիկ ողբերգութիւններու, կեանքի, քանդումի եւ ոչնչացումի առումներով:

Սակայն, ամենէն աւելի տուժեց, իր ԹԹՄՍՈՐԷն խոցուած, բայց, վճռակամութեամբ, հաւատարմութեամբ ու պատասխանատուութեան բարձր գիտակցութեամբ իր ծննդավայր հայրենիքին կապուած, բոլոր մը հալէպահայութիւնը:

Շուրջ, 12 տարուան անասնային յարձակումները, ահաբեկումները, սարսափումները, նենգաբար ու դաւադրաբար վիճակուեցան Սուրիոյ եւ անոր բնակչութեան, մեծ բաժին մըն ալ հասցնելով նաեւ սուրիահայութեան, մանաւանդ ամբողջ Հալէպը եւ հալէպահայութիւնը մատնելով անագորոյն դժիւեմ ճակատագրի մը:

Առայժմ, հոն մնացած եւ կառչած հալէպահայութիւնը քաջաբար կը տոկայ ու կը մնայ իր ինքնութեան հարազատ արտացոլման դերին մէջ, հաւատալով որ՝ կանգուն եւ աներեր դառնալը. իր գոյութեան բարենիշներէն է:

Այդուհանդերձ, տարերային բնութիւնը, անգութ եւ անողորմ եղաւ, անգամ մը եւս իր մականին տակ պահելով Հալէպը, ուժգին հարուածով մը, երկրաշարժային սարսափազդու ճակատագրի մը ենթարկելով զայն:

Իրօք, սրտաճմլիկ տեսարաններ պարզուեցան, ճիչեր արձակուեցան, տխուր պատկերներ արձանագրուեցան, աներեւակայելի աւերներ նշմարուեցան, մինչ փրկարարական աշխատանքները շարունակուեցան հայ քաջարի երիտասարդներու կողմէ, իսկ օժանդանպաստները, կարելիութեան ու հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ, մատուցուեցան կարիքաւորներուն, եկեղեցիներու, բարեսիրական ու մշակութային կազմակերպութիւններու կողմէ ու տակաւին կը գործադրուին:

Թերեւս ամենէն մխիթարական ու քաջալերական երեւոյթները անոնք էին, որ՝ անյուսահատ եւ անդդողելի ջանքերը մնացին ի պատուի, կանգնելու իրենց հօտի կողքին, յոյսով եւ ինքնավստահութեամբ, նոյն ոգին ալ վարակելով հայրենակից հայութեան անյողողող կամքին:

Այս աննկարագրելի խառնիճադանճին մէջ, բարեբախտութեան նշոյլ մը հաստատուեցաւ, երբ հայրենի պետութիւնը, բարեհաճեցաւ փրկարարական ջոկատ դրկել Հալէպ, նաեւ մարդասիրական մեծկակ օգնութիւն:

Լիբանանահայութիւնը, ինչպէս այլ գաղութներ փութաց իր օժանդակութիւնները ուղարկել իր ազգակիցներուն, մինչ ուրիշներ կը պատրաստուին (կամ պատրաստած են), իրենց բաժիններն ալ հասցնելու վիրաւոր հալէպահայութեան:

Իսկ ինքզինքնին քաղաքակիրթ մարդասէր ու հոգատար նկատող պետութիւններ, փոխանակ սին ու փութ քաղաքական հաշիւներու մէջ դեգերելու, չկրցան արժանավայել կեցուածքով մը հանդէս գալու, օգնելու Սուրիոյ ու սուրիացիներուն, որոնք արդէն իսկ իրենց ապաբարոյ ապիկար եւ անձնակեդրոն քաղաքական-ռազմական վարքագիծերով, փորձեցին արաբական աշխարհի ամենէն հզօր երկիրը ծունկի բերել, ստրկացնել եւ իսրայէլացնել:

Յաջորդ քստմնելին եղաւ այն քայլը, զոր ըրին (ու տակաւին կ'ընեն) նոյն մեծապետականները, գլխաւորութեամբ մեծն Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, պատժամիջոցներ որդեգրելու ու գործադրելու Սուրիոյ դէմ, իբր թէ անոր նախագահը տապալելու կամ վարչաձեւը փոխելու, բան մը, զոր չկրցաւ իրականացնել, հակառակ իր բազում փորձերուն ու կամակատարութիւններուն:

Մրտխառնութիւն պատճառող զաւեշտութիւնը այն է, որ նոյն Ամերիկան, Իրաքը, անդամալուծելէ եւ արաբական կարգ մը «երկերեսանի» երկիրներ սիրաշահելէ ու Սուրիոյ դէմ թշնամացնելէ ետք, այս երկրաշարժի լոյսին տակ, ինք եւ իր արբանեակները, Թուրքիոյ զօրավիգ կը կանգնին եւ ամէն ձեւով անոր կ'ապահովեն «թանկագին» նպաստներ:

Ինչո՞ւ օրի՛ն, նոյն «մարդասիրական» վերաբերմունքը չունեցան եւ չունին, օրինակի համար, հայրենի Արցախի նկատմամբ, որ մինչեւ օրս կը գտնուի ազերիական-թրքական կապանքներու տակ, նոր սերունդ մը իսկ դատապարտելով մահուան:

Այս բոլորը չտեսա՞ն անբարեխիղճ խամաճիկները, որոնք կը յաւակնին ըլլալու «մարդասէր, արդարասէր, բարեսէր», բայց, սատանայական շղարշով ու սադայելական ոգիով կը տեսնեն հայ մանուկներու նկատմամբ գործադրուած այս անողոք ու բիրտ անմարդկայնութիւնը:

Եթէ այս մեծապետականները կը կարծեն որ, թրքաժառայութեան կարգով, մարդասիրութիւն կը խաղան, ազատ են իրենց լարախաղացութեան մէջ, ուրեմն, այն ատեն, կրնան մէկ կոճակի հպումով, Թուրքիան հրաւիրել Եւրոպական Միութեան անդամակցութեան, ի հաճոյակատարութիւն անոր խաղաղասիրական (՝) ձգտումներուն եւ եւրոպացիներու ալ՝ միաբանութեան (՝):

***

Այս բոլորէն կը ծագի հետեւեալ աղաղակող պոռթկումը:

Դո՛ւք, մեծապետականներ, Ամերիկա թէ Արեւմուտք, աշխարհի ո՞ր ատենի կամ ամպիոնի առջեւ, կրնաք արդարացնել ձեր ցեղապաշտական, մարդաստեղական ու ժողովրդաբռնակալական սպառնալիքներն ու ճնշամիջոցները, դուք ձեզի ոչ միայն պարտադրելու, այլեւ՝ աշխարհի ժողովուրդներն ու մարդկութիւնը դարձնելու ձեր ... «լծան եզերը»:

Դո՛ւք, այլասերականներ ունի՞ք պետական, քաղաքական կամ կառավարական նուազագոյն արժանապատուութիւն, համոզուելու ու համոզելու համար, թէ ձեր այդ ընթացքով դուք չէք կրնար ծառայել մարդկութեան, ոչ ալ ձեր ժողովուրդներուն:

Ո՞վ իրաւունք տուած է Ամերիկային դառնալու աշխարհի «ասկար»ապետը. ո՞ւժը, զօրութի՞ւնը, մեծութի՞ւնը, գերտիրութի՞ւնը, բայց, այդ պարագային ո՞ւր մնացին ժողովրդավարութեան յանկերգները, ազատ խօսքի իրաւունքները, ժողովուրդներու համակերցութեան ուղիները, միջպետական յարաբերութիւններու արդարաբաշխ գործակցութիւնները:

Վերջին հաշուով, այսպիսի ճգնաժամային անկիւնադարձներու առիթով, մեծապետականները, իրենց պնդացած խելապատիկներով չե՞ն անդրադառնար որ այս չէ ու չի կրնար ըլլալ իշխանատիրութեան գնացքի ուղին, ոչ ալ այս եղանակով կարելի է դառնալ ամենագորք եւ ամենազդեցիկ:

***

Յամենայն դէպս, երկրաշարժային այս սահմոյեցուցիչ օրինակը, անգամ մը եւս եկաւ ցոյց տալու, որ «աշխարհի դրուածք»ին մէջ կայ սխալ ու ծուռ հասկացողութիւն մը, որուն աղբիւրներն են այն շրջանակները, որոնք իրենց զիրենք կը նկատեն... անսխալականներ եւ գեղեցիկօրականներ, մինչդեռ անոնք ամենէն ԱԽՏԱԻՈՐՆԵՐԸ, ԹՈՒՆԱԻՈՐՆԵՐՆ ու ՑԱԻԱԳԱՐՆԵՐՆ են:

Կը մնայ որ՝հայ ժողովուրդը գիտակցի այս ԳԵՐԱԳՈՅՆ ճշմարտութեան. իսկ հալէպահայութիւնը վերագտնէ իր նախկին, բայց, վերանորոգ հմայքը, տեսիլքը ու կերպարանքը:

(Պէյրութ)

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՕՐԱԿԱՐԳԻ ԱՆՏԵՂԻՈՒԹԻՒՆԸ...

ԱԹՕ ՊՕՂՈՍԵԱՆ

Համաշխարհային երկրորդ պատերազմի աւարտին, Միացեալ Նահանգներու նախագահ Ռուզվելթ, Միացեալ Թագաւորութեան վարչապետ Չըրչըլ եւ Սովետական Միութեան

միապետ Ստալին, Եալթայի մէջ գումարած իրենց ժողովին ընթացքին Եւրոպայի վերակազմակերպման հարցերը քննելէ ետք, յայտարարեցին՝ Երբե՛ք Նորէն (Never Again):

Խօսքը աշխարհակործան պատերազմին մասին էր, որ պատճառ դարձած էր աւելի քան 70 միլիոն մարդու մահուան, որոնց կէսէն աւելին Եւրոպայի մէջ, Գերմանիոյ հիմնայատակ քանդումին, այլ երկիրներու տնտեսութեանց փլուզման եւ Ուքրանիոյ ու Չինաստանի մէջ համատարած սովին:

Եալթայի ժողովէն երկու տարի ետք, 1947 ին, Ճորճ Մարշըլի ծրագիրի հիման վրայ, որ կոչուեցաւ իր անունով (Marshal Plan), Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները սատարեց Եւրոպայի փլուզուած տնտեսութեան վերակառուցման, պարզապէս

որպէսզի ունենայ Սովետական Միութեան դէմ արգելակող երկիրներ (buffer states): Բարգաւաճ Եւրոպա մը անհրաժեշտ էր աշխարհի երկրորդ բեւեռին՝ Սովետական Միութեան դէմ: Այդ թուականէն մինչեւ 1991՝ Սովետական Միութեան փլուզումը, պաղ պատերազմի տարիներ էին, որոնց ընթացքին Եւրոպան թէ՛ արագընթաց բարգաւաճում, թէ՛ խաղաղութիւն ապրեցաւ: Այդ խաղաղութիւնը, սակայն, պայմանաւորուած էր Սովետական Միութեան հանդէպ իր վախով:

«Երբե՛ք Նորէն» ասոյթը, խորքին մէջ, թէեւ կը վերագրուի հրէական Ողջակիզման, սակայն ընդհանուր իմաստը կը պարփակէ նաեւ եւրոպական երկիրներու ենթագիտակցական այն որոշումը, որ երբե՛ք չկրկնուի այն 31 տարիներու՝ երկու Համաշխարհային պատերազմներու արհաւիրքը: Պաղ պատերազմի աւարտէն, այսինքն՝ Սովետական Միութեան փլուզումէն, երկու տարի ետք, Եւրոպան, դարձեա՛լ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու օրհնութեամբ, միաւորուելու որոշում կայացուց եւ հիմնեց Եւրոպական Միութիւնը (ԵՄ), որ թերեւս առաջնորդուած էր եւրոպական երկիրներու գրեթէ հազարամեակ մը տեւած իրարու դէմ անվերջանալի պատերազմներու մղձաւանջային յիշողութեամբ: Այդ միութեան նպատակն էր «խաղաղութիւն եւ բարգաւաճում» հաստատել Եւրոպական ընտանիքին մէջ: Վերացուեցան իրարու միջեւ գոյութիւն ունեցող սահմանները եւ ընտանիքի անդամ քաղաքացիները ազատ ելք ու մուտք ունեցան այդ երկիրներուն մէջ:

Ճիշդ էր այս որոշումը եւ ցանկալի՝ աշխարհի բոլոր երկիրներուն համար, սակայն ազգերը, ինչպէս անհատները, ունին յիշողութիւն, որ երբե՛ք հեշտ չէ ջնջել, անիկա կը մնայ այնքան ժամանակ, որքան կ'ապրին ազգերը, կ'ապրի անհատը: Այդ յիշողութիւնը վառ կը մնայ մանաւա՛նդ, երբ «խաղաղութիւն եւ բարգաւաճում» նպատակակէտէն բարգաւաճումը թերի

կ'ընթանայ եւ կը ձախողի, կամ՝ այդ »ընտանիք«ի սահմաններուն մօտ պատերազմական գործողութիւններ կը բռնկին:

Սովետական Միութեան փլուզումէն ետք այդ բռնկումը չուշացաւ: Նոյն տարին իսկ, 1991ին, սկսաւ Արցախեան առաջին պատերազմը Ատրպէյճանի հետ, իսկ Պալքաններու մէջ սկիզբ առին Եուկոսլաւիոյ քաղաքացիական պատերազմները, որոնք տեւեցին շուրջ տասը տարի: Անոնց յաջորդեց աշխարհագրականօրէն Եւրոպայի մօտ Վրաստան- Ռուսիա պատերազմը, որուն իբրեւ հետեւանք, Հարաւային Օսեթիան, որ մաս կը կազմէր Վրաստանի, կցուեցաւ Ռուսիոյ Դաշնութեան, ապա նաեւ վրայ հասաւ Չեչենիոյ առաջին պատերազմը Ռուսիոյ դէմ: Քանի մը տարի ետք, ուքրանական յեղափոխութիւնն էր, որ առաջնորդեց 2022ի Ռուսիա-Ուքրանիա պատերազմին, որ կը շարունակուի մինչեւ այսօր: Եւրոպական Միութեան սահմաններուն վրայ, ուրեմն, խաղաղութիւն չկայ, եւ վիճակին աւելի թեժանալու վախը առկայ է աւելի քան երբեք:

Գալով բարգաւաճման, ապա ատիկա տեղի ունեցաւ ընդհանրապէս արեւմտեան Եւրոպայի երկիրներուն՝ Գերմանիոյ, Ֆրանսայի եւ միւս երկիրներուն մէջ, սակայն շուտով յայտնի դարձաւ, որ ախոյեանը դարձեալ Գերմանիա՛ն է, իսկ միւս երկիրներուն եւ մանաւանդ հարաւային Եւրոպայի մէջ, տնտեսական կացութիւնը միսիթարական չէ՛: Այդ մէկը արտացոլուեցաւ Յունաստանի տնտեսութեան ճգնաժամին ընդմէջէն, երբ ան սնանկութիւն յայտարարեց, իսկ Գերմանիան դժկամութիւն ցուցաբերեց օգնութեան ձեռք մեկնելու, փոխարէնը՝ պարտադրեց խստապահանջութիւն (austerity): Նո՛յնը Փորթուկալի պարագային: Այսօր, եթէ համեմատենք անգործութեան աստիճանը Եւրոպական Միութեան անդամ կարգ մը երկիրներու միջեւ, մեծ տարբերութիւն պիտի նկատենք: Մինչ Գերմանիոյ մէջ անգործութեան ցուցանիշը միայն 3 տոկոս է, իսկ միջին աշխատավարձը՝ 4000 եւրօ, հարեւան Ֆրանսայի մէջ ատիկա 9 տոկոս է եւ միջին աշխատավարձը՝ 2300 եւրօ: Իտալիոյ պարագային, միջին աշխատավարձը 1600 եւրօ է, իսկ անգործութիւնը՝ 10 տոկոս: Աւելի վատ վիճակի մէջ են Սպանիան, Փորթուկալը եւ Յունաստանը:

Ինչպէս կը տեսնենք, բարգաւաճումը բոլորին պարագային հաւասար չէ: Գերմանիոյ տնտեսութեան ՀՆԱի (Համախառն ներքին արտադրութիւն) 50 տոկոսը արդիւնք է իր արտածումներուն, որոնք մեծ չափերով կ'ուղարկուին դէպի նոյն եւրոպական երկիրները: Պատկերացնենք, ուրեմն, որ նուազագոյնը Ռայն գետի ափին, որ սահման է Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ միջեւ եւ ուր մարդիկ մէկ ափէն միւսը ազատ կ'երթեւեկեն, տնտեսական տարբեր մակարդակներ կը տիրեն, ինչ որ անպայման պիտի առաջնորդէ նախանձի եւ անցեալի յիշողութիւններու գրգռման: Չէ՞ որ այդ գետի երկայնքին բազմաթիւ միլիոններ ջարդուած են: Այդ զգացումները աւելի վտանգաւոր կ'ըլլան, երբ ծայրայեղ աջերը

իշխանութեան գան ալլելայլ պատճառներով: Իսկ ինչպէ՞ս պահպանել »խաղաղութիւն եւ բարգաւաճում« լոգունգը, երբ բարգաւաճումը թերի է կամ ձախողած: Միութիւնը արդէն իսկ ճաքեր տալու մեկնարկը տուաւ, երբ Միացեալ Թագաւորութիւնը հրաժարեցաւ անոր մաս կազմելէն եւ դուրս եկաւ այդ միութենէն (Brexit):

Ուքրանիոյ պատերազմին, ԵՄ կը սատարէ ուքրանական կողմին, սակայն այդ մէկը միանշանակ չէ՛, այլ ի յայտ կու գան որոշ դժգոհութիւններ Եւրոպական հասարակութեան մէջ, որովհետեւ կազմի գիներու թանկացումը առաջ բերած է զգալի գնաճ եւ յաւելեալ անգործութիւն, իսկ կարգ մը երկիրներու պարագային սուր հակադրութիւններ կը դրսեւորուին, ինչպէս՝ Յունաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ:

Քաղաքական կեցուածքներու մէջ միասնականութեան բացակայութիւնը աւելի ակնյայտ է արտաքին քաղաքականութեան պարագային, ինչպէս Ատրպէյճանի կողմէ Հայաստանի եւ Արցախի նկատմամբ սանձարձակութիւններու պարագային:

Եւրոպական ցամաքամասը 51 երկիրներէ կը բաղկանայ, եւ այդ բոլորին սահմանները միշտ փոփոխական եղած են՝ կայսրութիւններու ստեղծման, ապա անոնց կործանման եւ նորերու կազմաւորման իբրեւ հետեւանք: Այդ բոլոր երկիրներուն մէջ կան փոքրամասնութիւններ, որոնք նախապէս ուրիշ սահմանակից երկրի մը մեծամասնութեան կը պատկանէին: Յիշողութիւնները եւ ատելութիւնները թէեւ քողարկուած են, սակայն առկա՛յ են: Արեւելեան Եւրոպայի աղքատ երկիրներէն կը շարունակուի գաղթը դէպի Արեւմտեան Եւրոպայի երկիրներ, աւելի բարդացնելով անոնց տնտեսական եւ ընկերային կացութիւնը: Իսկ ներկայ աշխարհաքաղաքական մրցակցութիւնը Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միջեւ կը սպառնայ նոր պատերազմներ՝ գոյութիւն ունեցող թե՛ հարցերու իբրեւ հետեւանք: Այդ թե՛ կէտերէն ոմանք ակնյայտ են, ինչպէս հարաւային Կովկասը եւ մեր տարածաշրջանը, որուն կիզակէտին վրայ է մեր հայրենիքը, իսկ միւս կէտերէն են Հարաւային Չինաստանի ծովը (South China Sea), Հնդկաց ովկիանոսի ծովային ճանապարհներու տիրապետման համար Չինաստան-Հնդկաստան պայքարը, որ կրնայ թե՛ ծանալ, նաեւ՝ Իրանի շուրջ ռազմական կուտակումները եւ վերջապէս Յունաստանի ու Թուրքիոյ միջեւ ներկայ լարուածութիւնը: Այս կէտերու բռնկման պարագային, հրդեհը անխուսափելիօրէն պիտի կլանէ աւելի հեռուները: Խաղաղութեան հեռանկարը օրըստօրէ կը հեռանայ՝ փոխանակ մօտենալու:

Այս պայմաններուն մէջ, «Խաղաղութեան օրակարգը», որուն ջատագովն է մեր իշխանութիւնը, իմաստագուրկ կը դառնայ: Մոլորակին կը սպասէ նորանոր պատերազմներ եւ ոչ խաղաղութիւն: Մեր շուրջբոլորը պատերազմի պատրաստութեան բարձրացուցած ժխորը խլացնող է: Մենք պարտաւոր ենք շատ արագ պատրաստուիլ՝ այդ ընդհանուր

թոհուրոհին զոհ չդառնալու համար, զինուիլ ու մարզուիլ ֆիզիքապէս: Նկատի ունենանք, որ դաշնակիցներ չունի՛նք:

Մեր միակ եւ իրական դաշնակիցը, որ անշահախնդրօրէն մեր կողքին պիտի ըլլայ, մեր ԲԱՆԱԿն է: Հօրացնե՛նք զայն:

Աղբիւր՝ Ասպարէզ

ՍՓԻՒՌՔ, ՍԹԱՓԻՐ

Յակոբ Միքայէլեան

17/02/2023

Խորհրդային իշխանութեան տարիներուն Արեւմտեան Հայաստանը չկրցաւ վայելել Արեւելեան Հայաստանի նեցուկը, Թուրքիոյ հետ սովետներու բարիդրացնութեան զոհ երթալով: Եկաւ անկախութիւնը, պարզ էր մեզի համար, որ մեր դատն ու հողերը այլեւս օրինական պաշտպան պիտի ունենային: Կարճ տեւեց այդ «կէս բերան» Ցեղասպանութեան ճանաչման պահանջը՝ «Յիշում եմ եւ պահանջում», բան մը՝ որ բաւական զօրաւոր քարտ էր բանակցութիւններու սեղանին վրայ դրուելու, մինչեւ որ հարցերը այնքան սրեցան, որ

պատերազմին մեր պարտութեան հետեւանքով այդ ճանաչումի պահանջն ալ ջուրը ինկաւ, զոհ երթալով «Առանց պայմաններու Հայաստան-Թուրքիա բանակցութիւններուն» եւ Թուրքիոյ ամբողջական զօրակցութիւնը վայելող Ատրպէյճանի սպառնալիքներուն: Հիմա Հայաստանը պահանջք չունի Թուրքիայէն: Ան նոյնիսկ ձեռքը քաշեց Արցախէն ու յայտարարեց, որ արցախցիները իրենց գլխուն ճարը իրենք թող նային, որովհետեւ վարչապետը պատրաստ է շատ մը զիջումներու երթալու՝ Հայաստանի սամանները անթափանց պահպանելու համար: Անթափանցը՝ թափանցիկ եղաւ ու մարդիկը մտած վայրերէն ետ չքաշուեցան, ոչ ալ գերիները վերադարձուցին: Հայաստան սկսաւ կծկուիլ թէ՛ տարածքով, թէ՛ ալ (չ)պահանջատիրութեամբ:

Մենք այլեւս յոյս չունինք, որ երբեւէ մեր անժամանցելի դատը սեղանի վրայ կը դրուի: Անժամանցելին՝ ժամանցեալ եղաւ, որպէս բարի կամքի արտայայտութիւն Թուրքիոյ հետ մեր յարաբերութիւնները բարելաւելու եւ հաշտութեան մթնոլորտ ստեղծելու:

Մփի՛ւրք, գլխուդ ճարին նայիր: Աշխարհով մէկ տարտղնուած հայե՞րը պիտի հետապնդեն մեր դատը, Կիլիկիոյ կաթողիկոսութիւնը, թէ՛ մեր երեք կուսակցութիւնները... Թուրքիան որո՞ւ հետ պիտի նստի բանակցելու, եթէ օր մը հրաշք պատահի, կամ միջազգային ճնշումներու տակ Թուրքիան տեղի տայ եւ համաձայնի սփիւռքահայութեան հետ դէմ առ դէմ նստելու ու բանակցելու: Այս պարագային սփիւռքահայութիւնը ո՞վ է, անմարմին գոյակցութիւն մըն է, վերացական անուանումով. ո՞վ պիտի ներկայացնէ համայն սփիւռքահայութիւնը:

Տարիներ առաջ Հալէպ եկած էր Կիւր Մանոյեանը եւ հանդիպում ունեցաւ տեղի հայութեան հետ: Իր խօսքին մէջ կոչ ուղղեց հայութեան, որ դիմում ներկայացնեն Հայաստանի քաղաքացիութիւն ստանալու համար: Իր այս կոչին վրայ եւ իրեն հարց տուի ըսելով՝ եթէ

բոլոր սփիւռքահայերը Հայաստանի քաղաքացի դառնան, ատիկա պատճառ չի՞ դառնար մեր դատն ու պահանջատիրութիւնը կորսնցնելու, քանի որ «Երկրէն բռնահանուածներու ժառանգորդները, որպէս անհայրենիք զանգուածներ, եթէ կորսուած իրենց հայրենիքը պահանջեն, Թուրքիան կրնայ պատասխանել, որ դուք Հայաստանի քաղաքացիներ էք, ուրեմն հայրենիք ունիք, ալ մեզմէ հայրենիք պահանջելու իրաւունք չունիք»: Պր. Մանոյեան ըսաւ, թէ ճիշդ հակառակն է, մեր Հայաստանի քաղաքացի ըլլալը կը նպաստէ մեր դատին... Թէ ինչպէ՞ս, չհասկցայ:

Այն օրէն ի վեր արշաւ մը սկսաւ Հայաստանի քաղաքացիութիւն ստանալու՝ երկքաղաքացիութեան իրաւունք ունեցողներուն կողմէ, մինչեւ որ բաւական մեծ եղաւ թիւը սփիւռքահայ դիմորդներուն, որոնք երկքաղաքացիութեամբ սկսան վայելել անոր բարիքները, մասնաւորապէս Հայաստան կայք հաստատելով անշարժ գոյքի սեփականատէր դառնալով եւ աշխատանքի ու ձեռնարկութիւններու նպաստաւոր պայմաններ ստեղծելով:

Հայաստան օգտուեցաւ անոնց ներկայութենէն, երկրին տնտեսութիւնը աւելի զարգացաւ, բնակարաններուն գիները մագլցում արձանագրեցին: Նիւթականէն անջատ, այլ ոլորտներ ալ «պատուաստուեցան» նորութիւններով, պէսպիսութիւնը իր բարերար գործը կատարեց:

Այս բոլորը՝ շատ լաւ, սակայն ո՛չ արեւմտահայերէնը լուրջ պետական պաշտպան ունեցաւ, ո՛չ ալ մեր դատը տեղէն շարժեցաւ: Թուրքիոյ մէջ որոշ թոյլտուութիւններ ի նպաստ մեր պահանջներուն՝ որոշ չափով մեղմացուցին ժխտականութիւնը, սակայն՝ այդքան միայն. աւելին սպասել Անգարայէն՝ անիմաստ էր, տեսանք ինչ դիրք բռնեց Թուրքիան ի նպաստ Ատրպէյճանի:

Հիմա սփիւռքահայը անմխիթար է, նոյնիսկ ԱՄՆ-ի Ցեղասպանութեան ճանաչումէն ետք: Ուրեմն, վա՞զ անցնիլ ամէն ինչէ, ծալել մէկ կո՞ղմ դնել իրերայաջորդ սերունդներու պահանջատիրութիւնը, թէ՞ նոր ձեւ մը գտնել Դատը շարունակելու: Սփիւռքը ՄԷ՛Կ գլուխ ունենալու է, որուն մէջ հաւաքուած ըլլան բոլոր քաղաքական հոսանքները, կրօնական կառոյցները, հասարակական-բարեսիրական-մշակութային մարմինները... Մէկ խօսքով՝ համայն սփիւռքահայութիւնը ներկայացնող գերագոյն մարմին մը: Կարելի՞ է, ինչո՞ւ ոչ: Կամենալը կարենալ է:

ԹՄԲՈՒԿԻՆ ԶԱՅՆԸ ՀԵՌՈՒԷՆ ԱՆՈՒՇ ԿԸ ԼՍՈՒԻ

Ժամանակէ մը ի վեր սկսած եմ ատել ա՛յն «հայրենասէր»ները, որոնք Հայաստանէն դուրս՝ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն կամ Եւրոպայի այս կամ այն երկիրը գտնուելով Հայաստանի ներկայ վիճակի գովքը կը հիւսեն, հաւատարիմ մնալով «թմբուկին ձայնը հեռուէն անուշ կը լսուի» ճշմարտութեան:

Վերջերս բարեկամ մը նամակագրութեամբ կը պաշտպանէր Հայաստանի ներկայ կառավարութիւնը, գովքը կը հիւսէր Հայաստանի ներկայ բարգաւաճ վիճակին, կը

հպարտանար կատարուող իրագործումներով... ու հակառակ այս բոլորին կը շարունակէ մնալ ու ապրիլ դուրսը՝ Հայրենիքէն հեռու:

Հայութեան մէջ ախտի մը պէս տարածում գտած է կեղծ հայրենասիրութիւն մը, որ սահմանուած կը մնայ լոկ խօսքի սահմաններուն մէջ: Չես գիտեր ինչու, արձակուրդի համար Հայաստան ժամանող բոլոր սփիւռքահայերը երանի՝ կու տան Հայաստան ապրողներուս, սակայն երբեւէ Հայաստան գալու եւ երանելիներու շարքին մաս կազմելու մասին չեն մտածեր:

Հայաստան արձակուրդի եկողները կը սկսին խօսիլ իրենց ապրած «զարգացած» երկրի վիճակին մասին. կը բողոքեն, որ անձնական կեանք չկայ, պետութեան մեծամեծ հարկեր կը վճարենք, հարազատի մը տեսնելու առիթը նոյնիսկ չեն ունենար ու այս բոլորը համեմատելով Հայաստանեան առօրեային հետ մեզ բախտաւոր կը նկատեն:

Նման անձերու յաճախ ուզած եմ տալ այս հարցումը. «Եթէ այդքան երանելի կը նկատէք մեզ, ինչո՞ւ Հայաստան ներգաղթի մասին չէ՞ք մտածեր»:

Արցախի վերջին պատերազմի ժամանակ համացանցի էջերուն, ինչպէս նաեւ օտար ամերիկացիներու վրայ հազարաւոր մարդիկ հայրենասիրութեամբ տարուած բողոքի ցոյցեր կազմակերպեցին, սակայն անոնցմէ քանի՞ն իրապէս հայրենիքի սերէն մղուած մտածեց գալ Հայաստան եւ պայքարիլ յանուն հայրենիքի ազատութեան:

Այսօր օտար ամերիկացիները վրայ, սիկառը իրենց բերանը հայրենասերի համբաւով շրջողներ շատ կան, որոնք հայրենիքի վիճակով լուրջ մտահոգ, կը փորձեն կարծիք յայտնել, ուղղել ու սրբագրել եւ իրենց կարծիքով բարելաւել հայրենիքի վիճակը:

Արդարացի ո՛չ մէկ պատճառ կը գտնեմ նման անձերու մօտ, որոնք հայրենիքը ամէն բանէ վեր դասելով հեռու կը մնան հայրենիքէն, որովհետեւ իսկական հայրենասերը ա՛ն է, որ ո՛չ թէ հեռուն լոկ խօսքով, այլ հայրենիքի մէջ գործով կը փորձէ զարգացնել ու առջեւ տանիլ հայրենիքը:

Խորհրդային տարիներուն, երբ Հայաստան կը գտնուէր գերութեան տակ, բազմահազար հայորդիներ ներգաղթեցին հայրենիք՝ հարազատ տուն, նոր կեանք մը սկսելու երազանքով: Այսօր՝ երբ ազատութեան մէջ կ'ապրինք, դուրսի հայրենասերները երբեւէ չեն մտածեր վերդառնալու մասին, իսկ ներսիները արդէն դէպի դուրս, արտագաղթի ճամբայ կը փնտռեն:

Այսօր ո՛չ եկեղեցին, ո՛չ կուսակցութիւնները եւ ո՛չ ալ կազմակերպութիւնները ներգաղթի մասին կը խօսին. աւելին՝ կը փորձեն արգելք հանդիսանալ, որպէսզի չըլլայ թէ շրջան մը կորսնցնեն: Անոր վերջին ցաւալի փաստը Սուրիոյ վիճակն է:

Սուրիոյ արիւնալի պատերազմի ժամանակ բազմաթիւ հայորդիներ իրենց կեանքի ապահովութեան համար ուզեցին դուրս գալ Սուրիոյ սահմաններէն, սակայն ո՛չ եկեղեցին, ո՛չ ալ կուսակցութիւնները աշխատանք տարին այդ դուրս գալ ուզող հայերը Հայաստան փոխադրելու գծով, որու պատճառով բազմաթիւ հայորդիներ բռնեցին Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, Գանատայի եւ այլ «բարեկիրք» երկիրներու ճամբաները: Մինչեւ օրս նիւթապէս անկարող, սակայն Սուրիոյ տա-րածքէն դուրս գալ ուզող բազմահարիւր հայորդիներ կան. ինչո՞ւ համար մեր «ղեկավար»ները զիրենք հայրենիք չեն՝ առաջ-նորդեր. պատասխանը ըսեմ. Եկեղեցին թեմ մը կը կորսնցնէ, իսկ կուսակցութիւնը անդամներ եւ աթոռ մը աւելի ունենալու սիրոյն, հայրենասիրութիւն քարոզելով հանդերձ հակա-հայրենասիրական գործունեութիւն կը տանին:

Ո՛չ եկեղեցական պետերուն եւ ո՛չ ալ կուսակցական առաջնորդներուն խօսքին հաւատալ պէտք է այնքան ատեն, որ խօսքը գործի չեն վերածեր: Մայիս 28-ի, Ապրիլ 24-ի ժամանակ փարթամ նախադասութիւններ կը կազմեն, սակայն երբ հարցը հասնի խօսքը գործով փաստելու՝ կը սնանկանան ու կը զինաթափուին:

Ահաւասիկ դժուարին մարտահրաւեր մը, կեղծ հայրենասիրութեամբ ապրողներուն. եթէ իրապէս հայրենասէր ես, տեղափոխուէ՛ Հայաստան. եթէ նիւթապէս լաւ վիճակ ունիս, հիմնէ՛ գործատեղեր, որպէսզի հարկերու ճամբով հարստացնես հայրենիքդ եւ հայրենակիցներուդ առիթ տաս իրենց տուները հաց տանելու: Եթէ «միայն զենքով կայ հայոց փրկութիւն» երգողներէն ես, տեղափոխուէ՛ Հայաստան, որովհետեւ Միացեալ Նահանգներու մէջ նստելով ու այս երգերը երգելով հայոց փրկութիւնը տեղի չունենար:

Ահա այսպէս կեղծ հայրենասիրութեամբ, «մէկ ազգ, մէկ հայրենիք» կարգախօսով կը փորձենք օտարութեան մէջ հայրենասիրութեամբ ապրիլ: Զախող հայրենասէր մըն է ան՝ որ նիւթականը հայրենիքի սերէն աւելի կարելոր կը դասէ:

Երգ մը կայ, որ անցեալին կը լսուէր, սակայն այսօր չ'երգուիր... «Դէպի, դէպի դէպի Հայաստան...». այս երգէն մնացած է միայն դէպիները, եւրոպական եւ «զարգացած» երկիրներու անունները աւելցնելով:

Գեորգ Եազըճեան

«ԺԱՄԱՆԱԿ»

Քաղաքական Ժողովրդական Օրաբերք

«ԶՕՐԱՎԱՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ԿԸ ԽՕՄԻ»

ԱԶԳ

24/2/2023

Փետրուար 25-ը Զօրավար Անդրանիկի հերթական տարեդարձն էր: Կ'արտատպենք «ԱԶԳ»ի հետեւեալ յօդուածը առ ի յիշատակ մեր անգուգական զօրավարին:

Մկիզբը՝ նախորդ համարներում

Զ.

Հակառակորդներս զիս կը մեղադրեն Էջմիածին ուխտի երթալով զենքերս «Կաթողիկոս Զօրավարին յանձնած» եւ «Երեւանի վրայ արշաւած» ըլլալուս համար:

Այո՛, ինձ համար Էջմիածին ուխտատեղի մըն է եւ Ս. Կաթողիկոսն ալ քսան զօրավարէն բարձր էր. այս պատճառով յարմար դատեցի անոր յանձնել զենքերս:

Երբ Էջմիածին կը գտնուէի, ձիաւորներ մութ գիշերով մը լուր բերին ինձ, թէ զինաթափ եղած մեր զինուորներէն եօթը հոգի սպաննուած են եւ թէ հրացանաձգութիւնը կը շարունակուի:

Նախապէս գրած էի Երեւանի հրամանատար Շահխաթունիի, որ առանց իմ արտօնագրիս, զինուորներէս ոչ մէկուն թոյլ չտայ Երեւան մտնելու եւ հակառակ պարագային, ձերբակալէ զանոնք: Անկէ ետք սկսանք զինուորական ծառայութեան թուղթ տալ եւ ազատ արձակել զինուորները, որոնցմէ մօտ չորս հարիւր հոգի զացած էին Երեւան: Ամերիկացի միսիոնար Տոքթ. Ըշըր խոստացած էր օգնել, հագուստ եւ սնունդ տալով անոնց:

Մեր այդ զինուորներն մէկը Զանգուի կամուրջն անցած ատեն հայ մավզերիստ ոստիկան մը զինուորական թուղթը կը հարցնէ, յետոյ կ'ըսէ.

— Ատրճանակ ունի՞ս:

— Ոչ, կը պատասխանէ զինուորը:

— Վրադ պէտք է նայիմ:

Եւ ատրճանակ փնտռելու պատրուակով մավզերիստը կ'առնէ զինուորին քսակը եւ կը սկսի փախչիլ: Զինուորին ծանօթ եղող մը օգնութեան կը հասնի եւ միասին կը բռնեն ոստիկանը: Նոյն պահուն վրայ կը հասնի հայ սպայ մը: Զինուորները յարգական բարեւ մը տալէ ետք կը պատմեն եղելութիւնը եւ դրամին տէրը կ'ըսէ դրամապանակին պարունակութիւնը: Հայ սպան փոխանակ քննելու եւ ճշդելու խնդիրը, կը փորձէ կերպով մը փախցնել գողը: Զինուորները կը բողոքեն: Ասոր վրայ սպան հայիոյելով ատրճանակը կը քաշէ անոնց դէմ: Ուրիշ զինուորներ կը հասնին եւ կռիւ մըն է կը սկսի քարերով:

Զինուորական նախարարի օգնական Դրօ յիսունեակով մը կը հասնի միջադէպին վայրը եւ կը հրամայէ զարնել: Յիսունեակը, որ վանեցիներէ կազմուած էր, կը պատասխանէ. «Մենք մեր եղբայրներուն վրայ չենք կրակեր»: Դրօ կ'երթայ եւ կը բերէ հարիւրեակ մը ուրիշ զինուորներ, որոնք կը սկսին համազարկի: Մեր զինուորները կը յաջողին քարերով անոնցմէ ձեռք անցընել երեք հրացան: Տոքթոր Ըշըր անձամբ ներկայ եղած է այս դէպքերուն: Պէտքիք Վէտիի հերոսը կ' ուզէր իր քաջութեան ապացոյցը տալ հայ զինուորներ կոտորել տալով:

Ահա այս լուրն էր, որ ինձ կը բերէին ձիաւորները:

Անմիջապէս տեղոյն վրայ գտնուող ոստիկան թէ զինուոր թիւով հինգ հարիւր հոգին զինաթափ կ'ընէմ, թէլէֆոնի գործիքները կը վերցնէմ, սպաները կը տանիմ սենեակս եւ Էջմիածնի մէջ կարգը պահելու համար հարիւր ձիաւոր թողլով՝ կէս զիշերէն ետք կը մեկնիմ քովս գտնուող զօրամասով, որպէսզի Երեւան երթալով պահանջեմ զինուորներուս դիակները, վիրաւորները եւ բանտարկեալները:

Նոյն միջոցին Տիրայր Եպս. եւ ուրիշ եպիսկոպոս մը ինձմէ կը խնդրեն, որ նախապէս իրենք երթան եւ հասկնան խնդիրը: Ըսի, թէ Զանգուի կամուրջին գլուխը հասնելէս յետոյ ժամ մը միջոց կուտամ զինուորներուս դիակները, վիրաւորները եւ բանտարկեալները ինձ վերադարձնելու համար: «Հակառակ պարագային, կ'ըսեմ, պատասխանատու չեմ այն կռիւին համար, որ պիտի մղուի քաղաքէն դուրս»:

Երբ կը մօտենամ Զանգուի կամուրջին, ինձ մօտ կուգան անգլիացի սպայ մը եւ սպայ Մարտիկ Պալեոզեան, որ անգլիացիներուն մօտ կը ծառայէր: Ասոնք ալ ինձ կը խոստանան բերել սպաննուած, վիրաւոր եւ բանտարկեալ զինուորներս: Կ'ըսեն նաեւ, թէ քիչ մը ետք կը հասնի նաեւ անգլիացի զօր. Տէվի: Կը հասնիմ կամուրջին գլուխը եւ կը սպասեմ ժամ մը: Շատ չանցած կը բերեն ծունկէն վիրաւորուած զինուոր մը, զոր փոխադրել կուտամ Էջմիածին: Իսկ սպաննուածներուն դիակները կորսնցուցին, ըսելով թէ սպաննուած չկայ:

Եկան զօր. Տէվի եւ Շահխաթունի եւ խոստովանեցան, թէ այս բանին մէջ յանցաւորը Դրօն էր, խոստացան պատժել յանցաւորները:

Եկաւ նաեւ բանտարկուած զինուորներէն մէկը, որ միջամտած է կռիւին: Այս զինուորը պատմեց, թէ ինչպէս իր դրամը, սուրը եւ ատրճանակը առած են նախապէս եւ բանտ մտնելէ ետք ալ ոտքէն հանած են կօշիկները եւ տարած: Կը պահանջեմ այս զինուորին գոյքերը, որոնք ետ կը վերադարձուին:

Էջմիածին հասնելէս առաջ արդէն մավզերիստները սպաննած էին 150 հոգի: Օր չէր անցած որ մարդ մը չսպաննուի կամ չխեղդուի: Էջմիածին ինձ մօտ եկան գիւղացիներ եւ զանգատեցան, թէ կառավարութիւնը զիրենք թալլած էր, ձեռքերնէն առնելով բամպակը ոչինչ զինով (փութ մը բամպակը 50 ռուպլիի, որ նոյն օրուան հաշուով կ'ընէր 2 ֆրանք):

Գիւղացիներուն տուած տեղեկութեան նայելով, գրաւուած այս բամպակին արժէքը 300,000 անգլիական ոսկի էր: Այս բամպակն էր, որ Պ. Ահարոնեան ուզեց ծախել Լիվըրփուլի կամ Մանչեստըրի մէջ, բայց ելեւմտական նախարար Սարգիս Արարատեան անկէ աւելի ճարպիկ ելլելով՝ ծախած էր Պաթումի մէջ, ինք ստանալով գումիսիոնը:

Ես պատասխանեցի գիւղացիներուն, թէ որեւէ կապ չունիմ Երեւանի կառավարութեան հետ եւ կրնան երթալ ու աղերսագիր մը տալ ներքին գործերու նախարարին իրենց բամպակի խնդրին համար: Գիւղացիները ըսին, թէ արդէն դիմած են եւ արդիւնք մը չեն կրցած ստանալ:

Է.

Ես հեռացայ Հանրապետութենէն, որպէսզի մասնակից չլինիմ այն բոլոր անպատուաբեր, անմիտ, սնանկ եւ ազգակործան գործունէութեան, որուն նուիրուեցան հանրապետութեան վարիչները առաջին օրէն:

Իրաքանչիւր զինուորականի քով դաշնակցական լրտես մը դրուեցաւ:

Խորհրդարան մը կազմուեցաւ զուտ դաշնակցականներէ, որոնց մէջ կային քանի մը ընկերուիներ ալ:

Ներքին պայքար մղուեցաւ միւս հայ կուսակցութեանց դէմ երկրին մէջ թէ դուրսը: Իսկ հայ պոլշեիկներուն դէմ յայտարարեցին եղբայրասպան կռիւ:

Պատերազմ ըրին Վրաստանի դէմ երեք հոգիի որոշումով եւ Հայաստան մատնուեցաւ սովի:

Շքախումբեր կը դրկուէին Տրապիզոն եւ Կ. Պոլիս ոճրագործ Էնվերներու եւ Թալէաթներու մօտ:

Թիֆլիսի մէջ երեք ամիս կը վիճէին թէ մեր բանակը պէտք է կազմել դեմոկրատիկ սկզբունքներով, ինչ որ կը նշանակէր տիսիբլինը վերցնել:

Զինադադարէն ետք հանրապետութեան վարիչները ցոյց չտուին իմաստութեան որեւէ նշոյլ:

Պաշտօնատուները լեցուեցան դաշնակցական պաշտօնէութեամբ, որոնց թիւը կը հասնէր 16 հազարի: Ճակատ դրկուեցան դաշնակցութեան չպատկանող եւ հակառակորդ տարրեր միայն:

Պ. Խատիսեան Պաթումի դաշնագիրը ստորագրելէն ետք Թիֆլիսի մէջ կը յայտարարէր, թէ թուրքերը զարգացած եւ ճենթըլմէն մարդիկ են, եւ թուրքիոյ հայերը չեն կրցած անոնց վարուելակերպ ունենալ:

Երեւանի մէջ կը հագուեցնէին մեր սիրուն աղջիկները, որպէսզի կայարանին մէջ ծաղկեփունջերով դիմաւորեն Խալիլ եւ Նուրի փաշաները, որոնք հարիւր հազարաւոր հայուհիներ բռնաբարել եւ կոտորել տուած էին: Երեւանի մէջ զինուորական նուագախումբերով ճաշկերոյթներ կը տրուէր այդ մարդոց:

Չկրցան հետեւիլ շրջահայեաց ներքին քաղաքականութեան մը եւ առաջ բերին ապստամբութիւններ թաթարական շրջաններու մէջ:

Մերժուեցան Ազգ. Պատուիրակութեան առաջարկները համաձայնութեան մասին:

Այս բոլորը արդիւնք էին մտայնութեան մը, որ չէր զանազանուեր Ռուսիոյ արդի վարիչներուն մտայնութենէն:

Ես կը նախատեսէի, թէ բոլոր այն աթոռները, զորս գրաւած էին Երեւանի ղեկավարները, խարխուլ էին, քանի Ռուսաստան իր վերջին խօսքը չէր ըսած դեռ:

Դժբախտաբար այսօր իրականութիւն մըն է, ինչ որ նախատեսած էի:

Այն մարդիկ, որոնք կը հիանային թուրքերու ճենթլմէնութեան վրայ, ստորագրեցին Ալեքսանդրապոլի դաշնագիրը, ցեխի մէջ թաթիսելով այն ոսկէ գրիչը, որով ստորագրուած էր Սեւրի դաշնագիրը:

Անցեալ տարի, երբ Ամերիկա կը գտնուէի, Գ. Փաստրմաճեան աղմուկ մը փրցուց, թէ Պօղոս Նուպար Հայաստանի հարաւային մասը քիւրտերուն կը յանձնէ:

Սակայն չլսեցի տակաւին, թէ ի՞նչ կը խորհի միեւնոյն Փաստրմաճեանը, եւ ինչո՞ւ շշուկ մը իսկ չի հաներ ամբողջ Թրքահայաստանը մեր թշնամիներուն ծախողներուն դէմ:

Հայկական Հանրապետութիւնը վիժեցաւ, որովհետեւ շէնք մը շինելու համար լաւ ճարտարապետներ պէտք էին. մինչդէռ անոր ղեկավարները հիմը դրին օդին մէջ, փոխանակ հաստատուն գետնին վրայ դնելու:

Ուրիշին հոր փորողները իրենք մէջը ինկան:

Իմ խիղճս եւ հոգիս հանդարտ է այս բոլորին մէջ:

Մնացածը կը թողում անաչառ պատմագրին, որպէսզի երեւան հանէ բոլոր անոնք, որոնք պատճառ եղան այսքան անմեղ արիւններուն թափուելուն:

ԱՆԴՐԱՆԻՎ

ԳՐԱԿԱՆ-ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ

ՓՈԻՆՋ ՍԸ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ՝ ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆԷՆ

ԳԱՐՆԱՆԱՅԻՆ

Օդին մէջ կան բի՛ւր բի՛ւր բոյրեր,
Օդին մէջ կան երազ ու սէր,
Ծառեր գո յն-գո յն ծաղիկ հագեր,
Պտղաւորման անուրջ հիւսեն...

Օդին մէջ կայ կենաց խայտանք,
Ճվլոցը թռչուններուն,
Որոնք կ'երգեն սիրով արբած,
Երազանքովն նոր բոյներու...

Օդին մէջ կայ գարնան նոր կեանք
Սիրոյ տենդո՛վ, տենչո՛վ, հեւքո՛վ,
Աւշայորդ նոր բռնկումո՛վ,

Կենսաթրթի՛ն, արեւակա՛ն...

Հոգիս թօթուած ցուրտն ձմրան,
Կը բողբոջի վառ յոյզերով,
Երազներով, խոկումներով,
Ապրելու ջինջ երջանկութեամբ...
16/2/2018

.....

ԳԱՐՈՒՆ, ԵԿՈՒՐ
Գարո՛ւն, եկուր հայրենիքիս
Արեւներուդ տաք համբոյրով,
Ծաղիկներով զուարթագին,
Թռչուններուդ դայլայլներով,
Նորոգ շունչ բեր սիրագորով...

Մտի՛ր բոլոր տուներէն ներս,
Լուսամուտէն, դռներէն ներս,
Գգուանքովդ՝ վերքերն օծէ
Բիւր սիրտերուն տազնապահեւ,
Հոգիներուն տառապահեւ...

Գետակներուդ գոռ շառաչով
Աւետիսը բե՛ր զարթօնքիդ,
Յոյսն ու լոյսը կեանքին նորոգ,
Բերկրանքն անգին բողբոջումիդ,
Նիրհած կեանքի վերյառնումին...

Եռանդդ տո՛ւր փոքրին, մեծին,
Աւիշովդ գարնանայորդ
Ծաղկին սերեր Վահագնաբորբ,
Ընդ եղեգան երկիրս հին
Կենսախայտայ ծնունդներով...

Օճախներէդ գարնանաբոյր
Լսուին ճիչերն մանուկներուդ,
Օրհնութիւնը մամիկներուդ,
Խայտանքը ժիր մեծին, փոքրին,
Գարնանայորդ սիրով արբշիռ...
1/3/2021

.....

ՄԻՐՏՍ ՄՆԱՅ
Միրտս մնաց միշտ աներեր
Թմբիրին դէմ ամբոխին կոյր,
Քամեց հիւթեր իր պարտէզէն,
Քիմքը օծեց ծարաւ մարդուն...

Միրտս մնաց խուլ, անյողողող
Այլոց նետին, քամաւիւրանքին,
Խօսքին քսու թէ շողոքորթ,
Ներքին ձայնին լոկ ունկնդիր...

Իր յոյզերէն, խոկումներէն
Ինչպէս մեղուն՝ ծաղիկներէն,
Քաղեց նեկտարն իր լուսեղէն
Ու պարզեւեց սիրով անեղծ...

Զգաց ան որ տալով միայն
Հոգին շատնայ, հարստանայ,
Տուածն է որ պիտի ապրի
Հոգիին մէջ անջնջելի...

Ու թէ կորչի ընծան սրտիս,
Պիտի մնայ շող մը բերկրանք,
Զոր ըմպեցի ամէն անգամ
Որ երկնեցի տող մը լոյսի...

2/2/2017

.....

ԿԵԱՆՔԻՍ ՊԱՀԵՐԸ

Մուր զիշերուան մէջ, լոյսին կառչեցայ,

Մեղմ աստղալոյսին, լուսինին արծաթ

Ու լուսաբացի երազին անմար...

Սառնամանիքին, բուք ու բորանին,

Միրտս ջերմացուց գոլը կրակին

Եւ զարուններու զարթօնքը գալիք...

Կոյր ամբոխին մէջ աղմկակորոյս,

Լռութեան պահն էր վեհ, խորհրդալոյս

Որ զիս միշտ կանչեց իր գիրկն ակադճուն...

Բիւր դիմակներուն մէջ խաբեպատիր,
Որոնեցի միշտ մաքուր դէմքը ջինջ,
Շիտակ նայուածքով, հայեացքով վճիտ...

Խառնիճադանձին մէջ խառնափնթոր,
Սիրտս ինձ յուշեց մեղմիկ տրոփիւնով
Ձայնը ճշմար' տին միշտ թաքնաթաքուր...

Տրտմութեան պահին իմ տագնապայոյց,
Մրտիս ժպիտը ճառագայթեց յոյս,
Չթողուց երբեք բաւիղներուն մութ...

Ու դեգերեցայ օտար մայթերուն,
Ունկերուս մէջ միշտ ձայնը պապերուս,
Մրտիս՝ կարօտը երկրին իմ անոյշ...

1/2/2023

.....

ՍԷՐՇ ԼՈՒԻՌ Է

Շշուկներ կան որ անխօս են,
Մրմունջներ են աղօթքի պէս,
Սիրոյ հեւք են կարօտակէզ,
Սիրաթրթիռ մեղեդի են...

Սիրտէ սիրտ կը ծիածանուին,
Սիրտէ ի սիրտ ճամբայ ունին,
Անքննելի խորհուրդ խորին,

Հոգիով լոկ ըմբռնելի...

Լռութեան մէջ ծնունդ կ'առնեն

Զերթ խոհերը վեհ ու վսեմ,

Մի՛ թողուր որ աղմուկը զիլ

Խանգարէ երգն անոր վճիտ....

.....

ՄԷՆ ՄԻ ՏԱՌԸ

Մէն մի տառը այբուբենիդ

Հայ հոգիին կանչն ու ձայնն է,

Մէն մի տառը այբուբենիդ

Արարչական լոյսի կայծ է...

Ու քովէ քով երբ կը շարուին

Հայաստանն է որ կեանք կ'առնէ,

Հայոց հողը, անոր ոգին

Կը թեւածէ բառերուն հետ...

Ու դարերը կը թանձրանան,

Կը ծիածանուին միջոցին մէջ,

Ժամանակը կը չքանայ,

Յաւերժութիւնն է որ շնչէ...

Մէն մի տառդ կեռոն մըն է,

Մթութեան մէջ վառ փարոս է,

Մէն մի տառդ ճառագայթ է,

Արեգակներ ունի իր մէջ:

Եւ տա՛ն առ տա՛ն, տիեզերքն անբաւ,

Անպարագիծ ու անսահման

Կը պարփակուի ու կը ցոլայ

Տառերուդ մէջ լուսահոսան:

24/2/2022

ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

Ե Ր Կ Ո Ւ Ի Ն Ք Ն Ա Շ Ա Ր Ժ Ն Ե Ր

ՊՈԼԻՍ ԷՆ ՊՈՍԹԸՆ

Պոլիսը հարուստ է Հատտէճեանով, Խրախունիով, Զահրատով, Մնձուրիով, Մարըասլանով, եւ այլ գրագէտներով, խմբագիրներով, մշակոյթի գործիչներով: Հարուստ է իրենց հայրենի հողին մէջ թաղուած Պետրոս Դուրեանով, Մեծարենցով, Եղիա Տեմիրճիպաշեանով, խնկաբոյր շիրմաքարերով: Հարուստ է նուաճումներու պատմութեամբ – ծալք-ծալք: Շերտ-շերտ վարքեր ու բարքեր: Յաճախ խորհրդաբոյր, միշտ՝ առինքնող:

Սկիւտարի մէջ հսկայ ծառ մը կար – Սիամանթոյի՝ ծառը: Կը պատմէին թէ Սիամանթոն այդ ծառին տակ նստած գրած էր իր գլուխ-գործոցը Մեսրոպ Մաշտոցի մասին: Եւ «այս տարուան Ապրիլ

Քսանչորսի առտուան արթնցանք ո՛ր գիշերը Թուրքերը արմատէն կտրած անհետացուցած են ծառը: Ամէն տարի, Ապրիլ Քսանչորսին, աստեղէն-անտեղէն հո՛ն կը հաւաքուէինք»:

Պատանեկան օրերուս ինծի համար հմայիչ էր Պոլիսը երկու պատճառներով – տարին տասը ամիս հիւրեր կու գային Պոլիսէն, ազգականներ եւ անոնց ազգականները, Պոլիսէն Փարիզ գաղթած, Արժանթին գաղթած- ունէին իւրայատուկ խօսելաձեւ եւ «պիչիմներ»: Մեր տունը թրքական անձեռոցներով եւ կաշիէ ժագէթ-վերակուններով կը յորդէր: Իսկ երկրորդ հմայքը՝ սիրտս կը յորդէր երբ ստանայինք «Պարտէզ» մանկապատանեկան ամսաթերթը: Մայրս բաժանորդագրուած էր: Կային Ատրիինէ Տատրեանի աղուոր պատմութեանքները, խմբագիր Բագարատ Թեւեանի գրութիւնները, ոտանաւորներ, քարթուններ Այդ գանգուրիկ շնիկը որքա՛ն իրական էր: Դուք Շահան Արծրունին Նիւ Եորքցի դաշնակաւա՞ր է կը կարծէք, իր պատանեկութեան լուսանկարները իր մենահամերգներէն ետք «Պարտէզ»ին մէջ կը տեսնէինք:

Օր մըն ալ (կենթադրեմ 1972-ին), ո՛չ թէ պոչաւոր աստղը, այլ՝ Լիբանանի ժպտուն արեւը մեզ առաջնորդեց Պոլիս: Չեմ գիտեր երիտասարդութիւնս էր պատճառը որ կը տեսնէր

գոյներու մէջ երգեցիկ գոյներ: Կը վայելէր շարան շարան լոխումներ եւ անմահական հիւրը պտուղներու: Կուզէի տեսնել ամէն տեղ ուրկէ մեր գրականութեան քղանցքը անցած էր, մինչեւ իսկ Երուսաղիմի նկարագրած ձուկներու շուկան: Եւ հարս Հերմինէն տարաւ զիս հոն, իր հայրն ալ ձկնավաճառ էր: Երուսաղիմն ալ հոն էր:

Հիմա՝ յիսուն տարուայ հուրի սուրի գաղթի երկայնքէն այս բոլորը յիշել բան մը կը նշանակէ չէ՞: Այնքան հիւրասէր էին: Զարեհ Խրախունիի տունը եւ անթիք լուսամտփոփներու խանութը: Զահրատը եւ Յակոբ Մնձուրին վառվռուն կղզիի մը մէջ: Հիլթըն պանդոկի կատարին թառած ճաշարանը, ուր Ռոպէր Հատտէճեանը եւ Խրախունին հրաւիրեցին զիս: Խօսեցանք առաւելաբար Գոյապաշտութեան մասին, իրենց գրական գործերու ծնունդին եւ կեանքին մասին:

Խերով-բարով գացած չըլլայի: Այդ օրն իսկ անոնք հաւատացեր են անկարելի բանի մը: Երբ Վահրամ Մավեան իբրեւ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկի հայկական բաժնի վարիչ, հաւատարմաբար որոշ գաղութներ կայցելէր ամէն տարի, կու գար պատմութիւններու ծրարներով, կը բանար զանոնք, կը նկարագրէր ու կը յուզէր, կը պատմէր ու կը խնդացներ: Օսքար Ուայլտին կը նմանէր, կրնար մարդոց խօսելաձեւը կապկել: Կը հեռաձայներ, իբրեւ թէ Քրիշնամուրթին է, կամ Պաղտատէն «ազնուական հայորդի մը» որ նուիրատուութիւն մը պիտի կատարէ «Սփիւռք»ին, կամ Հայաստանէն Թաթեւովիչ մը, որ յատուկ նամակ մը ունի անյապաղ յանձնելու (ան ալ՝ ինծի...)

Շուտով աւանդութիւն դարձած ընթրիքին կը նստէինք – մօրս պատրաստած սու-պէօրէկին համը կարօտցած կըլլար: Այն գիշեր, պատառը բերանը չղրած՝ պարզ լուր մը տալու պէս ըսաւ. «դուն միլիոնատէր ես եղեր, լուր չունի: Այո, քեզ միլիոնատէր կը կարծեն հոն:» Ուրեմն Հատտէճեանը եւ Խրախունին պատմեր են Մավեանին, թէ վերջապէս հարուստ կին գրող մը ունեցանք, Վեհանոյշը միլիոնատէր է: Մավեանին առարկութեան թէ ես միլիոնատէրին քովէն չեմ անցնիր, անոնք փա՛ստ ունէին: Ապացոյցը՝ երկա՛ր ճերմակ Մերսէտէս ինքնաշարժով եւ անձնական շարժավարով գացեր հասեմ եմ մեր ժամադրութեան, ժամը ճիշտաճիշտ չորսին, հսկայ հրապարակի այն կէտը ուր կը սպասէին: Իրողութիւնը այն է, որ մայրս քոյրս ու ես Պոլիս ճամբորդած էինք ազգականի մը եւ իր տիկնոջ հետ, իրենց Մերսէտէս ինքնաշարժով որ կապահովէր հանգիստ ճամբորդութիւն: Եւ ահա այդ օր, մեր ազգական Ժանը, իր տիկնոջ, մօրս եւ քրոջս շուկայ իջեցնելէ ետք, զիս պիտի հասցներ ժամադրավայր, լայնարձակ հրապարակին որոշ լուսասիւնի մը քով: Հասնելիք տեղս մօտ ըլլալուն, ետեւի նստարանին վրայ նստած մնացեր էի, առջեւ չէի փոխադրուած: Հա՛, Ժանը գդակ դրած էր. ուրեմն՝ լիւքս ճեփ-ճերմակ Մերսէտէս, մուգ ապակիներով: Առջեւը շարժավար, ետեւը ես՝ հագուած-շքուած, եզրակացութիւն – Օհօ, Վեհանոյշը միլիոնատէր է:

«Դժուար եղաւ համոզել, ի վերջոյ հաւատացին, կարծե՛մ թէ քիչ մըն ալ ուրախացան:»

Աս ալ պատմեմ: Օր մըն ալ Հատտէճեանը որ «աս քաղաքին ծակն ու ծուկը» գիտէր, երբ լսեց թէ ձմերուկ շատ կը սիրեմ, զիս տարաւ ամէնէն լաւ ձմերուկի ճաշարանը: «Ասկէ համով բան կա՞յ:» Ինչո՞ւ ըլլայ, ձմերուկը եթէ կարմիր շրթներ ունի՝ կը ժպտի: Ուրիշ բան մը ալ կայ որ մինչեւ հիմա համով է. այդ մէկը՝ «դաֆա տէնկի» (Վրէժ- Արմենը թող հայերէնը ըսէ) գրողներու հետ գրուցելն է:

Տարօրինակ բաներ կը պատահին երբ Հատտէճեանը ներկայ է: Այդ օրերէն գոնէ երեք տասնամեակ անցեր էր: Հոս Նիւ Ճրքիի մէջ, առաւօտ մը Տէր եւ Տիկին Հատտէճեանները իրենց հիւրընկալուհիին հետ նախաճաշի հրաւիրեցի:

Մօրս պատրաստած որեւէ ուտելիք մեր հիւրերուն համար անմոռանալի կը դառնայ: Տարիներ ետք իսկ կըսեն թէ համը բերանին մնացած է: Ահաւասիկ ուրախ-գուարթ նախաճաշի նստեր ենք, զանգը կը զարնուի, եւ նամակաբերը քիչ մը խոշոր տուփ մը կը յանձնէ ինծի:

Զարմացած էի որովհետեւ բան ապսպրած չէի: Անմիջապէս բացի քառակուսի տուփը ճաշասենեակին մէջ ո՛ր... մանուկ մը ուրախացնելու չափ այլազան բաներ կան կոկիկ փաթեթուած - կաթսայի տակդիր ապահովիչներ, ձեռքով շինուած երկու գրիչներ. Այբուբենի խորանարդ փայտեր քանդակուած:

Ուղարկող մարդը շաբաթ մը առաջ ձեռնարկի մը ներկայ էր, ուր ես ալ ելոյթ ունեցայ : Վերջաւորութեան մօտեցաւ, ըսաւ «Եօթանասունչորս տարի է կ'ապրիմ եւ առաջի՛ն անգամ ըլլալով մէկը ճշմարտութիւնը ըսաւ բեմէն, առանց բառեր ծամծմելու. այնքան գեղեցիկ հայերէնով. սիրտս յորդեցաւ: Հազար ապրիս, աղջիկս:»

(Հիմա ե՛ս Եօթանասունչորս տարեկան եմ):

Ուրեմն այն նոյն սրտոտ մարդը իր ձեռքի գործերէն ուղարկէր է ինծի: Նկատեցի որ Հատտէճեանը զարմացած կը դիտէր, ըսի՝ «Օհօ՛, ասանկ բաներ յաճախ կը պատահին ինծի:» Իրականութիւնը - առաջին անգամն էր, վերջինն ալ եղաւ:

Չէ, չէ՛, վերջինը Պոսթը՛նի մէջ եղաւ:

Այդքան սիրելի Մինաս Թէօլէօլեանի յուղարկաւորութենէն ետք հոգեճաշ կար եկեղեցիին ներքնասարահին մէջ: Մեծ բազմութիւն, ծերերը շատ, երիտասարդներն ալ՝ բաւական. իր զաւակներուն՝ Խաչիկին եւ Սօսիին բարեկամները:

Երբոր պիտի վերադառնայինք Նիւ Ճըրզի, աստիճաններուն գլուխը վեց-եօթ տարեցներ կը խօսակցէին, բոլորն ալ հասակաւոր: Անոնցմէ մէկը «Ապրիս աղջիկս ըսաւ, դո՛ւն հախէն եկար Ժիրայր Լիպարիտեանին, ասանկ չէր, հոգին ծախած է մարդը: Այդ Բաց Նամակդ կարդացի, սիրտս զովացաւ. ուրիշներուն ալ ցոյց տուի: Հոս ես շատ մօտ խանութ մը ունիմ, մէյ մը անկէ անցիր, խանութս տես:»

Մեզ Նիւ Ճըրզի հասցնող Համագգայինի ատենապետ Զարմայր Սեդրակեանը նեղ կացութեան մէջ էր, չէինք ուզեր մութին քշել: «Ուրիշ առիթով», ըսի: «Չէ հիմա՛ եկուր քառորդ ժամ մը. մէյ մը հանդիպէ՛ք» Քովինները՝ խաթիրը մի կոտրեր ըսին, կը հրաւիրէ կոր, գնա՛:

Նայեցայ Զարմայրին որ գլխով հաւանութեան նշան տուաւ: Հասանք քաղաքին կեդրոնը բաւական մեծ վաճառատուն մը, Միտլը Իսթըրն Պէքըրի էր անունը: Ցոյց տուաւ տիկիններ որոնք մագերը գլխաշորով ապահոված՝ արագ-արագ պէտքէ կը շինէին նոր մեքենաներով, սարմա կը պատրաստէին տիտիկ-տիտիկ: Խանութին մէջտեղը կայնած՝ սկսանք խօսիլ սկիզբ ունեցող վերջ չունեցող ազգային հարցերու մասին: Իմ աչքերուս առջեւէն՝ ճանճ չէ, սզգագող մեղու անգամ փախի՝ չեմ տեսներ: Կը զգայի որ իրարանցում մը կայ. տեղը յաճախորդներով կը վիստայ, մարդը գլուխը մէկ կողմ տանելով՝ «վե՛ց» կ'ըսէ, «ո՛րթը» կ'ըսէ:

Վերջապէս եկաւ երթալու պահը: Զարմայրը խորհրդաւոր կը ժպտէր: Հազիւ հասայ ինքնաշարժ, ետեւի սնտուկին դուռը բաց էր, փակուեցաւ: Տեսայ մէջը տուփեր ու տուփեր, վրայ վրայի, քով քովի: Ի՞նչ են ըսի: Ասոնք քեզի նուէ՛ր են, ըսաւ Զարմայրը: «Աս ինչ պատմութիւն է, կեցիր պիտի վճառեմ:» «Աղջի՛կս ասիկա նուագագոյնն է, անուշ ըլլայ: Դուն տաղանդդ կը գործածե՛ս. մեր ըրածը ի՛նչ է որ: Հայտէ, զգոյշ քշեցէք: Զաւակներուդ խեղդ տեսնաս: Աստուած օրհնէ պահէ պահպանէ ձեզի:»

Ճամբայ ելանք, շատ չանցած՝ արդէն պողոտային վրայ հայկական ուտեստեղէններու բուրումներ կարճակուէին: Տուփ տուփ սննդեղէնները սնտուկին մէջ շնչահեղձ չեղած իրենց բոյրը մէկ հայահոծ գաղութէն միւս հայահոծ գաղութը առաջնորդող ճամբաներուն վրայ արձակ-համարձակ կը տարածէին: Ինքնաշարժը կ'աճապարէր տուն, բայց լեհմէճիւնին ի՛նչ հոգը, կը տարածուէր հո՛տը, պէտքէներուն քախքէներուն փախլաւաններուն եւ մնացեալ ընկերներուն միասնական բոյրը:

Բայց ամենէն աւելի՝ այդ երկար ճամբուն վրայ, Լիբանանէն իբրեւ գաղթական այս երկրին մէջ ծայրէն սկսած, ընտանիքը մեծցուցած, թոռներ ապահոված ու նահապետ դարձած, տնտեսապէս յաջողած, սակայն բաց նամակով մը, պայքարողի արարքով մը յուսադրուող. զիշեր ցերեկ Հայաստանը փերեզակներէ փրկելու այրած սրտի մը բաբախտ մը կար: Պիտի

տար ամէ՛ն բան, միայն թէ նոր սերունդը պայքարիլ գիտնար, Հայաստանը փրկուէ՛ր: Հայր Հայուն չդաւաճանէր: Այդ տրոփո՛ւմն է որ պողոտային վրայ ամենէն զօրաւոր, բազմահնչիւն կը լսուէր:

Աս ի՛նչ հալալ հայութիւն է: Մէկը իր ձեռակերտ յուշանուէրները կը նուիրէ: Միւսը իր քրտինքով կերտած հացատան սնունդն ու բոյրը կը լեցնէ: Որովհետեւ իրենց կեանքի վերջալոյսին հասած այս ծերունիներուն մղձաւանջին վրայ՝ նորերուն պայքարելու հաւատքը՝ Յո՛յս կը սրսկէ: Մեր անցած ճամբուն երկայնքին կար հացատան բոյրը, կեանքի ու մահուան համբո՛յրը, Սփիւռքի մտատանջ երեց հայերու եռագոյն տեսիլքին թռչուննէ՛րը: Ինքնաշարժը ճերմակ էր: Զարմայրը գդակ դրած չէր: Ես միլիոնատէր էի:

***

Վեհանոյ՜ Թեքեան

Փետրուար, 2023

ԱՄՆ

ԴԱՐԸ՝ ՀՍՏԷՃԵԱՆԻ ՈՒՍԻՆ

ԵՐՈՒԱՆԴ ԱԶԱՏԵԱՆ

24/02/2023

Թէ ինչպէս ժամանակը կ'անցնի ու կը վերածուի անցեալի եւ յիշատակի՝ չենք կրնար անդրադառնալ, մինչեւ որ յուշող մը հանդէս գայ: Այսպէս, «Պայքար» շաբաթաթերթին մէջ Արթօ Խրիմեանի վերջին գրութիւնը կու գայ յիշելու եւ յիշեցնելու Ռոպէր Հատտէճեանի 97րդ ծննդեան տարեդարձը: Արտակարգ երեւոյթը այն չէ, որ Հատտէճեան արտասովոր կերպով ապրած է 97 տարիներ, այլ այն է, որ ան այդ տարիներուն իւրաքանչիւր օրը լեցուցած է ստեղծագործութեամբ:

Խրիմեանի կարճ յօդուածը, մեկնելով Հատտէճեանէն, սեղմ սիւնակներու մէջ տուած է գրեթէ համապարփակ դիմագիծը պոլսահայ արդի գրականութեան, որ իմ ալ հետաքրքրութեան սահմաններուն մէջ եղած է: Հատտէճեան առանցքային դէմք մը հանդիսացած է այնտեղ ոչ միայն իր իւրայատուկ գրականութեամբ ու լրագրական վաստակով, այլեւ այն

մագնիսականութեամբ, որով համախմբած է այլ տաղանդներ իր անձին, ինչպէս նաեւ իր խմբագրած «Մարմարա» օրաթերթին շուրջ, թերթի էջերուն մէջ տեղ տալով ու քաջալերելով, որ այլ գրողներ հիւրընկալուին, քաջալերուին եւ ունենան ստեղծագործական իրենց արտայայտութիւնները:

Պոլսահայ գրականութեան իւրայատկութիւններէն մէկը հանդիսացած է անձնականէն անցումը համամարդկայինին, շրջանցելով ազգայինը, բոլորովին հասկնալի պատճառներով: Այդ զանցումը — արտասովոր ըլլալով հանդերձ — հանդիսացած է ազդակը կարճ ճամբով եւրոպականացնելու պոլսահայ գրականութիւնը, առնչելով զայն

Ժամանակի մարդկային կեանքի ըմբռումներուն: Հատտէճեան ինքը հանդիսացած է կրողը Պերկսոնեան փիլիսոփայութեան:

Խրիմեանի յիշատակած եռեակը — Հատտէճեան-Խրախունի-Զահրատ — յառաջմղիչ ոյժը հանդիսացած է պոլսահայ գրականութեան. միեւնոյն նպատակին ծառայելով ու սատարելով հանդերձ՝ իւրաքանչիւրը դրսեւորած է իր ուրոյն հոգեխառնուածքը — գրական սեփական ճաշակն ու սեռը առանց գրեթէ փոխազդեցութեան:

Պոլսահայ գրականութեան մօտենալը ինծի համար ալ հանդիսացած է մարտահրաւեր մը: Եւ այդ մարտահրաւերին մէջ առիթն ունեցած եմ մօտէն ուսումնասիրելու եւ արտայայտուելու Խրախունիի եւ Զահրատի գրականութեան մասին: Պատճառը որ նուազ գրած եմ Հատտէճեանի մասին, իր գրականութեան ծովածաւալ բնոյթն է՝ պատմուածք, վէպ, թատրոն, քրոնիկ, գրաքննադատութիւն, մամուլ, եւայլն. իր «Յուշատետրեր»ն ալ կարելի է բնութագրել տարբեր տարազներով, մեկնելով անոնց բովանդակութենէն եւ ստեղծագործական բնոյթէն: Ուրկէ՞ սկսիլ եւ ո՞ւր հասնիլ՝ համապարփակ պատկեր մը տալու Հատտէճեանի բազմաերես գրականութեան:

Հատտէճեան, ինքն էր՝ ինչպէս ատենին ըրած էր Արփիարեան՝ որ գրականութիւնը բերաւ լրագրութեան եւ գրականութիւնը՝ մամուլին:

Համաշխարհային գրականութեան հետ՝ նաեւ ան շրջապտոյտը ըրած է հայ գրականութեան, Պարոնեանի «Ծաղիկ» փողոցէն սկսելով մինչեւ հեռաստանները աշխարհի:

Այլ երեւոյթ մը, որուն գրեթէ անդրադարձ չէ կատարուած, Հատտէճեանի խուզարկող եւ անյիշաչար միտքն է: Արդարեւ այն շրջանին, երբ քաղաքական պայմանները թոյլատու չէին մօտենալու քաղաքական յանձնառութիւն ունեցող՝ կարճ խօսքով՝ ձախակողմեան-գրողներու զգուշութիւնը խոհեմութիւն կը սեպուէր: Սակայն, երբ թոյլատու դարձան Թուրքիոյ պայմանները Հատտէճեան «գտաւ» այդ գրողները — Պիպեռեան, Գալուստեան, Էօզըր, Գեղամ Սեւան, Վարդերես Գարակէօզեան — եւ վերականգնեց անոնց կերպարն ու վաստակը պոլսահայ գրականութեան մէջ:

Գրականութեան բոլոր ծովերուն մէջ լողացող մտաւորականէ մը հաւասարակշռուած քաղաքական միտք ակնկալելը հագուագիւտ երեւոյթ մը պիտի ըլլար: Սակայն, Հատտէճեանի պարագային վեր առնուելիք յատկանիշներէն մէկն ալ ա՛յդ է:

Պոլսահայ կեանքին մէջ, ուր անձնական փառասիրութիւններն ու խմբակային մրցակցութիւնները քառասմբակ կը վազեն (ականջը խօսի Իքնա Մարըապանին), միւս կողմէ պոլսահայ համայնքի քաղաքական պայմանաւորութիւնները, որոնք կը հակադրուին սփիւռքի քաղաքական այլ հակումներուն՝ կը պահանջէ խոհեմութիւն, հաւասարակշռութիւն, բոլորը հասկնալու եւ բոլորը համադրելու կարողութիւն: Տարիներու ընթացքին հետեւելով «Մարմարա» օրաթերթի կողմնորոշումներուն՝ կարելի է այդ բոլորը վերծանել Հատտէճեանի խոհեմ տողերուն ընդմէջէն:

Հատուճեան գրեթէ ամբողջ դար մը շալկած իր ուսերուն վրայ՝ կը շարունակէ իր ուղին դէպի նոր ու լուսաւոր բարձունքներ:

Հատուճեանի հարիւրամեակի գագաթնակէտին հասնելու յոյսով, կը մնամ՝

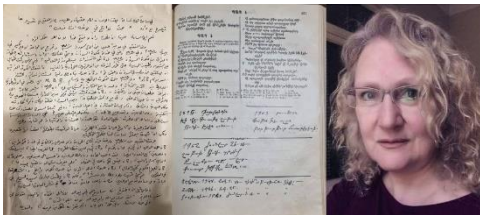
ԵՐՈՒԱՆԴ ԱԶԱՏԵԱՆ

Տիրորոյթ

ԹՈՒՂԹԵՐՈՒՆ ԿԱՐԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Աստուած իմ, որքա՛ն անցեր է ահաւոր երկրաշարժներէն, բայց մենք ահա կը վերադառնանք, կամ կը փորձենք վերադառնալ մեր առօրեային: Կեանքը սակայն, բոլոր պարագաներուն ալ, կը շարունակուի: Ուրեմն մենք եւս, հաւաքելով մեր ոյժերը որքան որ կրնանք, կը շարունակենք:

***

Քանի մը շաբաթ առաջ գաղութին երեց տիկիններէն մէկը պատմեց, որ ունեցած բոլոր լուսանկարները պատռեր է եւ ձերբագատուեր անոնցմէ:

Շրջան մը առաջ մայրս ալ նոյն «աշխատանք»-ին ձեռնարկեր էր. հազիւ կըրցեր էի մեր տոհմին նկարները փրկել այդ «աշխատանք»-էն:

Աւելի երիտասարդ օրիորդ մը կ'ըսէր թէ կարդացած է այն գաղափարը, որ եզիպտահայոց մէջ իրապէս մեծ է թիւը լուսանկարիչներուն. ինչո՞ւ հարցումին կը պատասխանէր՝ երկու պատճառներով՝ նախ շատ դիւրին է գաղթել, աշխատանքը՝ լուսանկարի մեքենան հետը տանիլ այլ երկիր մը, եւ հոն նոր աշխատանքի ձեռնարկել, եւ երկրորդ՝ լուսանկարելը

ամէնէն ապահով, արագ եւ հաղորդական միջոցն է կեանքը վաւերագրելու, մենք որ Եղեռնէն ետք մեր անցեալի կեանքը վաւերագրող ոչինչ կըրցանք բերել մեզի հետ: Այս առիթով կ'արժէ նշել, որ շատ լաւ ձեռնարկ է «Յուշամատեան» կայքէջը

(<https://www.houshamadyan.org/>), ուր կը հաւաքուին մեր անցեալի փաստաթուղթերն ու լուսանկարները: Այս երկուքին միջեւ եթէ բաղդատութիւն մը ընենք, կը նշանակէ՝ ուրեմն որ այսօրուան կեանքը հոս, Եզիպտոսի, կամ արեւմտեան այլ երկրի մը մէջ ապահով է (փառք Տիրոջ), հետեւաբար պէտք չունինք լուսանկարներով հաստատելու մեր ապրածը, հետեւաբար կրնանք ձերբագատուիլ անոնցմէ, մանաւանդ որ մեր նոր սերունդները լաւագոյն եւ կենդանի վաւերագրումն են մեր պատմութեան:

Ասիկա տեսակէտ մըն է անշուշտ:

Այլ գաղութ մը այլ տիկին մը՝ Քարմա Էքմէքճի կը

գրէր, համացանցի իր էջին բաւական հին փաստաթուղթ մը տեղադրած.

«Ասիկա ներքող մըն է, գրուած մեծ մեծ հօրս համար, զոր մայրս՝ հնաբան մը, գտած է հին թուղթերու մէջ: Կը հրաւիրեմ բոլոր անոնց, որոնք արաբերէն կրնան կարդալ, կարդալու այս

գիրը: Կը հաւատամ, որ մեր նախնիքը մեր էութիւնը կը բնորոշեն. բնաւ պէտք չէ մոռնանք թէ ուրկէ՝ կու գանք: Ես հպարտ եմ իմ իրաքեան, սուրիական, լիբանանեան արմատներովս, հայկական ժառանգութեամբս եւ ընտանիքիս հանրային ծառայութեան ոգիով:

«Մեծ մեծ հայրս՝ Տիգրան Էքմէքճեան, MBE (Member of the Order of the British Empire), Պէյրութի Ամերիկեան Համալսարանէն 1901-ի շրջանաւարտ է, մետալակիր Բրիտանական Կայսրութեան, ծառայած է Իրաքի եւ շրջանին մէջ»:

«Գուրգուրացիք ք ձեր ունեցած նամակներուն, թուղթերուն, լուսանկարներուն եւ փաստաթուղթերուն վրայ: Կը յուսամ որ օր մը մեր գաւակները եւս պիտի գնահատեն մեր փաստաթուղթերը եւ գուրգուրան անոնց վրայ»:

Եթէ չըլլար այս փաստաթուղթը, այդ երիտասարդ տիկինը պիտի չիմանար իր մեծ մեծ հօր նուաճումները, որոնք ոչ միայն հպարտութիւն կը ներշնչեն իրեն, այլ նաեւ կը մղեն, որ ինք եւս ապրի ծառայութեան եւ կատարելութեան հասնելու նոյն ոգիով:

Հետաքրքրականը սակայն այս մէկ-երկու միջադէպերուն միաժամանակ ըլլալն է. մէկ կողմէ երեցները իրենց ունեցածը կը փճացնեն, միւս կողմէ երիտասարդներ կը պեղեն իրենց արմատները եւ կը գուրգուրան ամենէն փոքր թուղթի կտորին վրայ իսկ: Ինչպէ՞ս բացատրել ասիկա:

Սակայն յստակ է, որ լուսանկարները, փաստաթուղթերն ու նամակները, որքան ալ անհատական-ընտանեկան ըլլան, միաժամանակ մաս կը կազմեն միջավայրին, մաս կը կազմեն գաղութներու պատմութեան եւ կը հաստատեն մեր ընտանիքներուն հինէն եկող սերունդներուն շարունակականութիւնը, թէեւ սփիւռքահայերուս ջախջախիչ մեծամասնութեան պապերը Յեղասպանութենէն ճողոպրած մարդիկ են:

Արեւմտեան աշխարհին մէջ այնքան կարեւորութիւն կը տրուի ընտանեկան ծառին, որ յատուկ գործակալութիւններ կան, որոնք տրուած փոքր տուեալներուն վրայ կը փորձեն բաւական ետ երթալ ընտանիքի մը պատմութեան մէջ եւ հասնիլ արմատներուն, այս աշխատանքին համար բաւական մեծ գումարներ զանձեղով:

Իսկ Էլլիս կղզիի թանգարանին մէջ (ԱՄՆ, Նիւ Եորք) յատուկ բաժին մը կայ, արխիւ մը, որ նուիրուած է Ամերիկա գաղթած մարդոց տուեալներուն, որոնց կարելի է հասնիլ համացանցային էջը երթալով:

Որովհետեւ երկու թէ աւելի դար առաջ Ամերիկա մտնելու համար արտօնութեան կամ վիզա առնելու պէտք չկար. կը բաւէր նաւ մը ճարել, երկու ամիս ճամբորդել, հասնիլ Ամերիկայի «դուռը», հերթի կանգնիլ, անունը արձանագրել եւ ... «դրախտավայր» մտնել:

Պատահական անուն մը կը գրեմ կայքէջի պաստառին վրայ՝ Ճոն Պալաքեան եւ քանի մը երկվայրկեան ետք կը գտնեմ հետեւեալը.

Անուն հասնելու թուական նաւու անուն վերջին բնակավայր

Ճոն Պալաքեան 1955

Queen Of

Bermuda Թուրքիա

Մենք, եթէ ուզենք իսկ, պիտի ունենանք տեղ մը, ուր կարենանք փնտռել մեր պապերուն մանրամասնութիւնները: Ուրեմն աւելի լաւ չէ՞ այսօր պահել ի՞նչ որ ունինք, քան վաղը փնտռել քան մը, որ կրնայ վերջնականապէս կորսուած ըլլալ:

Մեր գաղութներուն նոր շրջանի պատմութիւնը, այսինքն 1920-էն ետքի պատմութիւնը չէ գրուած, չի գրուիր, բացի անհատական քանի մը փորձերէ, որոնք ընդհանրապէս կը բեւեռուին միութենական կամ կուսակցական դէպքերու վրայ:

Իսկ ընտանիքներու պատմութիւններուն ընդհանրապէս շատեր չեն անդրադառնար:

Ժամանակին գեղեցիկ սովորութիւն մը ունէինք՝ իւրաքանչիւր հարսի օժիտին մէջ, ամէնէն աչքառու տեղը դնել Աստուածաշունչ մը: Աւելի լաւը սակայն այն էր, որ ընտանեկան Աստուածաշունչը կը փոխանցուէր անդրանիկ արու զաւակին: Ասիկա կարելոր էր, որովհետեւ այդ Գիրքերուն մէջ, Հին եւ Նոր Կտակարաններուն միջեւ գտնուող քանի մը պարապ էջերուն վրայ կ'արձանագրուէր տոհմին պատմութիւնը՝ ծնողներուն անուններն ու ծննդեան թուականը, պսակուողներուն անուններն ու պսակի թուականը եւ մեռնողներուն անուններն ու մահուան թուականը: Ընտանեկան տոհմաճառը պահելու պարզ եւ գեղեցիկ սովորութիւն: Նոյնիսկ հայատառ թրքերէն Աստուածաշունչերուն մէջ կը գտնենք նման արձանագրութիւններ, հայատառ գրի առնուած:

Այսօր վստահ չեմ թէ այս սովորութիւնը տակաւին կը շարունակուի:

Թէեւ երիտասարդներուն համար խորթ է «պահելու» գաղափարը, որովհետեւ «ամէն բան, նոյնիսկ անձը ինք կարելի է թուայնացնել», բայց եթէ չունենանք ատաղձը, այլ խօսքով՝ պահած չըլլանք մեր լուսանկարներն ու փաստաթուղթերը, ի՞նչը պիտի թուայնացնենք. ի վերջոյ ի՞նչ որ թուայնացուած կը գտնենք համացանցին վրայ, օր մը մէկը հոն տեղադրած պէտք է ըլլայ:

Բոլորս ալ կ'աշխատինք այնպէս, որ մեզմէ վերջ գոնէ բարի անուն մը մնայ: Լուսանկարները, թուղթերն ու փաստաթուղթերը այդ բարի անունին կամ մեր կեանքի վաստակին ապացոյցներն են: Կ'ուզեք՝ թուայնացուցեք, շատ աւելի լաւ, բայց որեւէ ձեռով պահեցէ՛ք եւ գուրգուրացէ՛ք անոնց վրայ:

Մարտի 2 Երամեան

2/3/2023

ԵՐԱՆՏԱԳԻՆ ԱՅՑ՝ ՎԱՀԷ ՎԱՀԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Եթէ փորձեմ երկու խօսքով արժեւորել՝ ՀԲԸՄ Դարուի Յակոբեանի յարկին տակ, հայերէնի ու հայ գրականութեան իմ սիրելի ուսուցիչիս Վահէ Վահեանի մեծ վաստակը, գուցէ փոխ առնեմ բանաստեղծ Վարուժան Պետիկեանի հետեւեալ կարճ բայց պերճախօս տողերը իր մասին.-

«Բաշխեց նշխարն իմաստութեան

Ուսուցիչն այս քերթողասիրտ...

Աստղերու պէս ան սրբազան

Տարածուեցաւ միջոցին մէջ

Հոգիներուն երախտարժան»:

Վահէ Վահեան, բուն անունով Մարգիս Ապտալեան, կը ծնէր 28 Դեկտեմբեր, 1908-ին, Կիրինի Սիվաս մարզին մէջ եւ կը մահանար Օգոստոս 19, 1998-ին, Պէյրութ, Լիբանան:

Տարագրութեան գեհեներն անցած բանաստեղծը մշտապէս պիտի մնար հալածանքին տակ՝ իր ենթագիտակցութիւնը խռովող աքսորի եւ սարսափի վերապրումներուն, ինչպէս ան կը գրէր իր նամակներէն մէկուն մէջ, յետ-մահու հրատարակուած իր «Բանաստեղծին Սիրտը» հատորին մէջ: «Միտքս կ'երթայ նորէն իմ մանկութեանս, աքսորի ճամբուն: Մսագործի դանակէն սկսեալ մինչեւ մանգաղով, կացինով ու հրազենի տեսակներով զինուած խուժանը

իջաւ մեր վրայ սեւ ամպի պէս, մարմնացեալ մղձաւանջի՝ նման, երկու կողմերն ի վար խոր ու երկար այն կիրճին, ուր իրարու սեղմուեր, անշարժացեր էինք մենք, բազմութիւն մը՝ հազար հինգ հարիւրէ աւելի կիներու եւ մանուկներու: Գունափոխուեցաւ մէկէն ամէն բան: Ծուխի եւ արիւնի խառնուրդ մը պղտորեց մեր աչքերը, ու սարսափը տուաւ տարօրինակ զգայութիւն մը մեզի: Սկզբնական գոռում-գոչումին յաջորդեց պապանձում մը կատարեալ:..Մնացինք մենք շշմած՝ մեր մեռելներուն առջեւ, վիրաւորեալներուն խուլ հառաչանքին դիմաց, թշուառ ցուցադրութեամբ մը կիսամերկ մարմիններու .... Այնուհետեւ, վերապրողներուս բաժինը եղան՝ լա՛ցը անօթութեան ու ցաւի, ստորնացո՛ւմը նախատինքի, ներքին ճանկոտուքը անարգելի վերյիշումներուն ու տեսակ մը վրէժխնդիր կիրք՝ ապրելու, տեսելու եւ փոխհատուցման...»:

Ապրելու եւ տեսելու այդ վրէժխնդրութեան ամենէն ազնիւ արտայայտութիւնը Վահէ Վահեան գուցէ գտաւ յայտնապէս գրելու, ստեղծագործելու, հայ նոր սերունդներ դաստիարակելու իր տենդին մէջ...եւ որպէս լո՛յս բաշխուեցաւ ան հոգիներէն ու միտքերէն ներս իր բազմահարիւր աշակերտներուն ու ընթերցողներուն մէջ եւ լոյսի պէս դարձաւ անմահ...

Այց մը իր յիշատակին զիս անմիջապէս կը տանի տասնամեակներ ետ, երբ ես՝ դեռատի պարմանուհի, մուտք կը գործէի ՀԲԸՄիութեան Դարուհի Յակոբեան երկրորդական վարժարանէն ներս, հայեցի կրթութիւն ստանալու համար: Հոն առաջին անգամ կը հանդիպէի փոքրակազմ ու փոքրամարմին Վահէ Վահեանին հետ: Թախծոտ ժպիտով, համեստ արտայայտութեամբ, վայելուչ արտաքինով, ծանրաբարոյ բանաստեղծ-ուսուցիչը իսկոյն յարգանք ու պատկառանք կը ներշնչէր ինծի, եւ տիպար, օրինակելի անձնավորութեան տպավորութիւնը կը ձգէր վրաս...

Ետքը կ'իմանայի թէ ան երկու վերի դասարաններուն՝ հայոց լեզու, գրականութիւն եւ թարգմանութիւն կը դասաւանդէր եւ սիրուած ու յարգուած ուսուցիչ էր: Ես կ'երագէի այն օրը, երբ ես ալ պիտի դառնայի իր աշակերտը:

Մտքիս մէջ տակաւին այնքան թարմ է իր առաջին դասապահին թողած տպավորութիւնը: Անաղմուկ ու անշշուկ ան մտաւ առաջին անգամ մեր դասարանէն ներս եւ, սակայն, անմիջապէս զգալի դարձուց իր պատկառազոյ ներկայութիւնը: Զարմանքով կը յիշեմ տակաւին, թէ ինչպէ՛ս մեր նոր ուսուցիչը սկսաւ մեզմէ իւրաքանչիւրին դիմել յոգնակի, կոչելով միայն մեր մականունները՝ ծանրախոհ լրջութեամբ մը: Ասիկա աննախընթաց երեւոյթ էր մեր դպրոցական կեանքէն ներս, եւ մենք կը զգայինք քիչ մը շոյուած, քիչ մըն ալ պարտաւորուած նման յարգալիք վերաբերմունքին եւ ուշադրութեան դիմաց:

Այնուհետեւ, պա՛հ առ պա՛հ մենք ներգրաւուեցանք, աւելի ճիշդ խորասուզուեցանք Վահեանական մթնոլորտին մէջ, ուր մեզի բաշխուեցան սրբազան մասունքները հայ դպրութեան: Իր հարուստ մտապաշարով, լայն մտաւորիզոնով, հմտութեամբ եւ բանաստեղծական շունչով՝ հաղորդակից դարձուց ան մեզ հրաշք Մեծարենցին, որ «շիթ մը ցօղի շողին սեւեռուն խորաչափեր է տիեզերական համակարգն համբուն», նուրբ երգիչ Տէրեանի սիրերգին՝ «Աշնան մշուշում՝ շշուկ ու շրշիւն», հայ բանաստեղծութեան իշխան Վահան Թեքեանին, որ խոր մարդասիրութեամբ ու տազնապայոյզ աղօթեց վաղուան սեմին առջեւ համայն մարդկութեան անխտրական բարօրութեան համար եւ սակայն «հեռացաւ այս աշխարհէն քիչ ու գէշ ճանչցուած ըլլալու ցաւը իր սրտին», «Գանգրահեր» տղուն տեսիքով վառուած, անմահական «Ես իմ անոյշ Հայաստանի» մեծ պոէտին, հանճարեղ Զարենցին...եւ մեր դարաւոր ու փառաւոր գրականութեան անդաստանի բիր-բիր ծաղիկներու բոյրին ու թոյրին...

Գրական խորունկ իր վերլուծութիւններով, խորահմուտ ուսուցիչը մեզի կը բացատրէր իւրաքանչիւր տողին ու բառին լիարժէք իմաստն ու խորհուրդը, կը մղէր մեզ մտածելու,

զգալով հասկնալու, թափանցելու եւ խորըմտնելու ամէն մէկ գրական պատկերին ու լեզուամտածողութեան խորհուրդը խորին...

Շարադրութեան պահերուն, ինքնուրոյն ապրուած փորձառութեան մը կամ մտայղացուած խոհի մը բնական ու պարզ շարադասումը կը սորվեցնէր, շեշտելով յատկապէս հեռու մնալ «բռնագրօս» կամ շինծու կերպով գործածուած բառի մը արուեստակեալ խորթութենէն...

Կը սորվեցնէր, կը համոզէր, կը բացատրէր, առանց պարտադրելու իր տեսակետը, միշտ խրախուսելով որ աշակերտը, ի՛նք, մտածէր ու իր մէջ զարգացնէր սեփական ոճ, սեփական կարծիք կազմելու կարողութիւնը:

«Թելադրականութիւնը» ուրիշ կարելոր յատկանիշ մըն էր, զոր ան կը կարելորէր՝ շարադրութեան մը մէջ կամ ընդհանրապէս որեւէ գեղարուեստական երկի մը մէջ: Ան կը շեշտէր որ նման երկի մը բուն իմաստը թելադրուելու էր պատկերի մը, դարձուածքի մը ընդմէջէն, առիթ ընձեռելով որ ընթերցողը ի՛նք պեղէր, միտք ածէր, թափ տալով իր երեւակայութեան եւ գտնէր անոր ետին թաքնուած բուն իմաստը:

Խստապահանջ էր ան յատկապէս գրութեան մը կառոյցին նկատմամբ, միտքերու տրամաբանական յաջորդականութեան, տողերու կամ խօսքի կարգապահ ու նպատակասլաց ճարտարապետումին:

Հակառակ իր բծախնդիր ու խստապահանջ խառնուածքին, սակայն, համեստ էր մեր սիրելի ուսուցիչը եւ անկեղծ յարգանք կը տածէր աշակերտին ինքնասիրութեան կամ արժանապատուութեան հանդէպ: Զգաստութեան հրաւիրող իր յանդիմանութիւնը երբեք վիրաւորական կամ անարգական չէր ըլլար, այլ սրտացաւ խօսք մը միայն միտուած ուղղելու աշակերտը...

Իսկ Վահեանի հայրենասիրութիւնը խորապէս ապրուած զգացում ու գիտակցութիւն էր, անսակարկ ու ճշմարիտ, որով կը ներշնչէր մեզ, առանց երբեք քարոզելու, կը խանդավառէր մեզ, առանց պոռոտախօսութեան:

Որքան մեծ առանձնաշնորհում կը նկատեմ, հիմա առաւել քան երբեք, որ եղած եմ այն բախտաւորներէն, որոնք աշակերտած են իրեն, ճաճա՛նք մը լոյս քաղած են իր մատուցած հայ գրականութեան էջերէն, ճառագայթ մը հայ բառ ու բանէն, ճաշա՛կ մը՝ անոր ծաղկաստաններէն հոտեւան...

Դպրոցական տարիներէս ետք, դարձեալ կը հանդիպէի Վահէ Վահեանին Կիպրոսի մէջ՝ իր ծննդեան 70ամեակին նուիրուած Յոբելէնական Հանդիսութեան օրերուն, Մելգոնեանի մէջ: Իր սիրելի որդին՝ Վահոմը կորսնցուցած որդեկորոյս հայրն էր ան, որ սակայն իր վիշտը կը տանէր արժանապատուութեամբ, կարելի զսպուածութեամբ: Բայց ցաւը իր սրտին մէջ կը մխար. «Քանի անգամ պատահեր է որ աստղերու շողին երկնցուցած ափերս լեցուն մոխիրով»: Բայց ան դեռ կը կառչէր կեանքին եւ լոյսին.-

«Ցաւի, ցասումի քուրայէն անցած

Մաքրափայլ սիրով կը սիրեմ քե՛զ,

Կեա՛նք»:

Վերջին անգամ, իրեն հանդիպէր էի իր տան մէջ՝ Պէյրութի քաղաքացիական կոիւնտերու ընթացքին, համեմատաբար խաղաղ օր մը, հայրենաւեր մեծ երկրաշարժէն ետք, շնորհիւ իր փոքր դստեր Շելլային ազնիւ ու բարեհաճ կարգադրութեան ու ընկերակցութեան: Մի քանի բովանդակալից ժամեր անցուցինք այնտեղ, իր օճախին մէջ, վայելելով նաեւ իր ազնուափայլ տիկնոջ Անահիտ Թոփճեան Ապտալեանի ջերմ հիւրասիրութիւնն ու ներկայութիւնը:

Որքան կը տազնապէր իր սիրտը հայրենաւեր մեծ երկրաշարժի առթած աւերածութիւններէն, վիրաւոր Լիբանանէն փախուստ տուող խուճապահար բազմութեան արտահոսքէն, Ղարաբաղեան Շարժման քաղաքական աննախատեսելի հետեւանքներու հեռանկարէն...

Իր կեանքի վերջալոյսին գրուած նամակներուն մէջ, Վահեան սրտագին կոչ կ'ընէր առաջքը առնելու խօլամիտ այն անգգամութեան, որ կ'աճապարէ դամբանական կարդալ Մերձաւոր Արեւելքի հայութեան վրայ: «Մերձաւոր Արեւելքի հայկական գաղութները, ունենալով Պէյրութը իբրեւ կեդրոն, եղած են, կը մնան ու վաղն ալ պիտի ըլլան ողնասիւնը՝ սփիւռքահայութեան, աղբիւրը՝ անոր բարոյական ու մտաւոր ուժերուն, հայթայթիչը՝ գոյատեւման պայքարի մարտիկներուն...», կը գրէր ան Սմբատ Տէրունեանին յղած իր նամակին մէջ:

Զուգահեռաբար, դառնօրէն կ'ափսոսար ան շուկայիկ մտածելակերպին տիրապետումը՝ իր գաղափարական էութեամբ յատկանշուող Բարեգործականի որոշ շրջանակներէն ներս եւ կ'ահագանգէր Անդրանիկ Փոլատեանին գրուած իր նամակին մէջ. «Հ.Բ.Ը.Մ.-ը, իր վարչական դրութեան մէջ, կը կարօտի հիմնական վերափոխութեան: Այլապէս՝ հեռու չէ անկանգնելի փլուզումը անոր»:

Ինչ կը վերաբերի Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մասին շրջան ընող ատենի գրոյցներուն, Վահէ-Վահեան դարձեալ՝ ցաւոտ սրտի այրումով կը գրէր Անդրանիկ Տագէսեանին. «Կը լսեմ տխուր բաներ Մելգոնեան Կրթական Հաստատութեան մէջ տիրող ներկայ կացութեան մասին, ու կ'այրի սիրտս իր ցաւէն: Մեր ամբողջ սփիւռքին մէջ, գրեթէ միակ կեդրոնն է ան, որ կրնայ դառնալ մարգարանը հայ հոգիի վաղուան պահակներուն»: Նոյն ցաւատանջ ապրումով, Հայաստանի վերանկախացման վաղորդայնին, կը վրդովուէր բանաստեղծը ի լուր մեր հայրենիքէն ներս պատասխանատու անձանց «ցնորամտութիւններուն»: «Ո՛ր կ'ուզեն տանիլ մեր անտիրական ժողովուրդը, ոճրայնօրէն թրքամէտ իրենց զառանցանքներով: Երբորդ Ուժի բացառման սկզբունքը, հրաւեր մըն է դէպի անդունդը վերջնական գահավիժումի», կը գրէր ան Արա Գալայճեանին 21 Հոկտ. 1990-ին:

Տարիներու բեռը ուսին, բազում փորձանքներու ու փորձերու բովէն անցած, քերթողասիրտ մշակը միշտ պայծառ պահեց իր իմացականութիւնը, արթուն՝ իր խիղճը, կշռադատ՝ իր բանականութիւնը եւ առոյգ՝ ստեղծագործելու իր արարչական հրայրքը:

«Հոգիս կանթեղող լոյսէն շիթ մը գէթ,

Ցա՛յտք մ'աւազանէս երգով պղպջուն,

Ու բուրաստանէս փունջ մը բոյր ու գոյն,

Ա՛հ, կարենայի կտակել եթէ

Յաւերժի փսոք վաղուան օրերուն...»

Սիրելի քերթողասիրտ ուսուցի՛չ, այժմ դուն միայն մարմնով կը բացակայիս մեր կեանքէն, սակայն հոգիդ կ'ապրի ու պիտի ապրի յար՝ քու անմեռ վաստակիդ մէջ, խոհի եւ յոյզի քու ցանած սերմերուդ մէջ, որոնք «խորածիզ ակօսներու» մէջ՝ պիտի պտղաւորուին ու պտղաւորեն հայ կեանքը հազարապատիկ...

Բիւր յարգա՛նք, խոնարհո՛ւմ ու երախտագիտո՛ւթիւն քու անթառամ յիշատակիդ եւ անկորնչելի վաստակիդ:

ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ՄԱՐՏ 2023

ԱԿՆԹԱՐԹՆԵՐ

Բառերէն անդին կայ խօսքը...Խօսքէն անդին կայ կեցուածքը...Կեցուածքէն անդին կայ վերաբերմունքը...Վերաբերմունքէն անդին կայ արարքը՝ յստակ, տեսանելի, զգալի, գործնական...

.....

Ազահուրիւնն է, աւելին ու աւելին ունենալու մարմաջն է, մոլուցքն է որ մարդը կը հեռացնէ իր հոգիէն, հոգեւոր արժեքներէն, իր հարազատ ինքնութենէն, զայն կը դարձնէ ստրուկը նիւթին, նիւթականին, ինչքին, անոնց բերած գոռոզամտութեան, իշխանատենչութեան...Տակաւին՝ մարդը կը հեռացնէ մարդէն, իր նմաններէն, մարդկային առաքինութիւններէն...ԱԳԱՀ ՄԱՐԴԸ ի

վերջոյ կը դառնայ դժբախտ, կը տառապի հոգեկան անձկութեամբ, քանզի նիւթապաշտութիւնն ու ընչաքաղցութիւնը երբե՛ք չեն ընծայեր իրեն այն ԵՐՋԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ, զոր ան կ'երագէր ունենալ...Ճշմարիտ երջանկութիւնը կը գտնուի ոգեկան տարածքին վրայ...

.....

ԲԱՐՈՒԹԻՒՆԸ լո՛յս է, չարին ընդդէմ յաղթանակ է, լոյսի նուաճում է խաւարին դէմ, կեանքի յարատեւում ու պանծացում...Զարը կը մեռնի ամէն վայրկեան, երբ ԲԱՐԻՆ կը սփռէ իր լոյսը, խաղաղութեան ծիածանը, սրտի ջերմութիւնը, կեանքի փառաւորումը...Մարդը ծնած է բարին գործելու համար, նոյնիսկ՝ ամէնէն դժուար ու դաժան պայմաններուն մէջ, մանաւանդ՝ փորձութեան ահեղ պահերուն...

.....

Երբ հայ մը հայուն չի հասկնար, չուզեր հասկնալ, աժան կերպով կը վիրաւորէ զայն, չի կրնար հանդուրժել իրենիւն տարբեր կարծիք թէ տեսակէտ, կը փորձէ արատաւորել ու վարկաբեկել այլոց շնորհն ու տաղանդը, անհիմն կերպով կը յոխորտայ, կը գոռոզամտի, կը խայթէ նենգամտօրէն...Մէկ խօսքով, երբ հայը հայուն կ'անարգէ, ինչպէ՞ս կրնանք ակնկալել որ օտարը մեզ յարգէ կամ հասկնայ...

.....

Հին ասոյթ մը կ'ըսէ ծայրագոյն ճշմարտութեամբ. «Ի՛նչ որ կ'ընես, քեզի՛ կ'ընես»: Իրաւ յարգանքը, արդարեւ, կը վերադառնայ քեզի բազմապատիկ...Ուրիշին ցաւն ու տառապանքը, անոր սիրտը զգալը կը փոխադարձուի քեզի որպէս սրտի ուրախութիւն...Ուրիշին կարեկցիլը, ուրիշին բարիք գործելը սրտի անհուն բերկրանքով կը վերադառնայ քեզի...Իսկ չարիք մտածելն ու գործելը կը դժբախտացնեն ենթական, հոգին կը մթագնեն, աչքերուն փայլը կ'աղօտեն...Նման մարդկանց աչքերուն մէջ մասնաւորապէս չկայ ուրախութեան այն ճառագայթը որ ամբողջ դէմքը կը լուսաւորէ արեգակի պէս...Մութ է անոնց հայեացքը, քանզի աչքը հոգիին պատուհանն է...

.....

Հոգիով կը շնչէ ամէն ինչ...Առանց հոգիի, արուեստը կը մեռնի, առանց հոգիի, մեռեալ տառ կ'ըլլայ բառը, խօսքը..., քարը առանց հոգիի չի դառնար խաչքար, կամ վանք ու եկեղեցի, հոգեզուրկ երգը չառնիքներ բնաւ, գեղանկարը առանց հոգիի կը դառնայ չոր զարդարանք միայն...Իսկ առանց հոգիի ու հոգեւորի, հայրենիքը կը դառնայ սոսկ բնակավայր...Հոգիով կը բաբախէ ամէն կեանք ու արուեստ ճշմարիտ...

.....

Ճշմարտութիւնը որքան հեռու է անոր մատուցումէն, անոր ընկալումէն, ինչպէս բուն իրադարձութիւնը՝ լրատուամիջոցներու հրամցուցածէն...Եւ այսպէս, հանրութիւնը տակաւ կը հեռանայ առարկայական ՃՇՄԱՐԻՏԷՆ, որ տեւաբար կը ձեռնավարուի, կը բռնաբարուի ու կ'այլասերի՝ ապակողմնորոշելու համար հանրային կարծիքը եւ՝ բուն ՃՇՄԱՐԻՏԻՆ փոխարէն, ստեղծելու ՇԻՆԾՈՒ ՃՇՄԱՐԻՏԸ, որ ձեռնտու է աշխարհը կառավարող խումբ մը մարդկանց շահերուն: Սա կարելի է կոչել ՃՇՄԱՐՏԱՇԻՆՈՒԹԻՒՆ, կամ աւելի ճիշդ՝ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԵՂԾԱՆՈՒՄ:

.....

Մարդիկ ընդհանրապէս չեն սիրեր տեսակէտ ունեցող, անկախ մտածող, կեցուածք ունեցող եւ գլուխ չծռող մարդը, նախընտրելով յարմարող ու համակերպող, քիչ մը շողոքորթ ու կեղծաւոր եւ նոյնիսկ պատեհապաշտ մարդը... Վերջինները հրապարակի վրայ կը մնան միշտ, քիչ մը ամէն տեղ են, մինչ առաջինները՝ ուղղակի թէ անուղղակի, կը խծբուին, նոյնիսկ երբեմն կը հալածուին ալ...Բայց անոնք են որ կը հաստատեն ու կը վերահաստատեն մարդ էակին արժանաւորութիւնը ...

.....

Մարդկային հոգին ի բնէ ողբերգական է, քանզի ամէն ինչ վերջ մը ունի, ամէն ինչ անցաւոր է, կայ մահը՝ բոլորին համար հաւասարապէս...Միայն այս պարագան մեզ պիտի դարձնէր իրարու նկատմամբ գորովալիր, կարեկիր, սիրալիր, քանի որ ՄԵՆՔ ՃԱԿԱՏԱԳՐԱԿԻՅՆԵՐ ենք...Բայց դժբախտաբար, մարդկային նեղ ես-ը, շահամոլութիւնը, նախանձը եւ յոռի կիրքերը մեզ կը տարանջատեն իրարմէ...Հասկցող մարդը միշտ ալ կ'ըլլայ ներող եւ կարեկիր, քանզի ան կը կարենայ փոքրիկ ես-երու ետին տեսնել համայնապատկերը մարդկային գոյութեան, անոր ողբերգականութեան...

.....

ՄԵՆՔ միշտ ալ հակուած ենք ներելու մեր արտաքին թշնամեաց՝ զարմանալի ներողամտութեամբ, զարմանալի լայնախոհութեամբ, զարմանալի հեզութեամբ, զարմանալի գթասրտութեամբ...Իսկ ներհայկական կեանքին մէջ, ո՛չ միայն քինախնդիր ենք, նեղմիտ ու վրէժխնդիր, այլ տեւաբար՝ ներքին թշնամի փնտռելու ընթացքին մէջ ենք...Իւրաքանչիւրս՝ իւրովի...

.....

Մենք մեր ԵՄ-երու պատանդն ենք, մեր լեռներուն պէս մասնատուած, մեզմէ իւրաքանչիւրը ինքն իր մէջ ամփոփուած, խորապէս անհատապաշտ, մինչդէռ քաղաքականութիւնը կ'ենթադրէ էապէս քով-քովի գալու, միասին ապրելու, միասին գործելու, առանձին ԵՄ-ԵՐԸ ներդաշնակելու գիտութիւնը, աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել՝ ՄՇԱԿՈՅԹԸ...: Քաղաքական այդ մշակոյթն է որ մեծ բացական է հայ կեանքին: Քաղաքականը չշփոթել, սակայն, կուսակցականի հետ, քանզի առաջինը էապէս ՄԻԱԴՈՐՈՂ ազդակ է, մինչ երկրորդը ՊԱՌԱՎՏՈՂ ազդակ, որ բաժան-բաժան կ'ընէ ազգի մարդոյժը...

.....

Քարտէսի վրայ աշխարհի բիրաւոր անուններուն, լայնատարած երկիրներուն մէջ, սրտիս խօսողը՝ մեր փոքրիկ, սրտաչափ Հայաստանն է...Աշխարհի բազում ու բազմազան լեզուներուն մէջ, ամենէն թանկը ինծի համար՝ հայերէնն է, որպէս սրտի կանչ ու արեան ձայն...ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՀԱՅԵՐԷՆ...Երկու անուն, երկու սրբութիւն, որոնք իրենց մէջ կը խտացնեն հայուն ինքնութիւնն ու էութիւնը, հայ հոգին ու ոգին հայ մշակոյթն ու պատմութիւնը...Թող մնաս անսասան՝ իմ երկի՛ր դրախտավայր, թող կարկաչէ՛ս յաւետ իմ լեզո՛ւ քաղցրագին..... ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

ՔԱՌԵԱԿՆԵՐ

Կեանքի լեղին պիտ' ճաշակես
Որ դաս քաղես իմաստութեան,
Դաւ, խարդաւանք պիտի տեսնես
Որ գնահատես սիրտը արդար...

.....

Ցաւը անբառ է, կը զգացուի միայն,
Խինդը բառերով կ'արբենայ միշտ ալ,
Բայց ցաւը խորունկ հոգւոյդ կը տանի,
Ինքնաճանաչման կայծեր ունի ան:

.....

Ոսկեփայլ սուտն է ի պատուի
Շուկաներուն մէջ աշխարհի,
Մարդիկ կուրցած կը հետեւին
Յիմարացած գորշ ամբոխին...

.....

Միրտը միայն կրնայ ըլլալ
Վկան անեղծ ճշմարիտին,
Թէ որ ամբոխէն հեռանաս,
Կը լսես ձայնն անոր վճիտ:

.....

Լռութեան մէջ խորունկ ու վեհ,
Զրոյցի նստէ դուն սրտիդ հետ,
Տրոփիւնն անոր զարկերակն է
Տիեզերքին ճշմարտահեւ:

.....

Հոգւոյդ լոյսը վառ պահէ միշտ,
Մութ բաւիղին մէջ ալ իյնաս,
Ան լոյս կու տայ՝ չսայթաքիս,
Զգլտորիս անդունդն ի վար:

.....

Փոքրիկ սիրտդ խարոյկ ըրէ
Որ չմսիս ձմրան ցուրտին,
Թող ճարճատի կրակն իր լուսէ,
Բոց ու հուր տայ քեզ խաւարին:

.....

Մեր մէջ շատ են չարախօսներն,
Մեր մէջ շատ են բամբաստողներն,
Թէ չմաքրենք մենք մեր հոգին,
Չի ք փրկութիւն հայրենիքին:

.....

Թէ ոտքերդ ա՛լ ուժասպառ չկարենան քեզ վեր տանիլ,
Պահէ աչքերդ լոյս գազաթին արեգնափայլ,
Թէ պիտ' մեռնիս, լաւ է մեռնիս աչքերդ յառած
Լոյսին անմահ, քան թէ սողալ հողակալիկ...

.....

Յիշատակը մի մեռցներ,
Հեք մ'ունի ան քու հոգիէդ,
Միրոյ շող մը սիրտդ սիրտէդ,
Թող ան թրթռայ հոգիիդ մէջ...

.....

Հոգիներ կան այնպէս մաքուր ու անարատ,
Շողքը անոնց ճառագայթէ աչքերուն մէջ,
Որոնք կարծես թէ մէյ մէկ ջահ են սրբազան,
Հոգւոյն լոյսով եւ վառ կրակով ջահաւորեալ...

.....

Ի՛նչ ալ ըրի, ի՛նչ ալ ըսի,
Ես միշտ ինձմէ դժգոհ եղայ,
Ներքին ձայնս խստապահանջ
Միշտ պահանջեց դեռ աւելին..

.....

Ի՛նչ ալ ընես, ի՛նչ ալ չընես,
Դժգոհողներ պիտի ըլլան,

Որքան ալ տաս ինքնանուէր,
Միսդ կրծող պիտի ըլլայ:

.....

Դուն քեզ միայն գերազանցէ,
Ինչո՞ւ չափուիս ուրիշին հետ,
Թէ կարենաս հոգիդ պեղել,
Հոն կը գտնես զանձեր լուսէ...

ԵՐԱՆ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ